

Ա.ԶԴԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ

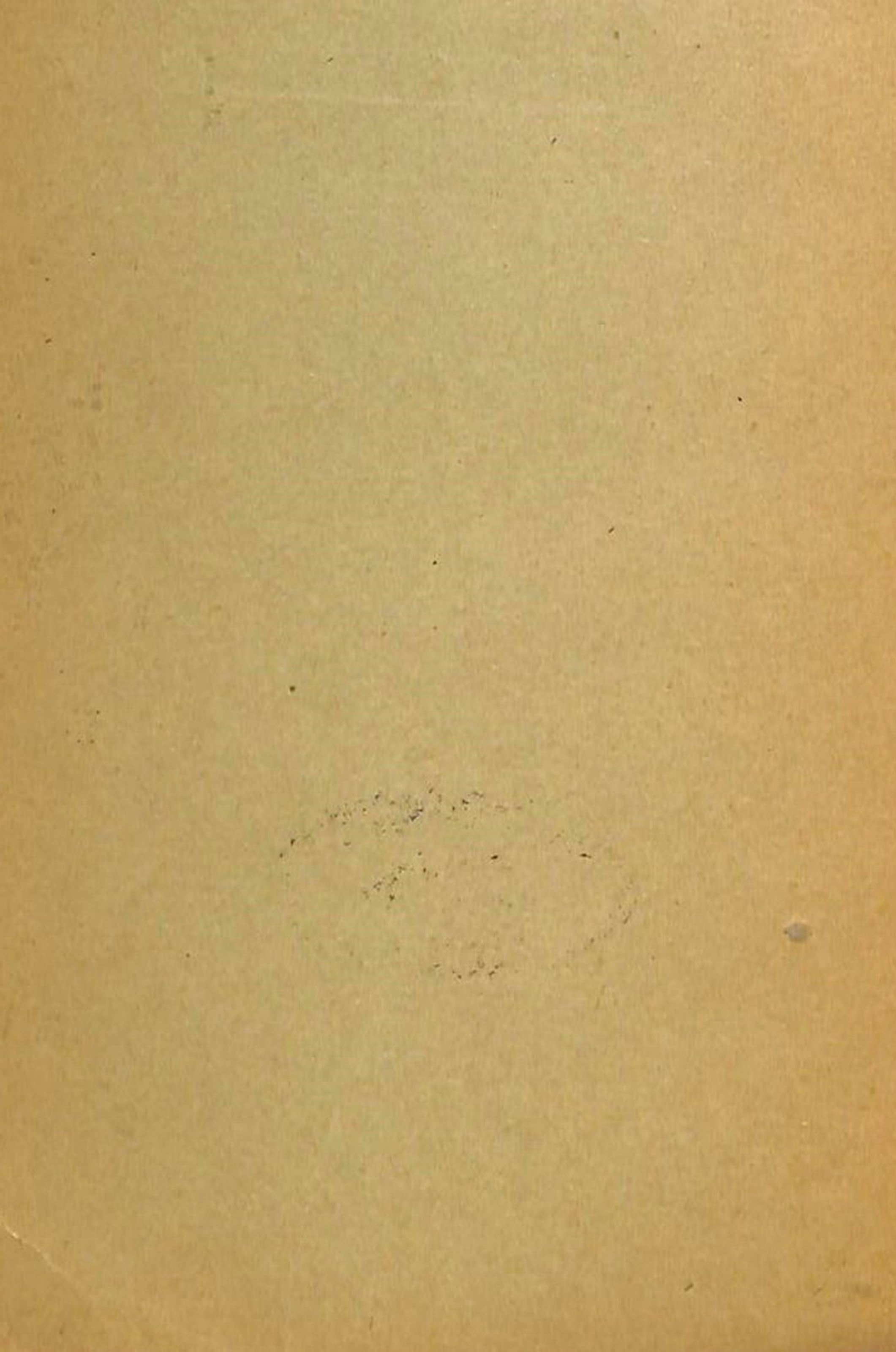
ՅՈՎ.Զ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ
ԵՒ
ՀԷՔԻԱԹՆԵՐ

1948

ՏՊԱՐԱՆ «ՆՈՒՊԱՐ»

ԳԱՀԻՐԷ

891.99

ՅՈՎՀ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ

Ե Ի

ՀԵՔԻԱԹՆԵՐ

A II
33512

1948

ՏՊԱՐԱՆ ՀՈՒՊԱՐՆ

Գ Ա Հ Ի Ր Է

၁၂၈

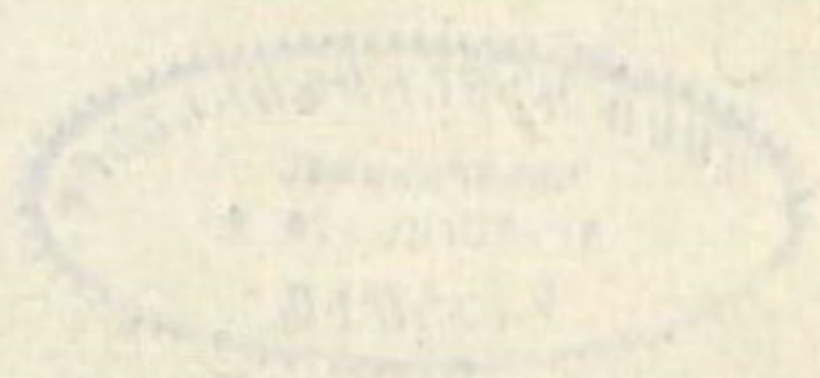
အထွေထွေ အချက်အလက်

အထွေထွေ အချက်အလက်

အထွေထွေ အချက်အလက်

၁၂၈

အထွေထွေ အချက်အလက်

၁၂၈

အထွေထွေ အချက်အလက်

၁၂၈

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Արտասահմանի մեջ առաջին անգամն է, որ լոյս կը տեսնեն Յովհաննէս Թումանեանի պատմութենէն ու հեփաթները ընտրովի եւ առանձին հասորով:

Այս հրատարակութեան համար աչի առջեւ ունեցանք Նրեւան տպագրուած «Գեղարուեստական Նրկեր» եւ «Նրկեր» հասորները: Պարտք համարեցինք ո՛չ միայն անփոփոխ պահել հեղինակին լեզուն, այլեւ խուսափեցանք որեւէ ուղղում մտցնել քնադրին մէջ:

Թումանեանը, ինչպէս Բաքմին, մեր ամենէն շատ կարդացուած հեղինակներէն է: Ժամանակն էր, որ արտասահմանի մէջ եւս լոյս ընծայուէին անոր արձակ նրկերը՝ «ընդառաջելով մասսայական պահանջին», ինչպէս կ'ըսէ խմբագրողը «Գեղարուեստական Նրկեր»ու յառաջաբանին մէջ:

Գահիրէ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻԶԸ

ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ

ԳԻՔՈՐԸ

1

Գիւղացի Համբոյի տունը կռիւ էր ընկել։
Համբոն ուղում էր իր տասներկու տարեկան
Գիքորին տանի քաղաք՝ մի գործի տայ, որ մարդ
դառնայ, աշխատանք անի, կինը չէր համաձայնում։
— Չեմ ուղում, իմ քորփա երեխին էն անիրաւ
աշխարհքը մի գցիլ, չեմ ուղում, — լալիս էր կինը։
Բայց Համբոն չլսեց։

Մի խաղաղ առաւօտ էր, մի տխուր առաւօտ։
Տանեցիք ու հարեւանները եկան մինչեւ գիւղի ծէ-
րը, Գիքորի թշերը պաչեցին ու ճամբայ դրին։

Քոյրը, Զանին, լաց էր լինում, իսկ փոքրիկ
Գալոն մօր գրկից ձայն էր տալիս. — «Գիքո՛ւ, էդ
ո՞ւլ ես գնում, հէ՛, Գիքո՛ւ»։

Գիքորը շուտ-շուտ ետ էր նայում։ Տեսնում էր՝
գեռ գիւղի ծէրին կանգնած են նրանք, ու մայրը
գոգնոցով սրբում է աչքերը։ Դարձեալ հօր կողքով
վաղում կամ առաջն էր ընկնում։ Մին էլ ետ նա-
յեց. գիւղը ծածկուել էր բլուրի ետեւ։

Այնուհետեւ Գիքորը ետ էր ընկնում։

— Արի հա՛, Գիքոր ջան, արի հա՛, հասանք հա՛, — որդուն կանչելով գնում էր Համբոն, շալակին մի խուրջին, մէջը մի քանի հաց ու պանիր և մի երկու դասդա թուփուն։

Իրիկնապահին, երբ անց էին կենում սարերը, մի անգամ էլ երեւաց գիւղը հեռո՛ւ մշուշում։

— Ա՛յ, ապի, մեր տունն էն ա հա՛, — ցոյց տուաւ Գիքորը՝ մատը մեկնելով գէպի գիւղը, թէեւ տունը իսկի չէր երեւում, ու անցան։

Առաջին իրիկունը ղոնախ ընկան մի գիւղում, Տանտէրը Համբոյի հին ծանօթն էր։

Գեղին սամովարը թշշում էր թախտի ծէրին, Մի ջահէլ աղջիկ շրըխկ-շրըխկացնելով բաժակները լուանում ու թէյ էր շինում։ Նա մի կարմիր սիրուն շոր ունէր հագին։ Գիքորն էնտեղ մտքումը դրեց, որ երբ քաղաքում փող աշխատի, իրենց Զանիի համար մի էնտեսակ շոր ուղարկի։

Իրիկնահացից յետոյ՝ տանտէրն ու Համբոն թիկնը տուած, չիբուխ քաշելով դրոյց էին անում, խօսեցին Գիքորի մասին։ Տանտէրը գովեց Համբոյին, որ չարչարւում էր որդուն մարդ շինի։ Յետոյ սկսեցին խօսել կռուի վրայ, հացի թանգութեան վրայ, բայց Գիքորը շատ էր յոգնած, քունը տարաւ։

Միւս օրը քաղաք մտան։ Գնացին ծերունի թավլաչու մօտ։ Առաւօտը բաղարն իջան։

— Բիձա, էդ երեխին ծառա՞յ ես տալու, — խանութի ներսից հարցրեց մի վաճառական։

— Հրամանք ես, — ասաւ Համբոն ու Գիքորին էն կողմը հրեց։

— Բեր ինձ տուր, ես կը բռնեմ, — առաջարկեց վաճառականը։

Նրան ասում էին բազազ Արտեմ։

Համբոն քաղաքում Գիքորին ծառայ տուաւ բազազ Արտեմի տան։ Պայմանն էն էր, որ Գիքորը պէտք է տունը մաքրէր, ամանները լուանար, ոտնամանները սրբէր, դուքանը բաժին տանէր ու էս տեսակ մանր ծառայութիւններ, մինչեւ մի տարի։

Մի տարուց յետոյ՝ բազազը նրան պէտք է տանէր դուքան, շինէր դուքանի «աշկերտ», ու էսպէս Գիքորը պէտք է բարձրանար։

— Շինդ տարի դեռ փող չեմ տալ, — ասաւ բազազը պայմանը կապելիս։ — Թէ դրուստը կ'ուզես, դեռ դու պէտք է տաս, որ քու որդին բան է սովորելու։ Ախր իսկի բան չգիտի՞...

— Ո՞րտեղից գիտենայ, խաղէի՞ն ջան, — պատասխանեց Համբոն։ — որ գիտենար, էլ ո՞ւր կը բերէի. ես էլ բերել եմ, որ բան սովորի։

— Կը սովորի, ամէն բան կը սովորի։ Էնպէս սովորի որ... Ձեր կողմերից էն Նիկոլն ի՞նչ է, որ իրան համար դուքան ունի բաց արած. նա էլ ինձ մօտ է մարդ գտուել։ Ամա վերջում մի ջուխտ չայի գդալ ու մի քանի բան գողացաւ։

— Ձէ՛, խաղէին ջան, սա գողանալ չի։ Որ էդպէս բան անի, կը գամ կռնիցը կը բռնեմ, էն թուռը կը գցեմ։

— Հա՛, որ ձեռը հալալ է՝ մարդ կը գառնայ։

— Իմ դարդն էլ էն ա, աղա՛ ջան, որ մարդ գառնայ, լեզու սովորի, գրել-կարդալ սովորի, նրասիւղ-վեր կենալ սովորի, մարդ ճանաչի, որ աշխարհումն ինձ նման խեղճ ու զուրկ չմնայ... Ինքն էլ աչքաբաց երեխայ ա, մեր գեղական շքովումն էլ գրաճանանչ է ելել, գրի սեւն ու սիւլտակը ջոկում

ա։ Ամա աղաչանքս էն ա, որ լաւ մտիկ անէք, դարիպ երեխայ ա, քորփա ա...

Բաղազը Համբոյին միամտացրեց ու դուրս գընաց՝ բարձր ձէնով հրամայելով. — «Չայ բերէք, հաց բերէք սրանց համար»։

3

Հէր ու որդի նստած էին բաղազ Արտեմի խոհանոցում։

— Դէ՛, հիմի դու գիտես, Գիքո՛ւր ջան, տեսնեմ ի՛նչ տեսակ տղայ ես դուրս գալի... Հենց էնպէս պէտք է անես, որ... ես ի՞նչ գիտեմ... ո՛վ Տէր Աստուծ... — մռնչաց Համբոն ու չիբուխը լցրեց։ Այն ինչ Գիքորը չորս կողմն էր դիտում։

— Ապի, սրանք բուխարի չուեն՞ն։

— Չէ՛, սրանցը փեչն ա, ա՛յ էն ա փեչը...

— Կա՞լ էլ չուենն։

— Սրանք քաղաքացի են, գեղացի հօ չեն, որ կալ կասեն։

— Բա ո՞րտեղից են հաց ուտում։

— Փողով առնում են, ուտում։ Հացն էլ են փողով առնում, եղն էլ, կաթն էլ, մածոնն էլ, փետրն էլ, ջուրն էլ...

— Վա՛հ...

— Բա՛, սրան թիֆլիզ կ'ասեն։ Դու հալա դոչաղ կաց, դեռ չտա բան կ'իմանաս։

— Ապի, սրանք ժամ ուենե՞ն։

— Ուենեն բա՛ս, սրանք էլ մեզ նման հայ քրիստոնեայ են։ Մտիկ արա հա՛, ձեռնաքաշութիւն չանես։ Կարելի ա քեզ փորձելու համար փող վեր կը գցեն, մօտենաս ոչ։ Թէ վերցնես էլ, տար՝ ասա. —

«Խանութ՝ էս ի՞նչ փող ա, էստեղ վեր ընկած էր. աղա՛, էս բանն էստեղ գտայ», թէ չէ...

— Էստեղ էլ պրիստաւ կա՞յ որ...

— Կայ բա՛ս... Վախտ ու անվախտ դէս-դէն չընկնես, ձեռք ընկած փողը քոռ ու փուչ չանես, հաղար ու մի պակասութիւն ունենա՛, Քեզ էլ լաւ պահի, գիշերները բաց չըլես, մրսես ոչ... Մի մին եկողի հետ գիր դարկի... — մերթ մերթ չիբուխը բերանից հանելով որդուն խրատում էր Համբոն, Այն ինչ Գիքորը ննջում էր։

— Հացի կտորտանք ու քարթուն կը տան, կերակուրի թերմացքը կը տան, շատ անգամ էլ իրենք կ'ուտեն՝ քեզ տալ չեն, բան չկայ, ծառայի կարգն է դա... Օրեր են, կը մթնեն անց կը կենան...

Շարունակում էր հէրն իր խրատը, բայց Գիքորը հօրը թիկնը տուած քնել էր արդէն։

Էն երկու օրը նա էնքան բան էր տեսել, էս ու էն կողմը նայել, որ յոգնել էր բոլորովին։

Մրգով լիքը խանութները, գէղերի նման դարձած գոյնզգոյն չթերը, տեսակ-տեսակ խաղալիքները, ուսումնարան դնացող կամ դարձող երեխաների խմբերը, իրար ետեւից սլացող կառքերը, ուղտերի շարքերը, կանանչի բարձած աւանակները, թաբախները գլխներին կիստոնները... էս ամէնի գոռոցն ու զնգոցը, աղմուկն ու աղաղակը իրար խառնուած դժվժում էին նրա գլխում։ Եւ նա յոգնել էր ու հօրը թիկնը տուած քնել։

Էս ժամանակ բազազն ու իր կիներ վիճում էին ներսը, կիներ արտնջում էր, որ ծառան խամ էր, նոր սարիցն եկած, վայրենի, իսկ մարդն ուրախ էր, որ մի քանի տարով անվարձ ծառայ էր գտել։

— Կը տովորի, հօ էդպէս չի մնալ, — ասում էր նա կնոջը։

— Կը սովորի, որդի՛, սիրտդ շուռ մի բերի, —
խնդրում էր բազազի պառաւ մայրը:

Բայց տիկին Նատոն չէր համոզւում: Նա ար-
տասուելով անիծում էր իր բախտը:

4

Գիքորը մենակ նստած էր բազազ Արտեմի խո-
հանոցում: Նա արդէն ծառայութեան մէջ էր:

Խաղէինի հին գլխարկը մինչեւ ականջները կո-
խած գլուխը, հին ստնամանները ոտներին, մի մա-
ւի բլուզ էլ հագին, էսպէս ոտից գլուխ փոխուած,
նա նստած էր խոհանոցում ու միտք էր անում,
թէ ընչի՛ եկաւ իրենց գիւղից, ո՛րտեղ է ընկել,
հիմի ի՛նչ պէտք է անի...

Էս ժամանակ ներս մտաւ տիկին Նատոն:

Գիքորը տեղը նստած էր:

Տիկինը մի բան ասաւ: Գիքորը լաւ չլսե՞ց թէ
չհասկացաւ:

— Քեզ չե՞մ ասում, աո՛ արջի քոթոթ:

Գիքորը շփոթուեց, քրտնեց, մին ուզեց հար-
ցընէ, թէ ի՛նչ է ասում, մին էլ սիրտ չարաւ: Աղ-
ջիկ պարոնը բարկացած դուրս գնաց:

— Ը՛հ, հողեմ ձեր գլուխը, որ վայրենի էք ու
գալիս էք մարդի գլխի խաթա դառնում... Ես բան
եմ ասում, սա տեղիցն է ժամ չի գալի, ձէն էլ չի
հանում...

— Վերջացաւ, — անցաւ Գիքորի մտքով: Բայց
ի՛նչ շուտ վերջացաւ, ի՛նչ վատ վերջացաւ... Հի-
մի ես ի՞նչ անեմ. հէրս էլ գնաց...

Եւ ամէն բան նա վերջացած էր համարում, երբ
իրեն-իրեն խօսելով ներս մտաւ սեւ շորերով բարի
պառաւը, բազազի մէրը:

— Որ աղջիկ պարոնը ներս է գալի, տեղիցդ ընչի՞ չես կանգնում, որդի՛, — խրատում էր նա Գիքորին. — որ բան ես հարցնում, ձէն հանի. ո՞նց կ'ըլլի եդպէս...

Պառաւին «դէդի» էին ասում:

Դէդին սովորեցնում էր Գիքորին, թէ ի՛նչ պէտք է անի, ի՛նչպէս սամովարը դցի, ստնամանները սրրի, չոտկը բռնի, ամանները լուանայ:

Բացի պառաւ դէդին՝ ամէնքը նեղացնում էին նրան:

Բաղադի «դուքանի աշկերտներն» էլ շարունակ ծաղրում էին նրան, «քիքի» էին կանչում, քիթը քաշում, գլխին խփում, գլխարկը կոխում ախանջները:

Բայց էս բոլորը տանելի բաներ էին:

Անտանելին էն էր, որ նա չէր կարողանում քաղցին դիմանալ. Իրենց տանը, երբ սովում էր, գնում էր տաշտիցը հաց էր առնում, կճուճիցը պանիր էր հանում, ուտելով գնում խաղալու, կամ թէ չէ՝ փէչն էր գնում, գնում հանգը: Երբ ուզում էր՝ մի ծառի տակ կամ աղբրի վրայ նստում էր, ուտում:

Հիմի էստեղ ուրիշ տեսակ էր. Ինչքան էլ սոված լինէր, պէտք է սպասէր՝ մինչեւ ճաշի ժամանակը գար, էն էլ ամէնքն ուտէին, յետոյ ինքը՝ էդ անիծած ժամանակն էլ էնքան ուշ էր գալի, որ խեղճի սիրտը քամ էր ընկնում, թրթռում:

Սին, երկու, տասը համբերելուց յետոյ՝ նա սկսեց չորս կողմն աչք ածել խոհանոցում, թէ արդեօք մի բան չի՞ գտնիլ ուտելու, որ սիրտը կանգնեցնի, մինչեւ ճաշի ժամանակը գայ:

Սկզբում ինչ գտնում էր, չոր հացի փշրանք, կրծած սակոբ թէ ուրիշ բան, գցում էր բերանը:

Մի քիչ յետոյ մտածեց խոհանոցի պահարանները
որոնքլ։ Ապա սովորեց կերակուրի պղնձից կիսեփ
մսի կտոր դուրս քաշել։

Բայց եթէ նկատէի՞ն...

Ի՞նչ վատ բան դուրս կը գար։

Եթէ նկատէի՞ն...

Հապա ի՞նչ անեա...

Թողնե՞ս, փախչե՞ս...

Եւ Գիքորն սկսեց մտածել փախչելու մասին։
Բայց ո՞նց փախչեա, ո՞ր կողմը փախչեա. մե-
նակ, ճամբայ չգիտեա, մարդ չեո ճանաչում, ... իսկ
հէրը...

Էնքան չարչարուեց, խօսեց, խրատեց. «Օրեր
են, որդի, կը մթնեն, անց կը կենան...»։

Եւ ահա Գիքորի գլխում հնչում է հօր խան-
ձուած ձէնը. — «Օրեր են, կը մթնեն, անց կը կե-
նան... անց կը կենան...»։

5

Զանգը տուին։

Գիքորը վեր թաաւ։ Ասել էին, թէ երբ զանգը
տալիս են, գնայ տեսնի՝ ո՞վ է, ի՞նչ է ուղում։ Նա
դուրս եկաւ, սլատշգամբից նայեց, տեսաւ՝ մի պա-
րոն ու մի քանի տիկին դրան առաջը կանգնած։

— Էդ ո՞վ էք, հէ՛յ, — ձայն տուաւ վերեւից։

Ներքեւից վերեւ նայեցին։

Տիկիները ծիծաղեցին, իսկ պարոնը ակնոցներն
ուղղելով հարցրեց.

— Աղջիկ պարոնը սա՞նն է։

— Ի՞նչ էք անում, — հարցրեց Գիքորը։

Ներքեւ ծիծաղն աւելի սաստկացաւ։

— Բեզ հարցնում են՝ տա՞նն է, թէ՛ չէ, — բարկացաւ պարոնը:

— Բա՞ն ունէք:

Էս աղմուկի վրայ տիկինը դուրս եկաւ:

— Բրքըրուես դու, գնա դուռը բաց արա, շո՛ւտ, — ճշաց ու սկսեց անիծել Գիքորին և իր ամուսնուն: Բայց շուտով հիւրերն երեւացին և նա ժրպտալով դիմաւորեց:

— Ա՛, բարեւ, բարեւ... Էս ո՞ր խաչիցն էր, ի՞նչպէս է որ մտաբերեցիք...

— Էս ո՞րտեղից էք գտել, — ոտից գլուխը Գիքորին չափելով հարցրեց պարոնը, իսկ տիկինները շարունակ ծիծաղում էին:

— Ի՞նչ էք նախանձում, կ'ուզէք՝ ձեզ տանք, — կատակի տուաւ տիկինն ու հիւրերը խնդալով ներս մտան:

Գիքորին շտապով մի տեղ ուղարկեց ու նրանց ետեւից իսկոյն ներս մտաւ և տիկին նստոն:

Իրար առողջութիւն հարցնելուց յետոյ՝ հիւրերն սկսեցին պատմել իրենց ներս մտնելու պատմութիւնը, և դուրս եկաւ մի ահագին պատմութիւն:

— Օ՛ֆ, սիրտս մաշել է, — դանդատում էր տիկին նստոն. — թէ իմանաք՝ ի՞նչ եմ քաշում ես դրա ձեռիցը: Ասում եմ՝ դուրս անենք կորչի, բայց դէ՛, Արտեմի բնաւորութիւնը գիտէք էլի. ասում է՝ մեղք է, գեղացի երեխայ է, թող կենայ, մի կտոր հաց է, ուտի, կը սովորի... Ախր էլ ե՞րբ... սիրտս մաշեց...

— Օ՛հ, օ՛հ, օ՛հ, էդ ծառաների բանն էլ մի ասի, — էս ու էն կողմից սկսեցին բողոքել տիկին հիւրերը:

Մի կէս ժամ խօսեցին դէսից-դէնից, ծառանե-

րից, քաղաքի նորութիւններից, Հենց էդ խօսակցութեան ժամանակ ներս մտաւ քրտնած Գիքորը:

— Աղջիկ պարոն, միրգը բերի:

— Հա՛, լաւ, գնա՛, — հրամայեց տիկինը կարմրեւով, իսկ հիւրերն սկսեցին ծիծաղել:

— Աղջիկ պարոն, խաղէինն ասում էր՝ բալը թանգ ա, հարկաւոր չի...

Էս խօսքերի վրայ հիւրերից ոմանք պոռթկացին ու թաշկինակով բերաններին հուպ տուին, ոմանք էլ տանտիկնոջ խայտառակութիւնը ծածկելու համար վկայեցին, թէ իրաւ բալը շատ թանգ է, էս ժամանակին ո՛վ է բալ առնում: Ապա սկսեցին յանդիմանել, թէ ի՞նչ հարկաւոր է միրգը, հօ ուտելու համար չեն եկել. ի՞նչ են նեղութիւն քաշում...

Տանտիկինը, մինչեւ ականջակոթերը կարմրած, աշխատում էր մի կերպ եղածն ուղղի:

— Ով գիտի ի՞նչ է ասել, չի հասկացել էս յիմարը:

— Ով սուտ ասի՝ գետինը մտնի, — երդուեց Գիքորը, ու ամէն բան լրացաւ:

6

Հիւրերին ճամբու գնելուց յետոյ՝ տիկին Նատոն բարկացած, բարձր-բարձր խօսեւով վեր էր քաշում մրդի սեղանը: Նա հայհոյում էր Գիքորին. մէկ-մէկ թւում էր, թէ ինչեր է անում նա, անիծում էր իր բախար, իր ամուսնուն:

— Քա՛, խամ է, որդի՛, կը սովորի, որդի՛, ինչի՞ ես սիրտդ շուռ բերում... Ա՛խ Աստոծ, ինչի՞ չես հոգիս առնում, — հառաչում էր պառաւ դէգին:

— Երանի մի իմանամ՝ մարդու սրտի էս նեղացած ժամանակը դու ի՞նչ ես խօսում։ . . Ուսմ է, դէ գնացէք դուք շինեցէք, ես հօ. ձեր գերինն չեմ, — ձէնն աւելի բարձրացնելով պատասխանեց պառաւին հարսը ու շարունակեց իր արտունջն ու անէծքը մինչեւ ամուսինը տուն դար։

Ամուսնու օտնաձայնը որ լսեց, սկսեց արտասուել, աւելի բարձր խօսել ու ամաններն իրար գլխով տալ։

— Ասում եմ՝ դուրս արա կորչի. ես ծառայի բանն էլ կ'անեմ, թէ խնայում ես՝ փող տաս, կարգին ծառայ բռնես։ Լաւ է մարդ ծառայի տեղ էլ քաշ գայ, քան թէ ամէն օր էսենց սիրտը շուռ բերի. . . Իմ թշնամին հօ չե՞ս. . .

— Ի՞նչ է պատահել, — հարցրեց բաղազը՝ տան մէջտեղը կանգնելով։

— Ի՞նչ պէտք է պատահի. էս էր մնացել, որ խալխի մօտ մարդ գետինը մտնի, էս էլ արիւր. էլ ի՞նչ պատահի, — վրայ բերաւ տիկինը ու պատմեց բալի պատմութիւնը։

— Վա՛հ, — բացադանչեց բաղազը։

— Ա՛յ խ Աստուծ, — հառաչում էր բարի պառաւը դէս ու դէն ընկնելով։

Բաղազը Գիքորին ձէն տուեց։

Թմփթմփացնելով Գիքորը ներս ընկաւ։

— Մօտիկ արի, — կանչեց բաղազը։

Գիքորը վախեց նրա գոյնից, մնաց տեղը կանգնած։

— Բեղ ասում եմ՝ մօտիկ արի։

Գիքորն էս անգամ շարժուեց, բայց դարձեալ մնաց տեղը կանգնած։

— Տօ՛, արջի՛ քոթոթ, ես քեզ ասում եմ՝ աղ-

ջիկ պարոնին ասա, դու գալիս ես զոնախներին
ասում, թէ բալը թանգ էր...

— Ես... ես... աղջիկ պարոնին..., — ուզում
էր արդարանալ Գիքորը, բայց խօսքը բերանում
ապտակը հասաւ, աչքերը կայծակին տուին, գլուխը
դիպաւ կողքի պատուիւ ու վեր ընկաւ: Հենց ընկած
տեղն սկսեց բաղաղը ոտքել՝ անդադար կրկնելով —
«բալը թանգ էր, հը՞», — աչքերը միշտ չռած՝ անկիւ-
նում կծկուած Գիքորի վրայ, որ դողալով ու ցա-
ւադին մրմնջում էր.

— Վա՛յ, նանի ջան, վա՛յ, նանի ջան, վա՛յ...

7

Տեսան՝ տանը չի կարողանում ծառայի, խա-
նութ տարան Գիքորին: Էնտեղ ապրանք պէտք է
տային մուշտարիների հետ տանելու, չիթ պէտք է
ծալէր, խանութը սրբէր, իսկ պարապ ժամանակը
մուշտարի կանչէր:

Եւ ահա Գիքորը հաց է տանում խանութը: Կե-
րակրամանը ձեռքին, մաշուած ու տփոյն, մեծ մեծ
ոտնամանները քաշ տալով անց է կենում կամուր-
ջով: Նայեց ներքեւ: Քարվանսարանների բարձր պա-
տերին զարկելով ծառս էր լինում Բուսը, ոլոր-
ւում, պտըտւում ու ճնշուելով խեղդւում, խուլ
թշշում կամուրջի տակին:

Ափից մօտիկ պտըտում էր մի կանաչ նաւակ:
Երկու հոգի կային նրա մէջ, մինը ուռկան էր ձը-
գում, միւսը նաւն էր կառավարում:

«Ա՛յ հիմի կը հանի», ասաւ Գիքորն ու կանգ-
նած նայում էր ձկնորսներին: Ուռկանը դատարկ
դուրս եկաւ:

— Էս մինն իմ բախտիցը, — ասաւ Գիքորն
ուռկանը ձգելիս: Գիքորի բախտը դատարկ դուրս
եկաւ:

— Էս մինն էլ մեր Զաննի բախտիցը:

Էս էլ դատարկ դուրս եկաւ:

— Էս մինն էլ Գալոյի բախտիցը: Գալոն էլ էր
անբախտ:

— Էս մինն էլ բառ...

Բայց էդ ժամանակ մօտիկ քարվանսարի դրանը
աղմուկ բարձրացաւ: Մի պարսիկ կապիկ էր պար
ածում երգելով:

Ա՛յ արի, արի, մեյմուն,
ձիպոսրդ սարի, մեյմուն,
Պառաւի պէս կուզի կուզ,
Զահեկի պէս պարի, մեյմուն:

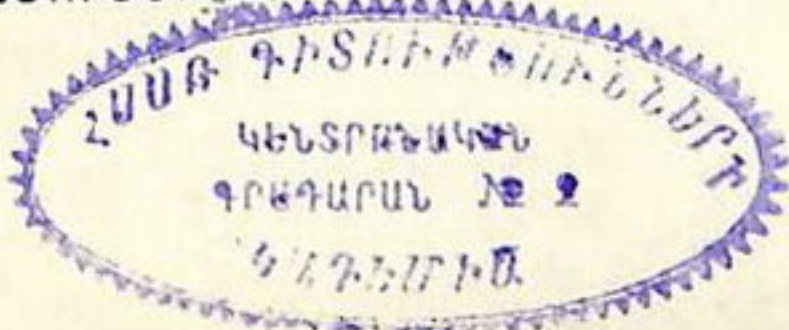
Ժողովուրդը հաւաքուել էր գլխին, ու վազում
էին չորս կողմից: Գիքորն էլ վազեց: Աշխատեց
կանգնած ժողովրդի արանքը մտնի, առաջ անցնի.
հարողացաւ: Վիզը ձգեց, պճեղների վրայ կանգնեց
ու ձգնում էր անպատճառ տեսնի, թէ ի՞նչ է կա-
տարւում մէջտեղը:

— Ի՞նչ ես ներս խծկւում, — աս լածիրակ, գնա
քու բանին, — ասաւ մի կինն ու դարկեց գլխին:

Գիքորը յանկարծ սթափուեց ու վազեց դէպի
խանութք:

Տ

Իրիկունը Գիքորը կուչ էր եկել խոհանոցում,
Դեռ արտասուքը չէր ցամաքել նրա երեսին, դեռ
այրւում էին խաղէինի ապտակների տեղերը, դեռ

նոր էր լռել աղջիկ՝ պարոնի ձէնը, վշվշացնելով ներս մտաւ Վասոն, բազաղի աշկերտը, Գիքորին նկատելով՝ նա խկոյն կանգ առաւ ու մասխարա դէմքին լրջութիւն տալով սպառնալի հարցրեց.

— Կլուբո՞ւմն ուշացար, աօ արջի քոթոթ, թէ՞ գուբերնատի քով վաազ գործ ունէիր...

Գիքորը գլուխը չէր բարձրացնում.

— Ասիր մի տեսնեմ է՛, տօ՛...

Գիքորը լուռ էր:

— Չե՞ս իմանում, տօ՛. ո՞րտեղ էիր է՛, որ էսօր ինձ քաղցած սպանեցիր. որ մեռնէի՝ յետո՞յ...

Էսպէս խօսելով կամաց կամաց մօտեցաւ, մի քիչ կանգնեց ու յանկարծ զարկեց Գիքորի գլխին: Գիքորը երկու ձեռքով գլուխը պաշտպանեց ու սեղմուեց պատին: Վասոն պատրաստուում էր մի ուրիշ ձեւի հարուած էլ հասցնելու, բայց գուրսը բարձրացաւ խաղէինի ձայնը: Գալիս էր:

— Ապա տես հիմի քեզ ի՞նչ է անում, — սպառնաց Վասոն:

«Հիմի ինձ կը սպանեն», անցաւ Գիքորի մըտքովը, ու խեղճի հոգին տապ արաւ:

Խաղէինը արդէն բաւականին ծեծել էր խանութում, այժմ միայն հրամայեց հաց չտան, որ իմանայ թէ ի՛նչ է քաղցածութիւնը:

Վտանդն անցաւ:

Գիքորը հանգստացաւ, թէեւ լսում էր աղջիկ պարոնի ձայնը, որ ճչում էր. — Ախր ընչի՞ ես պահում, գուրս արա կորչի էլի, գուրս արա կորչի...

Գիքորը կծկուեց վերմակի մէջ, գլուխը կռիւեց տակը, տապ արաւ:

«Լուսնեակ գիտեր, բոլորովին փուն չունեմ,
Ինձ տեսնողը կարծում է թե տուն չունեմ,
Վա՛յ, տուն չունեմ...»

Իր երգը երգելով՝ Վաստն հաց էր ուտում։ Գի-
քորը վերմակի տակից երբեմն զգոյշ ծիկրակում,
Թաքուն նայում էր նրան, կրկին աչքերը ծածկում։
Նա էն օրը հաց չէր դրել բերանը. ծեծուել ու լաց
էր եղել, այժմ էլ քաղցած պատկեց, ու քունը չէր
տանում։

— Հը՞, ո՞նց ա, սոված քունդ չի տանում հա՞,
էդպէ՛ս... — նկատեց չարածճի Վաստն ու մի կտոր
հաց ու պանիր տուաւ Գիքորին։ — Դէ՛, առ, տեղի
տակին Թաքուն կեր, խաղէինը չիմանայ։

Գիքորը յափշտակեց հաց ու պանիրը, գլուխը
կոխեց տեղի տակը, Թաքուն ուտում էր ու մտա-
ծում։ Մտածում էր իրենց տան վրայ, էն օրերի
վրայ, երբ աղաա խաղում էր հանդերում ու լիա-
սիրտ հաց ուտում։ մտածում էր էն երեկոնների
վրայ, երբ հէրն ու մէրը կուռում էին իրեն քաղաք
բերելու համար. մէրը լաց էր լինում, չէր ուզում...
— Ա՛խ, նանի ջան, ի՞նչ լաւ էր սիրտդ իմա-
ցել, — հառաչում էր Գիքորը տեղի տակին ու հաց
ու պանիրն ուտում՝ ականջը սրած, թէ խաղէինը հօ
չի՞ դալի։

Իսկ առաւօտը կանգնած էր խանութի դրանը։

Խանութի դրանը կանգնած ձէն էր տալի Գի-
քորը, մուշտարի էր կանչում ու բարձր ձէնով գո-
վում իրենց ապրանքը։

— Կանչի է՛, տօ՛, ի՞նչ ես մնջուել, մնացել
կանգնած: Բերանումդ հօ ջուր չկայ:

— Էստի՛ համեցէք... Էստի՛ համեցէք... — Կան-
չում էր Գիքորը:

Ներսը ծիծաղից թուլանում էին:

Նրան սովորեցրել էին, որ նա մուշտարի քաշի
դէպի իրենց խանութը: Եւ նա յաճախ բռնում էր
էս կամ էն անցորդի փէշից, կռպիտ ու յամառ սկը-
սում էր քաշել դէպի խանութը ու բաց չէր թող-
նում, մինչեւ որ մարդը դուրս էր դալիս համբե-
րութիւնից: Գալիս էր դարձեալ իր տեղը կանգնում
ու կանչում:

Ամառուայ տօթ օրերին, խանութի դրան եր-
կար կանգնելուց յոգնած, նա երբեմն նստած քնում
էր խանութի առաջին դարսած չթերի վրայ:

Էդ ժամանակ չարածճի ընկերները կամ հարե-
ւանները բռնոթի էին բռնում նրա քթի տակը:

Նա փռչտալով վեր էր թռչում:

Շոգից թմրած վաճառականները զուարճանում
էին: Իսկ խաղէինը կուշտ ծիծաղելուց յետոյ ձայն
էր տալի:

— Քնո՞ւմ ես, տօ՛ արջի քոթոթ, կանչի է՛...

— Էստի՛ համեցէք, Էստի՛ համեցէք, — ձէն էր
տալի Գիքորը:

Մի օր էլ Գիքորը երբ մուշտարի էր կանչում,
գիմացից երկու գիւղացի դուրս եկան: Նա վազեց,
փաթաթուեց գիւղացիներին:

— Ա՛յ տղայ, իսկի ճանաչեցի ոչ, էս ի՛նչ բան
էր, — զարմացած բացագանչեց գիւղացիներից մինը
ու դարձաւ ընկերին:

— Բաղօ՛, դու կը ճանանչէի՞ր...

— Ես աչքերիցը կը ճանանչէի, — պարծեցաւ ընկերը:

Ոչմարիտ որ Գիքսըը շատ էր փոխուել, շատ էր մաշուել, ինքն էլ էր փոխուել, շորերն էլ դժար էր ճանաչելը:

— Ա՛յ տղայ, էս կարգին մարդ ա դառել... հալա սրա շորերին, սրա շնորհքին... — հիանում էին գիւղացիները:

— Համբոյի հողը մեր գլխին. տես, նա իր տղին ո՛րտեղ հասցրեց. մեր տղէքը էնտեղ խող են արածացնում...

Այն ինչ Գիքսըը իրար ետեւից հարցնում էր.

— Իմ մէրը ո՞նց ա... մեր երեխէքը ո՞նց են... իմ հէրն ընչի՞ չեկաւ... մեր կովը ծնե՞լ ա թէ չէ... մեր գեղումն ո՞վ ա մեռել...

— Ամէնն էլ լաւ են, — շատ բարով կ'անեն, — պատասխանեցին գիւղացիք: — Էն ա, Սուքնանց Ղուկասը մեռաւ, մին էլ Պուճուրանց պառաւը, մնացածը լաւ են:

— Բա իմ հէրն ընչի՞ չի գալի:

— Քու հէրը լաւ ուղում ա, ամա ո՞նց գայ: Ինքը մենակ մի մարդ ա, սաղ տան ջափէն վրէն...

— Բա բան չեն դարկե՞լ...

Ի՞նչ ունեն, որ ինչ դարկեն, դու ձեր տան բանը գիտես ո՞չ, էս տարի էլ հացը բարակ էր, խեղճ հէրդ զոռով ծէրը ծէրին ա հասցրել: Նրանցից ի՞նչ ես ուղում: Թէ ունիս, դու դարկի. հրէն խարջ են ուղում, ձեռին գրոշ չունի:

— Հօ մեր տանիցն ոքմի չի՞ հիւանդացել:

— Չէ՛, էն ա, ձեր Ծաղիկ կովը Սիրդանց գոմի փլեկովը ներքեւ ընկաւ, սատկեց:

— Ծաղիկը սառնակե՞ց... —

— Խեղճ մէրդ էնքան լաց եղաւ, աչքերն ուռան,
էս ասելով՝ գիւղացիներինց մինը մի նամակ հա-
նեց տո՛ւաւ Գիքորին ու ասաւ... —

— Հիմի ի՞նչ ես ասում. մենք է՛լ քեզ տեսնիլ
չենք, գնալու ենք. թէ մօրդ կամ քվորդ համար
բան ես դարկելու, տո՛ւր տանենք... —

— Ո՛րտեղից բան դարկեմ, դեռ փող չեմ ստա-
նում... ամա... —

— Ամա ի՞նչ... —

— Ուզում եմ ես էլ գամ ձեզ հետ. Հա՛մ մեր
գեղին, հա՛մ մերոնց կարօտել իմ, հա՛մ էլ... —

— Վա՛յ, վա՛յ, մենք հենց իմացանք մարդ ես
գառել, խելօքացել ես... Էդ տեսակ բան կ'ասե՞ն,
էստեղ քեզ համար աղաւարի ապրում ես. — շո-
րերդ թաղա, ոտն ու ձեռք խտակ... Մենք ասում
ենք՝ մեր երեխանցն էլ տեղ անես բերենք, դու էդ
ի՞նչ ես ասում. էն որ ասել են «խողի գլուխը դրին
խալիչին, գլորուեց՝ յետոյ ցեխն ընկաւ», հալալ քեզ
համար են ասել:

Էսպէս յանդիմանեցին գիւղացիները, խրատեցին,
մնաս բարով ասին ու գնացին:

Նրանց գնալուց յետոյ Գիքորն իր անկիւնը քաշ-
ուեց ու բաց արաւ հօր նամակը:

«Իմ սիրելի որդի Գիքոր, Հա՛ն,

ի քաղաքն թիֆլիզ

«Մենք ողջ և առողջ ենք, միայն քու առող-
ջութիւնն ենք աւզում, ամէն. Բեզ շատ կարօտով
բարեւ են անում Ապին, Նանը, Զանին, Մօսին,
Միկիչը, Գալոն, ամէն. Մեր սիրելի որդի Գիքոր,
ահա իմացած լինես, որ տեղներս շատ նեղ ա և
խարջը սաստիկ ուզում են և փող չենք ճարում,

և Նանն ու Ջանին տկլոր են և տեղներս շատ նեղ
ա։ Գիքոր ջան, մի քանի մանէթ փող դարկի և մի
գիր դարկի քու որպիսութիւնիցը, եւ իմացած ըլեա,
որ Ծաղիկը սատկեց, և Նանն ու Ջանին տկլոր են»։

Նամակը կարդաց ու տեղը կանգնած միտք էր
անում Գիքորը։ Պարզ էր անում իրենց տան հա-
մար։ Սիրտը էրում էին նամակի տողերը։

— Նանն ու Ջանին տկլոր են... Տեղներս նեղ ա։

— Կանչի է՝, տօ՛ ի՞նչ ես վերացել, ուշքդ հետ-
նե՞րը գնաց... — ձէն տուին ներսից։

— Էստի՛ համեցէք, էստի՛ համեցէք, — կանչում
էր Գիքորը խանութի դրանը կանգնած։

12

Չմեռը եկաւ։ Սառն աղմուկով ձիւնախառն
բուքը թռչում է քաղաքի վրով։ Փողոցներում սու-
րում, սուլում, հոսան է անում։ Վզզալով մտնում
է անկիւնները, աղքատի ու տկլորի է ման գալի,
պանդուխտ մ. անտէր երեխայ է որոնում։

Ահա գտաւ Գիքորին։

Մի բարակ բլուզ հագին, խանութի դրանը
կանգնած ձէն էր տալի նա։

— Էստի՛ համեցէք, էստի՛ համեցէք...

— Հրէ՛սսս... — չարախինդ սուլելով ցուրտը,
աներեւոյթ թրի նման, զարկեց անցաւ ոսկորները,
Գիքորը դողաց։

Առանց էն էլ նա շատ էր մաշուած. էդքանն էլ
հերիք էր նրան։ Ու անկողին ընկաւ։

Հիւանդ պառկած էր Գիքորը բազազ Արտեմի խոհանոցում: Պառաւ դէդին օրը մի քանի անգամ ներս էր մտնում իրեն իրեն խօսելով:

— Ի՞նչ կ'ուզես, որդի', Գիքոր':

— Ջո՛ւր...

Դէդին ջուր էր տալի: Հիւանդը դողդոջուն ձեռներով բռնում, ագահ խմում էր ու կրկին ուզում:

— Էս սիրտ հովացնում էի, դէդի'... ես մեր աղբրի սառը ջրիցն եմ ուզում, դէդի'... ես մեր տունն եմ դնում... ես իմ նանին եմ ուզում...

Բազազ Արտեմը ցաւի մէջ էր ընկել: Նա դէս-դէն ընկաւ, նրանց կողմերից մարդ գտաւ, ապապրեց որ Համբոն գայ, իսկ Գիքորին տարաւ քաղաքային հիւանդանոցը:

Էստեղ շատ հիւանդներ կային շարքերով պառկած: Տխուր տնքում էին ու ոճորքին նայում անզօր հայեացքներով:

Գիքորն էլ պառկեցրին նրանց շարքում:

Էստեղ գտաւ նրան հայրը:

— Էդ ի՞նչ ես էղել, Գիքոր ջան, — մղկտալով վրայ ընկաւ Համբոն:

Գիքորը տաքութեան մէջ չիմացաւ հօր գալը:

— Գիքոր ջան, բա եկել եմ է', Գիքոր ջան... ես քու ապին եմ է'...

Հիւանդը ոչինչ չհասկացաւ: Նա զառանցում էր ու զառանցանքների մէջ կանչում էր. «Միկի'չ, Ջանի', ապի', նանի'...»:

— Էստեղ եմ, Գիքոր ջան, նանը դարկել ա, որ քեզ տանեմ մեր տունը, գալիս չե՞ս... Միկիչն ու Ջանին հրէն կտուրը կանդնած քեզ ճամբայ են պա-

հում: Ի՞նչ ես ասում: դէ՛, խօսա է՛, Գիքո՛ր ջան...

— Էստի՛ համեցէք, էստի՛ համեցէք, — բացա-
գանչեց հիւանդը, զանազան անկապ, կցկտուր խօս-
քեր ասաւ ու ծիծաղում էր տաքութեան մէջ:

14

Մի երկու օրից յետոյ Համբոն գնում էր իրենց
գիւղը:

Նա թաղել էր Գիքորին ու գնում էր: Կռան
տակին տանում էր շորերը, որ մէրը լաց լինի վրէն:
Շորերի գրպաններում մի բուռը փայլուն կոճակ-
ներ, նաշխուն թղթեր, չթի կտորներ ու մի քանի
քորոց գտան: Էն էլ երեւի քրոջ՝ Զաննի համար էր
հաւաքել ու պահել...

Գնում էր Համբոն ու մտածում: Շատ ժամանակ
չէր անցել, որ էդ միեւնոյն ճամբով քաղաք եկաւ
իր Գիքորի հետ: Ահա այստեղ էր, որ նա ասաւ.

— Ապի՛, ոտներս ցաւում են:

Եւ ահա էն ծառը, որի տակ նստեցին հանգստա-
նալու...

Ահա էստեղ էր, որ ասաւ.

— Ապի՛, ծարաւ եմ...

Ահա էն աղբիւրն էլ, որից ջուր խմեցին:

Ամէնը, ամէնը կան, մենակ նա չկայ...

Միւս օրը, երբ Համբոն անցնում էր լեռները,
հեռւում երեւաց իրենց գիւղը:

Գիւղից դուրս կանգնած սպասում էին Նանը,
Զանին, Միկիչը, Մօսին, իսկ փոքրիկ Գալոն մօր
գրկից կանչում էր.

— Ալի՛, ալի՛, հէ՛ Գիքու՛...

ԵՂՋԵՐՈՒՆ

Մի Սեպտեմբերի մեր գիւղացի որսկան Օսեֆը ինձ գիշերակաց որսի տարաւ Նղնուտի կիրճը։ Գիշերներն էդ կիրճով եղջերուներն իջնում են ձորերն ու հովիտները, արածում են, արշալոյսից առաջ ջուր են խմում ու ետ իրենց «պնդոցն» են տալի։

Գնում էինք գիշերը մնանք բոսդանչի Օվակիմի դափումը, որ լուսադէմին հասնենք որսատեղը պահելու։

Ես էի, որսկան Օսեֆն էր ու մեր գիւղացի մի աղայ։ որ Օսեֆի շալտկտարն էր։

Մենք գնում էինք էն դաժան հրճուանքով, որով միայն որսի են գնում։ Ճամբին որսից էինք խօսում։

— Որսը բախտի բան է, ասում էր Օսեֆը։— Մին էլ տեսար՝ երեւոյթք ելաւ ու քամի դառաւ կորաւ։ Անսովոր մարդը նրան հեշտ չի նկատիլ։ Կը շփոթուի, կը գողգողայ, կը փախցնի։ Անքդ առնելուն պէս պէտք է թվանքդ բացուե, թէ չէ՝ որ ուղեցիր նշան դնես, մինչեւ աչքդ ճպես, նա սարն անցկացաւ։

— Հասկա դուք ի՞նչպէս էք որսի ման գալի, ասդա՛ Օսեֆ։

— Լաւ որսկանը ման չի գալ, նա որսը կը պահի, — պատմում էր որսկանը։ — Գիտի՛ ո՞ր ժամանակին, ի՞նչ տեղ որսը ժաժ կը գայ, կը գնայ էն

տեղը կը պահի: Թէ ման էլ գայ, քիչ, էն էլ էնպէս
ման կը գայ, որ որսն իր քամին (հոտը) չառնի, թէ
չէ որսն էնպէս սուր հոտառութիւն ունի, որ թէ
քամին նրա վրայ ելաւ, պրծար, որտեղ որ է, հոտը
առաւ կորաւ:

Էսպէս խօսելով իրիկունը հասանք բոսդանչի
Օվակիմի դափին: Ծերունի բոսդանչին փէտ էր հա-
ւաքել, կրակը վառել ու կողքին թիկնը տուել:

— Բարի իրիկուն, Օվակիմ բիձա:

— Այ Աստուծո՛ւ բարին ձեզ, դուք բարով եկաք.
ա՛յ տղայ, էդ ի՛նչ լաւ դոնախներ էք: Ես հենց մե-
նակ միտք էի անում, թէ մի զրիցընկեր ըլի...
Էս հենց Աստուծ հասցրեց ձեզ, — ուրախացած գոռ-
գոռում էր Օվակիմ բիձէն:

— Ի՞նչ էն ասա, որս ա ժամ գալի՞ թէ չէ,
Օվակիմ բիձա, — անհամբեր հարց տուաւ որսկանը:

— Ա՛յ տղայ, մի անտէր պախրի բուղա կայ,
Օսե՛փ ջան, գիշերները գալիս ա, լոքին ուտում ու
գնում, ինքան լոքիս փուչ արաւ: Թվանք չունեմ,
շուն չունեմ... Պախրա մի ասիլ, մի խար տաս:
Չարդախ ունի, ոնց որ մի կաղնի:

— Էդ մի՛նը ոչինչ: Բա իսկի բուղազոռոցի ձէն
չի գալի:

— Ա՛յ տղայ, էլ ասում ես, ի՛նչ անես, քնահարամ
են արել: Երէկ գիշեր էս վերի մատներումը էնենց
գոռում էին, որ գետինը որոտում էր:

— Հա՛յ հող ու ջրի Աստուծոյ հա՛, — աղաղակեց
որսկանը:

Օվակիմ բիձէն մեղ հրաւիրեց, տակներս խոտ
ածաւ, ինքն էլ կրկին թիկնը տուաւ իր տեղը:

— Տղե՛րք, ես որ խորը միտք եմ անում, տես-
նում եմ, որ աշխարքի երեսին մարդիցն էլ վերը
անիրաւ շնչաւոր չկայ:

— Ինչի՞, Օվակիմ բիձա:
— Ինչին էլ որի՞ն էս ասում. տեսնում ես՝
դուք թվանքներդ առել էք ետեւներին ընկել, մենք
էլ ուրախացել ենք, թէ ի՛նչ ա, մի պախրա կը
սպանենք կ'ուտենք: Ախր չէ՞ որ նա էլ մեզ նման
չունչ կենդանի ա, հրէն կէս գիշերին հրուելով գո-
ւում ա, ձէն ա տալի: Իր կովին կանչում. չէ՞ էն
էլ նրա սէրն ու մուրազն ա...

— Թէ ձէնը դուրս կը գայ, ես նրա սէրն ու
մուրազը նշանց կը տամ, — ծիծաղելով բացագան-
չեց որսկան Օսեփը:

— Չէ՛, շատ մեղք բան ա, շատ, — գլուխը
շարժելով կրկնեց բողոքանչին ու ձէնը աւելի բարձ-
րացնելով կանչեց.

— Տղե՛րք, էս ա որ պախրիցը խօսք ընկաւ,
ես ձեզ մի բան պատմեմ:

— Պատմի՛, Օվակիմ բիձա:

— Մի տարի սարումն էի: Եկան խաբար բե-
րին, թէ բա թոռդ հիւանդացել ա, քեզ ուղղում ա,
արի: Սարիցը վեր կացայ, հիմի տուն եմ գալի:
Ճամբին ծռուեցի, ասի՝ կարելի ա որսից բանից պա-
տահի: Ման եկայ, մի տեղ տեսնեմ բրնուտումը մի
բան խշխշացնում ա, թփերը ժաժ ա տալի: Ախպէր,
էս թէ մոշահաւ ա, մոշահաւի բան չի, թէ անասուն
ա, ինչի՞ չի երեւում: Մի քար գցեցի թփուտը: Մին
էլ տեսնեմ՝ մի պախրի ճուտի ականջներ ցցուեցին,
էլ ետ դաժացան, ու սկսեց թփերը ժաժ տալ, ճամ-
բայ բաց անել որ փախչի: Թվանքն երեսս կալայ
հենց թփերի էն ժաժ եկող տեղը: Թվանքը որ տրու-
քեց, սա վեր թռաւ, դուրս եկաւ ու ետ գետնովը
դիպաւ: Տղե՛րք, հիմի մի ձէն ա անում, մի տըն-
քում ա, ոնց որ մեռնող երեխայ, Ուստա որսկան-

ներից լսել էի, ասի՝ էս ա, սրա մէքը ինձ տեսել ա, էստեղից փախել, որտեղից որ է հիմի ետ կը գայ, Մատյ մի ծառի տակ, ճամբայ պահեցի, Շատ մնացի թէ քիչ, մին էլ տեսնեմ հրէս եկաւ, բայց ո՞նց եկաւ, ես տեսայ, դուք ոչ տեսնէք, մի խօսքով մօր նման, թվանքի ձէնը իր երեխի վրայ լսած մօր նման, եկաւ տեսաւ իր ճուղը հրէս անշունչ, արնակոյով մի ծառի տակ փռուած: Տղե՛րք, դունչը մեկնել ա, ո՞նց ա տխուր մզզագնում, ո՞նց ա վերքը լիղում... Թվանքը վեր կալայ, էդտեղից քաշուեցի, եկայ տուն, եկայ տուն, եկայ տեսայ, երեխէն հոգու հետ կռիւ ա տալի, տնքում ա: Տղե՛րք, էն օրը չի, էն օրուայ Ասածոն ա, էնպէ՛ս էն պախրի ճուղի նման ա տնքում, որ աչքս խուփ եմ անում, հենց իմանում եմ դեռ էն թփի կողքին եմ կանգնած: Վերջապէս երեխէն մեռաւ, հիմի մէքը ընկել ա վրէն, բառանչում ա... Ասում եմ՝ փառքդ շատ բիւ, Աստճ՝, ի՞նչ ա մեր ու էն սարի պախրի պանազանութիւնը, — ոչի՛նչ... ամէնի սիրտն էլ սիրտ ա, ամէնի ցաւն էլ՝ ցաւ:

Օ լակիմ բիճու տխուր պատմութեան տպաւորութեան տակ մի առ ժամանակ լուռ էինք:

— Օ լակի՛մ բիճա, չէ՞ որ ասում են պախրէն էլ տէր ունի, — խօսեց շախատար Ղազարը:

— Ունի բաս, պախրէն մեծ տէր ունի:

— Եանա էդ դրո՞ւստ բան ա:

— Դրուստ ա, բաս: Որսկան Փիրուին ինքը գլուխ որսկան էր ու նրա գնդակը իր օրումը գետին չէր ընկած: Մի անգամ մի պախրա ա վիրաւորում: Պախրէն փախչում ա, սա ընկնում ա ետեւիցը, քշում ա, տանում հասցնում Զօրաւոր կաղնքու տակը, էստեղ, Զօրաւոր կաղնքու տակին,

պախարէն չոքում ա. պախարէն չոքում ա — որսկան
Փիրումը թվանքն երեսն ա կալնում: Հենց էս դըժ-
ժան բոպէին Չօրաւոր կաղնըքուց մի դուռն ա բաց-
ւում, մի սիրուն հարսն ա դուրս գալի: Էս սիրուն
հարսը դուրս ա գալի՝ որսկանի դէմը ծղրտում:

— Ի՞նչ ես հալածում իմ անմեղին, անիրաւ
մարդ, ի՞նչ ա արեյ քեզ: Աղա՛հ, ոչ կշտանաս դու,
որ չես կշտանում լիքն աշխարքում: Թվանքդ ար-
նով լցուի... Գնդակդ խմոր դառնայ, չորանայ էդ
թվանքը բռնող կուռը...

«Միայն որսկան Փիրումը խելօք մարդ էր. գլը-
խի ա ընկնում, որ էս որսի տէրն ա. ձեռաց թվան-
քը գցում ա մի ծառի ճիւղքի. անիծելուն պէս
ծառի ճիւղքը տեղն ու տեղը չորանում ա:

— Օվակի՛մ բիձա, ուրե՛մն էդ ա, որ ասում են
որսկանութիւնը անիծած ա:

— Անիծած ա, բաս, մին. որսկանութիւնը, մին
էլ ձկնորսութիւնը. երկուսն էլ անիծած են: Հնուց
դրած նղովք ա, որ որսկանի և ձկնորսի փորը կըշ-
տանայ ոչ: Որսկանի վրայ Բեարամն էլ նղովք գրեց:
Երբ էրուելով իր Ասլու ետեւից ման էր գալի, մի
վիրաւորում պախրա տեսաւ: Տեսաւ՝ անասունը
մղկտալով շունչը տալիս ա, հորթն էլ մոլորած
մնացել ա կողքին կանգնած, էստեղ սաղն առաւ ու
մի խաղ ասաւ:

Մենք խնդրեցինք Օվակիմ բիձուն, որ էդ խաղն
ասի մեզ համար, ու ծեր բոսղանչին իր պառաւ ձե-
նով խարոյկի առաջ երդում էր մութը ձորում:

Հէ՛յ պարոններ, ջեսայ կանանչ գարունին՝
էս սարեւում լաց եր լինում մի պախրա.
Սիրուն հորքը մոլոր կանգնած իր կողքին՝

Էս սառեցում լաց եր լինում մի պախա:

Գնդակն առած գնում եր փուն առխառնից,
Գանգաձուելով մարդու անգուր արաբից,
Արին ջալով, մղկալով իր վերից՝
Էս սառեցում լաց եր լինում մի պախա:

Ասումս սիրող՝ որսին թվանք չբռնի,
Սրկին սիրող՝ որսի միսը թող չառնի.
Դարդո՞ւ Բեարամ ճեսալ ծովում արինի՝
Էս սառեցում լաց եր լինում մի պախա:

Ամէնքը քնեցին. ես մնացի զարթուել. Գիշերն
էս տեսակ տեղերում. անսովոր մարդը չի կարողա-
նում քնել, հազար ու մի ձէն է լսում, հազար ու
մի բան է երեւակայում:

Էն անշուշտ գիշերուայ հովն էր, որ շարժում
էր սիմինդրները, բայց ինձ թւում էր, թէ Օվակիմ
բիձու ասած պախաէն էր բոսդանը մտել. Գիշերուայ
մթութեան մէջ, հեռում սեւ կերպարանքներ էին
երեւում ու կարծես շարժւում էին:

Ու անքուն էի ես:

Գիշերուայ մի ժամին դուրս եկայ դափի դուռը:
Պարզ աշնանային գիշեր էր. Չոր. ցուրտը սեղմում
էր. Չորերը խուլ թշուամ էին. Նրանք էլ ասես քնել
էին. Օվակիմ բիձու նման փշաջնում էին. խոր ու
հանդիսա:

Բայց Բարվան-Ղուան աստղը արդէն դուրս էր
եկել. մեր ճամբայ ընկնելու ժամանակն էր. ես վեր

կացրի իմ ընկերներին: Նրանք շտապով հագան
իրենց արեխները ու վեր կացանք գէպի Եղնուտի
կիրճը...

* * *

Արշալոյսից առաջ մենք դարան էինք մտած Եղ-
նուտի կիրճում: Ես իմ գիրքից պահում էի առաջիւ
ընկած բացատը: Դիմացս կանգնած էր խոր ու ան-
թափանցելի մութ անտառը:

Հետզհետէ գիշերուայ խաւարն սկսեց նստանալ:
Ժայռերը խոժոռ, քնաթաթախ դուրս նայեցին աղ-
ջամուղջի միջից: Երկինքն սկսեց գունատուել
ու պարզուել: Ապա երեւաց Եղջերուն— Լուսաստ-
ղը: Վեր կացաւ վաղորդեան դեփիւռը: Ծաղիկները
շարժեցին իրենց գլխիկները, խոտերը դողդողացին,
տերեւները շրշացին: Անտառն սկսեց դարձնել Մօ-
տակայ թփից մի ծխո ճկաց, մի ուրիշը՝ միւս
թփից, մէկն էլ՝ հեռուից...

Ես աննկատելի դուրս էի եկել իմ թաքստոցից
ու զմայլած դիտում էի շուրջս՝ բնութիւնը, էն
սրբազան ժամին, երբ ծագում է առաջին լոյսը:

Յանկարծ մի ձայն... չորացած ճիւղ կոտրուեց
մօտիկ անտառում: Նայում եմ էն կողմը: Անտառը
տակաւին մութն է: Աչքս չի սրոշում, թէ ի՞նչ կայ
էնտեղ, միայն պարզ լսում եմ զգոյշ տանաձայնը,
խը՛շտ, խը՛շտ... Բան չի երեւում, բայց դարձեալ
խը՛շտ, խը՛շտ, խը՛շտ, մօտենում է աւելի ու աւե-
լի... Եւ անա դուրս եկաւ:

Ես առաջին անգամն էի տեսնում Եղջերուն ա-
ղատ բնութեան մէջ: Նա դուրս եկաւ մի խաղաղ
հպարտութեամբ, վեհ ու չքնաղ, ինչպէս բնութեան
էն ամէն գեղեցկութիւնների տէրն ու թագաւորը:

կիսով ին՝ դեռ անտառի մթութեան մէջ կանգնեց, թուխ դունչը դրաւ դեռնին, ապա թէ գլուխը բարձրացրեց, վայրենի շնորհքով ոլորեց երկայն վիզը ու նայեց իմ կողմը:

Ամենագեղեցիկ հայեացքը, որ ես տեսել եմ իմ կեանքում:

Ես շփոթուեցի, ամաչեցի, ուղեցի թաքցնել հրացանս... Շարժուեցի թէ չէ, նա շտապով ետ թեքեց իր կարապի վիզը. վիզը ետ թեքելուն պէս հարեւան դիրքից որոտաց որսկան Օսեֆի հրացանը: Հրացանի ձայնից անտառը որոտաց ու սկսեց ճրճըռալ: Էն եղջերուն էր փախչում:

— Հա՛յ քս տունը չքանդուի, — ինձ յանդիմանելով դուրս թաւ որսկանն ու վաղեց դէպի մօտիկ բլուրը, տեսնի՝ ո՛ր կողմից կ'երեւայ փախած որսը: Առաւօտը բացւում էր, և էնքան լուս էր, որ կարողացանք կանաչ խոտերի վրայ գտնել թարմ արեան հետքը:

Վերադարձւած էր եղջերուն: Արեան հետքը բռնեցինք ու գնացինք որոնելու:

— Էսքան որ արիւն է տուել, ինչքան ուղում է գնայ, մերն է, - յայտնեց որսկան Օսեֆը:

..

Իրիկնապահին նրան գտանք մի խոր անտառում: Նա ընկած տեղից իր երկայն վիզը մեկնեց մեզ վրայ: Ես տեսայ՝ ի՛նչպէս չէր կարողանում գլուխը պահի, շարժում էր անդադար ու նայում էր մեզ իր պղտոր, շրշկլած, անորոշ հայեացքով: Յան-

կարծ կարծես գլխի ընկաւ, աշխատեց վեր կենայ, ծնկները վեր բարձրացրեց ու կրկին ճղփալով ընկաւ իր արեան մէջ մի ծանր, անզօր թառանչով։

Որսկանը վրայ վազեց... Ես ուզեցի մի բան ասեմ, ամաչեցի։ Նա բռնեց եղջերուի գլուխը, ոլորեց գեղեցիկ վիզը... Ես կրկին ուզեցի մէջ մըտնեմ, դարձեալ սիրտ չարի... Եւ ահա դաշոյնը փայլաւակեց։

Ես երեսո շրջեցի, իբրեւ թէ սարերին եմ նայում։ Ետեւից մի խուլ անքոց լսեցի ու, չգիտեմ ինչո՞ւ, սկսեցի մտածել կեանքի ու մահուան մասին, և էնպէ՛ս տգեղ էր թւում ինձ կեանքը...

Գ Է Լ Ը

1

Խորն աշուճքին, Լօռու սարերով անց կենալիս, մի գիւղում մութը վրայ հասաւ։ Հիւր ընկայ Անդրիաս քեռու տանը, որ մի հին ու փորձու ած հովիւ էր։

Սարերում սովորութիւն կայ, որ տեսան մէկի տունը հիւր եկաւ, հարեւանները կը հաւաքուեն եկուորի գլխին, կը հետաքրքրուեն, հարց ու փորձ կ'անեն իմանան ի՞նչ կայ, ի՞նչ չկայ աշխարհքում։

Նւ ահա հետզհետէ գիւղացիք հաւաքուեցին Անդրիաս քեռու օթախը:

Տանտէրը բուխարին թէժ արաւ, մենք էլ, ով ինչպէս ուզեց, տեղաւորուեցինք լէն ու արձակ տախտերի վրայ ու սկսեցինք զրոյց անել:

Իս խօսակցութեան միջոցին գիւղի շներն սկսեցին անհանգիստ հաջել ու ոռնալ:

— Դէլ է, — միաբերան բացագանչեցին գիւղացիք:

— Ընչի՞ց էք իմանում, — հարցրի ես:

— Գելահաջ են տալի, աղա՛:

— Գելահաջը ո՞րն է: Միթէ շները միշտ մի տեսակ չե՞ն հաջում:

— Ձէ՛, աղա, գէլի վրայ ուրիշ տեսակ են հաջում, մարդի վրայ՝ ուրիշ: Մարդկանցից էլ՝ գողի վրայ ուրիշ տեսակ են հաջում, անցորդի վրայ՝ ուրիշ, խմբի վրայ՝ ուրիշ տեսակ են հաջում, մենակ մարդու վրայ՝ ուրիշ...

Հենց էս խօսքի մէջն էինք, որ մի հրացան տրաքեց. շների հաջոցը սաստկացաւ ու միաժամանակ մի աղմուկ բարձրացաւ:

— Հասէք, հէ՛յ... տարա՛ւ, տարա՛ւ, հէ՛յ...

Գիւղացիք դուրս թափուեցին:

2

Գիւղիցը դուրս՝ գիշերուայ մթում լսւում էր խուլ աղմուկ:

Նս մենակ էի մնացել: Տան կնանիքն էին միայն դրան առջեւ հաւաքուած վաշ ու վիշ անում: Միջների պառաւն անիծում էր:

— Վո՛ւյ, անտէր մնաս դու, անտէր:

Ու միմիջում էր «Գիւկապ»ի աղօթքը:

«Ալալոս,
Գալալոս,
Գէլը կապեմ երկու բրթով,
Երկու բրթով, երկու մասով,
Աստուածածնայ ֆաղցր կաթով,
Սուրբ Սարգսի ձիու ձարով,
Նահասակաց կարմիր ֆարով:
Գէլի նամբէն մոլոր անեմ,
Գէլի ասամ խմոր անեմ,
Ոսկերի թոյլ,
Ականջը խուլ...»

Ու կրկնում էր.

— Վո՛ւյ, անտէր մնաս դու, անտէր:

— Էն ի՞նչ է, նանի՛, — չարցրի ես, թէեւ չա-
մոզուած էի, որ գէլ էր:

— Գէլ է, որդի՛, գէլ: Ոչխարը սարից գեղն են
բերել, ետեւիցն եկել է:

3

Վերջապէս խառն ի խուռն, բարձր-բարձր խո-
սելով ու ծիծաղելով եկան գիւղացիք:

— Աղա, բա որ ասի՞նք:

— Ուրե՛ն գէ՞լ էր:

Ինձ պատասխան տալու փոխարէն առաջ բերին
մի թխադէմ 17-18 տարեկան պատանու:

— Ա՛յ տղայ, Սիմո՛ն, էդ ո՞նց եղաւ:

— Ա՛յ տղայ, դէ էն ա, ոչխարը բերում էի,
տունն անեմ: Բերի գեղին մօտեցրի, մին էլ տեսնեմ
ոչխարը դէս ու դէն խախալ խախալ է անում. չունն

էլ հա՛ է անուամ, թէ ոչխարի մէջն ընկնի: Հենց էս
ժամանակը շները թփի տակիցը մի գէլի վեր կա-
լան ու ետեւիցը լարուեցին:

— Հասի՛ հա հասի, բռնի՛ հա բռնի: . .

Մին էլ տեսնեմ ոչխարը կտրկան էլաւ ու փախա
առաւ: Ես մտիկ տամ, որ մի անտէր գէլ մի ոչ-
խար բռնել է, հետը կողք կողքի ընկել ու պոչով
ետեւիցը քշում է, ոչխարն էլ հետը չափ ընկած
գնում է, ոնց որ հարսանքի ձիաւոր ըլի: . .

— Հա՛յ հա հա՛յ: . . շուռ եկայ դէսը: Թվանքը
որ տրաքեց, սա ոչխարը թող արաւ փախաւ:

— Անտէրը ոչխարի միջին տապ արած է էլել
հա՛, — նկատեց քեռի Անդրիասն ու դարձաւ դէպի
ինձ: — Էդպէս է դրանց սովորութիւնը, աղա՛, Էդ
ու որձ գնում են: Մինը ոչխարի մօտիկ տապ է ա-
նում, կամ եթէ աջողեցնում է՝ հենց ոչխարի միջին
է տապ անում, միւսը գալիս է երեւոյթք ըլում,
խարսը տալիս, շանն ու չորանին առնում փախ-
շում: Տապ արած ընկերը ետեւիցն էս խառնակ ժա-
մանակ ոչխարը տանում է: Շատ անգամ էլ ոչխարը
տանում է պահում ու ետ գալիս ընկերին օգնու-
թեան: Ուստա չորանը փախած գէլի ետեւից գնալ
չի, գիտի որ ետեւից վտանգ կայ պատրաստած:

— Սա էլ է լաւ ժաժ եկել, — դովեցի ես պա-
տանի հովուին, — կարողացել է գէլի բերանից ան-
փորձանք ազատել ոչխարը:

— Գէլի բերանից անփորձանք ոչխար ազատելն
ինչպէ՛ս կը լինի, աղա՛, — խօսեց պատանին: — Գէ-
լը տեսաւ, որ ոչխարը ձեռիցը գնում է, մինչեւ իմ
հասնելը մի ռիսկում ոչխարի գմակը պսկեց տարաւ:

— Հա՛, Էդպէս է, — դարձեալ մէջ մտաւ տան-
տէրս: — Գէլը ոչխարին հասաւ թէ չէ, եթէ տանե-

լու հնար չկայ, դմակին կը տայ ու մի տալում
դմակը կը պոկի:

— Տաւարին էլ հասաւ թէ չէ, բողաղիցը կը
բռնի, քեռի՛ Անդրիաս, — մէջ մտաւ մի տաւարած:

— Տաւարին էնքան էլ հեշտ չի, — պատասխա-
նեց քեռի Անդրիասը: — Տաւարիցը մինը գոռաց թէ
չէ, ամբողջ տաւարը հասկանում է բանն ընչումն
է, որովհետեւ գէլի գոռացնելն ուրիշ տեսակ է. իս-
կոյն բոլորը հաւաքւում են, քամակ քամակի տա-
լիս ու պոչները դէմ անում կանգնում...

— Տաւարը հեշտ է շաղւում, քեռի՛ Անդրիաս,
ու հեշտ էլ գէլի փայ դառնում: Ինչ ձին է ա-
նում գէլի հետ, ո՛չ մի անասուն չի անիլ:

«Ձին գէլի հոտն առաւ թէ չէ, ականջները սր-
րում է, փռւացնում, փռնչացնում ու ձեռաց բսլոր
ձիերը հաւաքւում են մի տեղ, մադիանները իրենց
քուռակները մէջտեղն են առնում ու նրանց շրջա-
պատում կանգնում, երեսները դէպի ներս, քամակ-
ները դէպի դուրս, գէլերի կողմն արած՝ քացիները
պատրաստի: Ու Աստած հեռու տանի, թէ մի գէլ
մօտեցաւ: Բայց կուռում գէլի համար ամենավտան-
գաւորը որձ ձին է: Որձ ձին մադիանների հետ շըր-
ջանի մէջ չի մտնում: Բաշը թափ տալով ու փռ-
ւացնելով կատաղի պտըտւում է շրջանի շորս կող-
մը, յարձակւում է գէլերի վրայ ու առաջն ընկած
գէլին տրորում, ջարդում առաջի ոտներով կամ
քացու մի զարկով փռում գետին:

«Եթէ մադիանը մենակ է, քուռակը դռչի տակն
է առնում ու կանգնում:

«Մենակ ձիու էս կողմն, էն կողմն է թռչում
գէլը ու յանկարծ վրայ է թռչում, բողաղիցը բռ-
նում կամ մի զարկով փորը պատում: Երբեմն

քթիցն էլ է բռնում, շուռնչը կտրացնում, Երբեմն էլ ձիու առաջն է ընկնում ու փախս տալիս, իբրեւ թէ վախենում է. ձին էլ դուռնչը տնկած ետեւիցն է ընկնում, իբրեւ թէ հալածում է. Յանկարծ ետ է դառնում ու բռնում:

— Էդ ո՞ւր էլն է, — խօսեց քեռի Անդրիասը: — Գէլն էլի հետ խաղում է. խաղում ու ականջներն իրեն քաշում՝ առաջը փախսը հարում, էլն ընկնում է ետեւիցը, իբրեւ թէ հալածում է. Էսպէս հեռացնում է, հասցնում մի ապահով տեղ ու ետ դառնում ուտում. Դրա համար էլ ասում են «Էլի գերեզմանը գէլի փորն է»:

— Ոչխարն էլ է գէլի ետեւիցն ընկնում, — նկատեց մի ուրիշը:

— Հենց գէլն էլ էդ երկուսին, էլին ու ոչխարին, ամենից շատ է սիրում:

— Իսկ ամենից քիչ մօտենում է խոզին ու գոմշին:

— Ի՞նչ էծի՞ն:

— Պա՛, էծի բանը ծիծաղ է. ի՞նչ գէլն էծին բռնած ժամանակը՝ էծը Էսպէս է ճղրղում, որ գէլը թող է անում ու փախչում:

— Բայց միթէ գէլն էդքան անվախ ու համարձակ է մօտենում գիւղին, — հարց տուի ես:

— Գէլը, երբ որ կուշտ է, շատ վախկոտ կենդանի է, աղա՛, — պատասխանեց քեռի Անդրիասը: Բայց հիմի սկսւում է գէլի դժար ժամանակը: Զմեռը գալիս է, անտառի որսը դժարանում է, ապրանքը սարից ցած է գալիս, տուն է մտնում. Գէլի ապրուստը կտրւում է: Սովը որ նեղացնի՝ գեղ էլ կը մտնի. դեռ տուն էլ: Սովի ձեռիցը ձմեռը գալիս է շեմքիցը՝ շուն է տանում լախում: Մտկն է որ-

տում, Մառի փթռակ է ուտում, իր լակոտն է ուտում, Դէ՛, սոմն է պատճառը էլի՛, որ ձմեռը միանում են, բոլորէ են կազմում, որ ուժեղ լինեն, միասին յարձակուեն...

«Ձմեռը դեռ էլի մեղանում, մեր սարերում, մեր անտառներում մի բան է ճարւում. նսպաստակներ են կամ ուրիշ մանր-մուշր կենդանիներ:

«Վերջապէս եղնիկների ու եղջերուների ետեւից են ընկնում, քշում են դէպի սառած գետերը: Տանում են սառոյցի վրայ ճղատում ու վրայ են հասնում, խեղդում ուտում: Բայց էն ինչ դաշտ տեղերըն են, որ դրանք էլ չկան, գէլը սովից աւելի համարձակ ու վտանգաւոր է դառնում: Շատ անգամ կատաղում է. Ու դաշտ տեղերը մարդկանց վրայ էլ է յարձակւում ու մնասում:

— Տղէ՛ք, դէ, խօսքն էստեղ ինձ տուէք, — էն կողմից խօսեց Շորագեալցի Աւոն ու սկսեց իր պատմութիւնը:

«Մեղանում, դաշտ տեղերում, գէլը շատ աւելի վտանգաւոր է, քան սար տեղերում: Մեղանում գէլերը ձմեռուան գիշերը գալիս են գեղի մէջը ման գալիս: Շներին պահում ենք, որ չտանեն չուսեն: Ձմեռները մեղանում շատ վտանգաւոր է մենակ ճանապարհորդելը, մանաւանդ եթէ մութն էլ վրայ հասաւ: Ա՛յ, ձեզ պատմեմ իմ գլխին եկած մի դէպք:

«Մի րան անուշով մի եզն ունէինք: Մի ձմեռ էս եզը կորաւ: Ախպէրս ինձ ղրկեց ման գալու: Էս էլ էնպէս 16-17 տարեկան ջահէլ սղայ եմ: Գնացի գեղի չորս կողմը ման եկայ, չգտայ: Գոմահանդ ունենք, էնքան էլ գեղիցը հեռու չի: Ասի՝ եզը սովոր է, կարելի է էդ կողմը ըլի գնացած: Գնացի էդ գոմահանդը: Գնացի, էս գոմը նայեցի, էն գոմը

նայեցի, վերջը տեսնեմ՝ դրուստ որ եղը մի գոմու մն
է՝ Նզը դուրս արի. դուրս գամ տեսնեմ արդէն
մուկն ընկնելու վրայ է. Սիրտս մի ահ ընկաւ:
Տեսնում եմ, որ լուսով չեմ կարող գեղը հասնեմ:
Մտածում եմ՝ գնամ, չգնամ: Ի՞նչ անեմ...

«Զորս կողմս ամայի, ձիւնապատ դաշտ. շէն
չկայ, ձէն չկայ. ձեռս էլ մի ճիպոտ ու մի դանակ:

«Ի՞նչ պէտք է անեմ: Ասածու անուէնը տուի,
եղն առաջս արի, քշեցի: Մի քիչ տեղ անց էր կա-
ցել, յանկարծ իրիկուան էն դառը քամու հետ մի
տխուր ձէն ընկաւ ականջովս. կանգնեցի ականջ դրի:

«Տեսնեմ՝ գէլի ոռնոց է. — ո՛ւ ո՛ւ...

«Ո՛ւ... էս ոռնոցին միացաւ ամբողջ խումբը ու
սարսափով լցուեց դաշտը: Մտիկ տամ, որ աջ կող-
մըս, հեռում, մթան մէջ, ջուխտ-ջուխտ վառ-
ուած ճրագների մի թաղմութիւն է շարժւում: Էլ
ի՞նչ. ձեռաց հասկացայ, որ գէլերի աչքերն են. սո-
ված թուռկ է... Նզը ետ տուի դէպի գոմերն ու
քշում եմ, ո՞նց եմ քշում: Նա նայեմ, որ արդէն
գալիս են: Նզը թող արի փախայ, ընկայ գոմը:
Ընկայ գոմը, բարձրացայ սիւնների գլխների, գե-
րանների վրայ գատարկ տեղեր են լինում է...

— Հա՛, իմանում ենք, կոնդերի վրայ:

— Հա՛, էդ կոնդերից մէկին վեր ելայ: Իեռ
չէի տեղաւորուել, մին էլ տեսնեմ եզանս գոռոցը
բարձրացաւ: Զարմանք բան է, թէ էնքան տարա-
ծութիւնն ի՞նչպէս մէկ երկու թաղում կտրեցին ու
հասան:

— Վա՛հ, գէլի ոտին ի՞նչը կը հասնի, — խօսեց
քեռի Անդրիասը: — Էն սարի գլխիցը, որ մի բան
նկատեց, մին էլ կը տեսնես կողքիդ դուրս եկաւ:
Իրա համար են ասում էլի, թէ գէլն ազրայիլ է:

— Հա՛, էն էի՛ ասում, — շարունակեց Շորա-
գեալցի Աւոն, — Եղանա գոռոցը բարձրացաւ ու իս-
կոյն էլ կտրուեց, խրխռոցն ընկաւ, Խրխռոցն էլ
կտրեց, միայն գէլերի ժընգժընգոցն եմ լսում, ու
լսում եմ՝ ո՛նց են լախում...

«— Վա՛յ, Օիրա՛ն ջան... դուրս թռաւ սրտիցս:

«Բայց ի՞նչ Օիրանի ժամանակն է, ես իմ գլու-
խըն եմ լաց ըլում: Մտածում եմ, թէ էս լաւ էր,
եզնովը կ'ըլեն մինչեւ կը լուսանայ, կամ կը կըշ-
տանան ու կը գնան, կամ, տսում եմ, ինձ չեն
գտնիլ: Դու մի ասիլ՝ սոված գէլի բոլո՛ւկ, ես յի-
սուս ասեմ, .. դու հարիւր իմացի, ձեռաց հախուել
են, ու մին էլ տեսնեմ, .. մուխ գոմը լցուեցին էն
ջուխտ-ջուխտ վառած ճրագները՝ ռեխները բաց
արած...

«Դտան...

«Նկել են լցուել, ներքեւից ագահ-ագահ ինձ են
մտիկ անում: Ես էլ չորացել եմ մնացել վերեւը՝
գերանին կպած: Մտիկ արին ու թող արին, դուրս
դնացին:

«Շունչս ետ եկաւ: Ասի՝ «փառքդ շատ ըլի, Աս-
տո՛ծ, էս էր՝ աղատուեցի...»:

«Դեռ Աստծու փառքը բերանումս, մին էլ ի՞նչ
եմ լսում: Իմ ուղղութեամբ, վերեւից կտուրը
քանդում են, ճանկերով հողը ետ են տալի: Արդէն
լսում եմ՝ ճանկերը կոճերին են դիպչում:

«Սառը քրտինքը վրայ տուեց: Շտապեցի, տեղս
փոխեցի, անց կացայ միւս կոնդի տակ, կուճ եկայ:

«Բաց արին, կոճը վեր կալան, տեսան տակին
չկամ: Էլի եկան ներքեւ: Մտիկ արին, որ միւս
կոնդի վրայ եմ, ետ դուրս դնացին: Հիմի էն կոնդի
վերեւից սկսեցին քանդել կտուրը:

«Իարձեալ տեղս փոխեցի: Էսպէսով՝ նրանք քան-

դելով, ես տեղս փոխելով հասանք վերջին կոնդին, իշ ո՞ւր գնամ, Եկան մտիկ արին կատաղած ու ետ գնացին։ Քանդում են, ո՞նց են քանդում...

«Մի սուր դանակ ունէի գրպանումս... հանեցի, բաց արի ու ձեռքիս բռնած՝ մտքումս աղօթք եմ անում. — Տէր Աստուծ, դու ինձ ազատ անես էս նեղ տեղիցը...»

«Իսկ հենց անգամիս վերելը քանդում են։ Քանդելով հասան կոճերին։ Հասան կոճերին, մինը կոճերի արանքովը թաթը մեկնեց, որ կոճը ետ քաշի։ Թաթը բռնեցի ու էն սուր դանակովը, ղը՛ռթ, կըտրեցի։ Թաթը փախցրեց, ոռնալով, կոնձկոնձալով ետ գնաց. կտրան վրայ իրար անցան։ Իմացեր էի, որ գէլերի մինը եթէ վիրաւորուեց, միւսները վրայ են թափւում, նրան ուտում։ Ասի՝ ուրեմն սրան ուտում են։ Հիմի սպասում եմ, որ սրան կ'ուտեն կը պրծնեն, ետ կը գան։ Իշի դանակս ձեռիս պատրաստ սպասում եմ։»

«Ահանջս ձէնի է։ Փիշերուտայ մի ժամին, սնց որ երազում, մի բարակ ձէն եմ լսում։»

«— Աւօ՛, հէ՛յ...»

«Ինձ են կանչում։»

«— Տէ՛ր Աստուծ, միթէ ի՞նձ են կանչում։ Միթէ ախպէ՞րս է։ Միթէ մերո՞նք են։ Գամից ձէն եմ տալիս, գոռում եմ։»

«— Ահանիկ, հէ՛յ... Իստեղ եմ, գոմումն եմ։ Գէլերն ինձ ուտում են... Օգնեցէք, հէ՛յ...»

«Իշի նրանք ձէն են տալի, իմ ձէնը չեն լսում, թէեւ ես շարունակ կանչում եմ։»

«Մին էլ տեսնեմ՝ հրացանները տրաքեցին, ետելից լսուեցին հեռացող գէլերի կաղկանձն ու մարդոց հաքայրոցը։ Պարզ ճանաչեցի ախպօրս ու մեր

գեղացի տղերանց ամէն մէկի ձէնը:

«— Աւօ՛, հէ՛յ...»

«— Էստե՛ղ եմ, Էստե՛ղ եմ, Կենդանի՛ եմ...»

«Ներս Թափուեցին գոմը:

«— Փա՛ռք քեզ, Աստո՛ծ... փա՛ռք քեզ, Աստո՛ծ, — ուրախացած ու զարմացած կանչում են ամէնքը: Ցած եկայ վերջին կոնդի վրից, ախպօրս գիրկն ընկայ ու սկսեցի հեկեկալ:

«— Էլ լաց մի ըլի՛, գնա Աստծուն փառք տուր, որ Էսօր նոր մօրից ծնուեցիր, — կանչեցին Էս ու Էն կողմից ու ինձ բերին դուրս, ուր Թափուած էին մեր Ծիրան եղան ոսկորները:

«Իեռ լուսը չէր բացուել:

«Հեռուից լսւում էր գէլերի ոռնոցը»:

4

Շորագեալցի Աւոյի պատմութիւնից յետոյ խօսքըն ընկաւ գէլի վոհմակի վրայ:

Նրկար ձմեռներն ու ապրուստի դժուարութիւնն են պատճառը, որ գէլերը վոհմակ են կաղմում, — բացատրում էին գիւղացիք:

Ոռնում են, իրար կանչում, հաւաքւում, միանում, որ ուժով լինեն թէ՛ յարձակուելու և թէ՛ յարձակման դիմադրելու ժամանակ:

Ամէն մինը մենակ հեշտ կը յաղթուի ձմեռն ու կը կորչի, քան թէ խմբով, և ամէն մինը չի կարող էն ճանկել, ինչ որ կը ճանկի խումբը:

Նւ հաւաքւում են յիսուենով, հարիւրով, մի քանի հարիւրով:

Սարսափելի բան է գէլի վոհմակը. մանաւանդ է՞ լինում է ձմեռը, գէլի ամենաքաղցած ժամա-

նակը, երբ շատ անգամ գէլը քաղցից կատաղում է, էդ ժամանակ, ասում են, գէլերն իրենք էլ են իրարից վախենում: Երբ վռնակով մի տեղ կանգնում են հանգստանալու, շրջան են կազմում ու էնպէս են վեր թափւում, որ իրար երես պահեն, չեն հաւատում մէկ մէկու: Վախում են իրար ուտեն: Բայց ոմանք էլ ասում են՝ նրա համար են էդպէս անում, որ իրար տեսնեն ու հարկաւոր դէպքում ինկոյն նշան տան իրարու, և իբրեւ թէ բոլորը նայում են իրենց գլխաւորին:

Գէլի համար մութը, ճամբի դժուարութիւնը, հեռաւորութիւնը ոչ մի նշանակութիւն չունեն:

Գէլն էնքան արագավազ է, որ մի գիշերուայ մէջ երեք չորս օրուայ ձիու ճամբայ կը կտրի: Իսկ գէլի սրատեսութեան վրայ էսպէս մի զբոյց կայ ժողովրդի մէջ.

Ասում են, մի անգամ արծիւն ու գէլը վէճի բռնուեցին, թէ իրենցից ո՛րն է աւելի սրատես: Գէլն ասաւ. — մի ամպոտ օր ես մարի գլուխն ելայ, ամպի միջով մտիկ արի, տեսայ՝ հեռու մի դաշտում, մի սեւ ցելի մէջ, մի ակօսում մի սեւ գառն է նստած:

Արծիւն էլ թէ՛ ես էլ երկնքի երեսն ելայ, ներքեւ մտիկ արի, մի ծխնելոյզի միջից տեսայ կրակի վրայ դրած մի պղինձ խուփը վրէն: Խփան ճեղքիցը նայեցի, տեսայ պղնձի միջին կաթը, կաթնի երեսին էլ մի սպիտակ մազ:

Էսքան արագավազ ու սրատես գառան է գէլը, Նւ էս ամենի հետ միասին՝ շատ խորամանկ:

Նա մինչեւ լաւ չիմանայ, որ յարձակումն ապահով է, չի յարձակուիլ: Ուրիշ բան է, եթէ սովից խեղագար մի գէլ իրեն կորցրած գցի անփաշկա-

բա վտանգի մէջ. բայց սովորաբար գէլը շատ է զգոյշ ու խորամանկ:

Մի գիւղացի էսպէս պատմութիւն արաւ: Ասում էր. մի տարի թակարդ էի սարքել: Անաստը վաղ վեր կացայ, գնացի տեսայ մի գէլ է ընկել մէջը: Միայն ոտիցն է ընկել ու ոտը փշրուել է, սատկել է: Վեր կալայ թակարդիցը հանեցի, էն կողմ գցեցի: Մինչեւ գլուխս կախ ես թակարդովն էի եղած, մին էլ տեսնեմ վեր կալաւ, կաղին տալով փախաւ: Հա՛յ հա՛յ, էլ ո՞րտեղ, իրեն տուեց անտառը: Ի՞նչ մի ասի, անտէրը ստամեռնուկ է տուած եղել:

Գէլի վոհմակն էլ ձմեռը ճամբայ կտրելիս իրար ետեւից է գնում, ծլլաշարուկ, ու միշտ ամենից ուժեղն ու փորձուածը առաջից է գնում: Եւ սա երկու յարմարութիւն ունի նրանց համար: Մին որ առաջի գնացողները ձնի մէջ կոպար են բաց անում, ետեւից եկողների համար բաց-պատրաստ ճամբայ է լինում. մին էլ, որ ոչ ոք չի կարող իմանալ, թէ իրենք քանի՞սն են եղել: Եւ էդ է պատճառը, որ ոչ մի որսկան չի կարող ասել, թէ էս վոհմակը, որ անցել է, քանի՞ գէլ է եղել մէջը:

Աստուած հեռու տանի, թէ վոհմակի աչքովը մի որս ընկաւ: Ուրիշ գաղան լինի թէ ընտանի կենդանի, իսկոյն չորս կողմից շրջապատում են ու էլ փրկութիւն չկայ: Իսկ կճղակաւորներին, յատկապէս եղնիկներին ու եղջերուներին, քշում են դէպի սառած դետերը, սառուցի վրայ ճղատում ու վրայ թափւում, կամ քշում են դէպի բարձր ժայռերը, ժայռերից թռցնում ու իջնում ներքեւ, լափում:

Վոհմակը վտանգաւոր է և մարդու համար: Եթէ բազմութիւն չեղաւ, մի կամ երկու մարդից վոհ-

մակը չի վախենայ, թէկուզ հրացան ունենան, Մինչեւ անգամ հրացանն աւելի վտանգաւոր է, Հրացան արձակես թէ չէ, իսկոյն կը յարձակուեն։ Հիմի կ'ասէք՝ հապա ինչի՞ց է վախենում գէլը։

Էս մասին գիւղացիք մի քանի պատմութիւն արին։

5

Գէլը ոչ մի բանից էնպէս չի վախենալ, ինչպէս կրակից, — առաջինը խօսեց իմ տանտէրը, քեռի Անդրիասը։

Մեր կողմերը գիտէք, որ գէլ շատ կայ, էնպէս տեղ ունենք, որ հենց գէլի բուն է։ Մի մեծ ծմակ ունենք, Մատկորայ ծմակ ենք ասում, էդ ծմակում մը մի թալա կայ, էդ թալումը էնքան գէլ կայ, որ անունը դրին Գէլի թալա։

Մի ձմեռնամբուտ իրիկուն սարի գոմերիցը տուն եմ գալի։ Հակառակի պէս Ստեփան տղէս էլ՝ հետս է։ Ինը-տասը տարեկան երեխայ է։ Որ եկանք՝ դ թալի դիմացը, մի շան ձէն ընկաւ ականջովս։ Ասի՝ ո՛վ գիտի, ոչխար են բերել էս կողմերը, չորանի շունն է հաջում։ Ձէն տուի։

— Ա՛յ չորան, հէ՛յ...

Էս ձէն տալն էր էլի։

Շան հաջոցը կտրեց ու, ձեզ մատաղ, մին էլ տեսնեմ էդ ծմակիցը գէլի տուտը բաց էլաւ, ուխները բաց արած գալիս են, ո՞նց են գալիս. աչքերս սեւացան...

Դու. մի ասիլ, հաջողը գէլ է եղել։ Ախր չէ՞ որ գէլը ունում է, բայց շանից հաջել է սովորում ու շատ անգամ էլ հաջում է։

Ձեռիս թվանք կայ, միայն լաւ գիտեմ, որ գէ-

լի բռնակի վրայ թվանք չեն գցիլ. թվանք գցես
թէ չէ՝ աւելի կատաղի վրայ կը տան:

Երեխէն թէ՛ ապի՛, էն ի՞նչ են:

Ասի՛ վախիլ մի, քեղ մատաղ, զոչաղ կաց:
Արի՛ օգնի, էս խաշամն ու չոր ճիւղերը հաւաքենք:
Զորս կողմից խաշամն ու չոր ճիւղերը ձեռաց կի-
տեցի ու կրակ տուի, բոցը ծուլ էլաւ: Մոտկորայ
ծմակը լիքը փէտ: Մինչեւ սրանց հասնելը վրայ
տուի, թէժ արի. բոցն էլաւ ծառերի ծէրը:

Սրանք եկել են, ի՛նչքան են եկել. չորս կողմ-
ներս կտրել են. հեռու կանգնուտել ժողովուրդն են
ու առամները չխշկացնում: Աչքները ծմակի մթան
մէջ քռքռւթի բոցի նման ջուխտ ջուխտ վառ-
ւում են: Մարդ մտիկ տալիս զարգանդում է:

Երեխէն կպել է փէշիցս ու լաց է լինում:

— Վախիլ մի, Ստեփան ջան, վախիլ մի, ես
էստեղ եմ... լաց մի ըլի, որ լաց ըլես՝ կը գան
մեզ կ'ուտեն...

Երեխէն ձէնը փոխն է գցել ու փէշիցս կպած
դողում է, ո՛նց է դողում...

Տէ՛ր Աստուած, ասում եմ, դու ազատես էս
նեղ տեղիցը, ի՞նչ անեմ: Յոյսս դրել եմ կրակի
վրայ, էն էլ փէտը հատնում է, երեխէն էլ փէշիցս
պինդ բռնել է, թողնում չի մի քիչ հեռանամ, փէտ
բերեմ: Կրակին վրայ տամ:

Մօտիկ մի ցցչորի ծառ կայ, կրակը բռթեցի
սրտ տակը, սրտ կողքին էլ մի կտրած ծառի չոր
բլուր կար, էն էլ քաշեցի վրէն, թէժացաւ, ո՛նց
թէժացաւ. կարմիր լուսն ընկել է ամբողջ ձորը:

Դիմացի սարիցը չորանները նկատում են, որ,
ախպէ՛ր, էս ձորում, էս ժամանակին էս ի՞նչ կրակ
պէտք է լինի, որ քիչ է մնում ծմակը կրակի:

Մտածում են, մտածում ու ձեն են տալի:
Ականջ դնեմ, որ էս մեր Շամիրի ձենն է:
Ուրախանաք, ինչ որ մենք ուրախացանք:
Ձեն տուի:

— Շամիր, հէ՛յ... գէլի բոլուկ է. չորս կողմս
կտրել են... երեխէն հետս է... օգնեցէք հէ՛յ...

Հենց էս կանչելն էր: Մի քանի չորան իրար
հետ ձեն տուին:

— Վախիլ միք, վախիլ միք, գալիս ենք, հէ՛յ...
Ու պարզ լսում ենք, ո՞նց են իրար ձեն տա-
լիս, շտտպեցնում, ո՞նց են շներին կանչում:

— Թորլան, հէ՛յ: Ղայթան, հէ՛յ: Չամբա՛ր,
հէ՛յ: Չալա՛կ, հէ՛յ...

Շների կլանչոցը վեր էլաւ ու մտաւ ձորը:
Ինտեղ երեխէն նորից սկսեց հեկեկալ ու լաց ըլիլ:
— Վախիլ մի, Ստեփան ջան, վախիլ մի, հրէս
կը գան:

Տղէք, էս մեր Շամիրը Թորլան անունով մի
դելիսեղդ շուն ունէր: Մին էլ տեսայ՝ էս շան ձենը
մօտիկ ծմակում զրնգաց: Սրա ետեւից մնացած շնե-
րը, շների ետեւից կրնկակոխ չորանները, Չորան-
ների ղչրղոնն ու շների հաջոցը ծմակը դրմբացնում
են: Մին էլ Ստեփանս թէ՛ «ապի՛, գէլերը փախչում են»:

Ասաւ ու ուրախութիւնը խառնուեց սարսափին,
սկսեց աղաղակել ու առաջն ընկած փէտի կտոր,
քար, հող շարտել գէլերի ետեւից:

Էլ գէլն ո՞վ կը տայ, Ծմակի մթնումը կորան,
գնացին:

Տղէքն եկան:

— Ա՛յ տղայ, էս ի՞նչ բան էր:

— Բանն էլ ո՞րն է, ձեր տունը չքանդուի, հա-
պա էսպէս, էսպէս...

Էստեղից վեր կացանք, գնացինք չորանների
մօտ, մինչեւ լուսացաւ, առաւօտը խմբով եկանք
տուն:

Էս բանն, ախպէ՛ր, իմ գլուխն եկաւ: Կրակը
մեզ աղատեց, — վերջացրեց խօսքը քեռի Անդրիասը:

6

— Ուստա՛ Սարգիս, հիմի քո պատմութիւնն
արա, — էս ու էն կողմից ձէն տունն գլուղացիք. —
Շորագեալից գալիս ո՞նց էլաւ:

— Էլ ի՞նչ տեմ, դէ՛, գիտէք էլի, — պատաս-
խանեց ուստա Սարգիսը:

— Մենք գիտենք, ամա աղէն գիտի ոչ:

— Պատմի, ուստա՛ Սարգիս, պատմի՛ լսենք,
տեսնենք Շորագեալի ճամբին քեզ հետ ի՞նչ է պա-
տահել, — խնդրեցի ես:

Ուստա Սարգիսը զուռնաչի էր: Թիկնը տուած
չիբուխ էր քաշում, վրայ նստեց ու սկսեց պատ-
մութիւնը:

— Շորագեալի ճամբին պատահած պատմութիւ-
նըն էսպէս է, աղա՛ ջան:

Մի հացապահաս տարի վեր կացանք ես, դամ-
քաշ Ակսբն ու գհուլչի Դաւիթը. մեր զուռնա գհուլը
վեր կալանք, ասինք՝ գնանք Շորագեալայ գեղերը
հարսանիքներ անենք, հացահատիկ հաւաքենք, բե-
րենք ձմեռը կառավարուենք:

Դէ՛, գիտէք էլի, որ Շորագեալայ հացը հա՛մ
լաւն է լինում, հա՛մ առատ, իսկ մեղանում, սա-

րերում, սակաւ է լինում, եղածն էլ շատ անգամ
կարկուտը տանում է:

Գնացինք զուռնա ածելով, հարսանիք անելով
գեղէ գեղ ման եկանք: Բաւական ցորեն, գարի հա-
ւաքեցինք, մի ծանօթի պահ տուինք, մենք ետ
ճամբայ ընկանք դէպի մեր տները:

Գիտեմ ոչ Շորագեալ եղե՞լ էք թէ չէ, Հոռոմ
անուանով մի գեղ կայ. էդ գեղիցը դուրս ենք եկել,
գալիս ենք դէպի Արթիկ: Եկանք, ճամբին մութն
ընկաւ: Ծնկնահար ձիւն. ցուրտն էլ հօ թրի նման
մարդի երես է կտրատում: Ըամբէն էլ լաւ չգի-
տենք: Գնա թէ պէտք է հասնես Արթիկ:

Էս մեր Դաւիթն առաջին էր գնում: Մին էլ
թէ՛ տղէ՛ք, եկէ՛ք, գեղը գտել եմ:

— Ա՛յ տղայ, ս՞ուր է:

— Թէ՛ հրէն ճրագները երեւում են:

Մտիկ տանք տեսնենք, ճշմարիտ որ հեւում
շատ ճրագներ են երեւում: Միայն ես նկատում եմ,
որ էս ճրագները ժաժ են գալի, դէս դէն են գնում:

Ասի՛ տղէ՛ք:

Թէ՛ ի՛նչ է:

Ասի՛ էս գեղ չի: Մին, որ ձմեռը սրանց գեղե-
րի տների դուռն ու կտուրը փակ, ճրագները չեն
երեւալ, մին էլ որ էս ճրագները որ տեսնում էք,
ման են գալի:

Թէ՛ բա էս ի՞նչ են:

Ասի՛ գէլեր են: Գէլի բոլուկի բերան ենք ըն-
կել, պատրաստուեցէք, ես լսել եմ, որ զուռնի ձե-
նին՝ գէլը — էլ վախենո՞ւմ է թէ ինչ — մօտ չի
գալի: Զուռնա դնողը սարքեցէք: Էս խօսքումն ենք,
տեսանք՝ ճրագները մօտենում են, միթնումը, ձիւ-
նոտ դաշտում դէս ու դէն վազում են, ցրւում են,

ուղում են մեզ շրջապատեն: Ինքան են, էնքան են, որ էլ հաշիւ չկայ:

Ես ու Ակոբը զուռնէն զլեցինք, էս Դաւիթն էլ գհուլը, գըմբ հա գըմբ, կէս գիշերին, էս վերանայ դաշտում ածում ենք: Զուռնա գհուլի ձէնը վեր էլաւ թէ չէ, էս գէլերը ոնց որ տեղն, ու տեղը մեխեն, մնացին իրենց տեղերը մեխուած:

Մին էլ ոռնոց վեր քաշեցին, Տէր Աստուած, ինչ ոռնոց: Զուռնի հետ ձէն ձէնի են տուել, ոռնում են:

— Վայ ծիծաղ, — էս ու էն կողմից բացագանչեցին գիւղացիք: — Ուստա՛ Սարգիս, լաւ է՝ ծիծաղներդ գալիս չէր:

— Ա՛յ տղայ, ինչ ծիծաղ կը գար, սիրտներս սեւացել էր. դանակ տայիր՝ արիւն չէր կաթիլ:

— Յետո՞յ, յետո՞յ...

— Յետոյ մենք համբայ ընկանք, սրանք էլ մեզ հետ: Մենք ածելով գալիս ենք, սրանք էլ չորս կողմերս կտրած: Կեռու մթնոսմը ցինգիր-ցինգիր անելով գալիս են: Կարծես պար են գալիս: Իլուխներդ ինչ ցաւեցնեմ, էսպէս դնալով գիշերուայ մի ժամանակը առաջներս մի շան հաջոցի ձէն լսեցինք հեռու: Էս հաջոցի վրայ մի քանի շներ սկսեցին հաջել ու ոռնալ, ու մին էլ տեսնենք՝ մօտիկ գեղի ճրագները դուռը դուրս եկան: Մարդկանց ձէները հասնում են մեզ:

Ուրախութիւնից զուռնա գհուլի ձէնն աւելի զլեցինք:

Բայ՝ գեղին մօտենում ենք, գէլերը ետ են բնկնում: Վերջապէս հասանք գեղին: Սրանք ետ դառան, կորան:

Գեղացիք ճրագներով, աղմուկով առաջ եկան,

մնացին զարմացած։ Տեսնում են՝ երկու զուռնաչի
ու մի գհուլչի ածելով գալիս են ու հետները հար-
սանքաւոր չկայ։

— Ա՛յ ուստէք, բա հարսանքաւորները վոր-
տեղ են։

Ասում ենք՝ հարսանքաւորները ետ դառան գհու-
ցին։ Չուղեցին ձեր գեղը մտնեն։

— Էդ ո՞վ էին որ...

— Գէլերը...

— Ո՞նց թէ գէլերը...

— Ախպէ՛ր, տսինք, պատմելու ժամանակը չի,
ցրտատար էլանք, մեռնում ենք, մեզ մի տաք տուն
տարէք, էնտեղ կը պատմենք։

Տարան մի տաք օտա, բոլխարին թէժ արին,
հացը դրին առաջներս, գլխներիս հաւաքուեցին էս-
պէս, ինչպէս որ մենք հաւաքուել ենք, ու սկսե-
ցինք պատմել։ Պատմում ենք ու ծիծաղում, պատ-
մում ենք ու ծիծաղում։

Վերջն էլ իմանանք, որ էն գեղը չենք եկել,
որտեղ գալիս էինք։ ճամբէն կորցրել ենք, ընկել
ենք Պարանի գեղ։

— Ի՞նչ հօ կրակն ու զուռնէն էք ասում, բայց
գէլը մի բանից էլ է վախենում, թէ իմանաք ըն-
չի՞ց, — հարց տուեց օտարականը։

— Թոկից, — ձէն տուին մի քանիսը։

— Ո՞նց թէ Թոկից, — զարմացան չգիտցողները։

— Հա՛, ճշմարիտ է, Թոկը, որ ետեւիցդ քաշ
տաս, գէլը կը վախենայ, մօտ չի գալ, — հաստատեց
քեռի Անդրիասը։

— Այ տղայ, թոկն ի՞նչ է, որ գէլը թոկից վախենայ:

— Ո՞վ գիտի, օձի տե՞ղ է դնում ինչ է, ի՞նչ իմանաս:

— Մեր գեղումը Եղօ անուանով մի ջահել մարդ կար, — պատմեց Շորագեալցին: — Մի շատ սրտոտ ու քաջ մարդ: Երեսին որ թուր բռնէիր՝ երեսը ետ չէր թեքիլ: Ինքն էլ թրի-թվանքի հետ խաղացող մարդ էր:

Սրանից մի 4-5 տարի առաջ, մի ձմեռ գործով գնում է մեր հարեւան գիւղերը ու մի քանի օր ուշանում: Մի ելեխայ ունէր, շատ էր սիրում: Մի իրիկուն լուր է առնում, թէ բա՛ երեխէդ հիւանդ է, քեչ է ուղում: Վեր է կենում, թէ՛ պէտք է գնամ: Սրա առաջն են ընկնում, բռնում են, համողում են, թէ մութը գիշեր, հազար ու մի չար ու փորձանք, հազար ու մի գէլ ու դադան, սպասիր՝ տսում են, գիշերը լուս ունի, կը լուսանայ՝ կը գնաս երեխիդ կը տեսնես: Սա պըպին է կանգնում, թէ՛ չէ ու չէ: հենց էս կէս գիշերին պէտք է գնամ, թուրը վրէս, ձին տակիս, ի՞նչ պէտք է պատահի: Ինսանի թարսութի՛ւն էլի: Չեն կարում յաղթեն: կէս գիշերին ձի է նստում, ճամբայ ընկնում: Կիսաճամբին գէլի բոլուկը սրան շրջապատում է: Ի՞նչ մի ասիլ հետը թոկ ունի, ինքն էլ փորձուած, բանգէտ մարդ է: Թոկը երկար բաց է թողնում ու ձիու ետեւից քաշ տալիս: Գէլերն էլ մօտ չեն գալիս, երկու կողմից թոկին մտիկ տալով վազ են տալիս: Էսպէս բաւական տեղ անց է կենում: Մի տեղ էլ, ո՞նց է լինում, ի՞նչ է լինում, թոկի ծէրը ձեռքիցը դուրս է պրծնում ու վեր է ընկնում: Սա ձին քշում է: Մի քիչ տեղ գնում է:

գէլերը վրայ են տալիս: Թուրը հանում է հենց առաջին հասնողին տալիս... Դէ՛, գէլերի սովորութիւնն էլ: գիտէք էլի: մինը թէ վիրաւորուեց, միւսները նրա վրայ կը թափուեն, կ'ուտեն: Էդպէս էլ ձիաւորին թող են անում, վրայ են թափւում: Էս վիրաւորուածին: Եղոն ձիուն մտրակում է, քշում, բաւական տեղ քշած գնում է: Դէլերը վիրաւորուածին լափում են պրծնում, յետոյ նորից ընկնում սրա ետեւից: Սա էլի ուզում է թուրը հանի, որ զարկի. քաշում է քաշում, դուրս չի գալի: Տեսնում է՝ հասնում են իրեն, հերսից պատեանն ատամով կրծոտում է, ինչ անում է չի անում: Թուրը ծեւրն չի գալի: Ինչ մի ասի՝ գէլին որ զարկել է, առանց արիւնը սրբելու տեղն է դրել, արիւնոտ թուրը կպել է պատեանին, ամբացել:

Էլ ի՞նչ երկարացնեմ. գէլերը վրայ են տալի, իրեն էլ ուտում, ձիուն էլ:

Միւս օրը լուրն ընկաւ. գնացինք տեսանք արնոտ ձիւնի վրայ իր ոսկորներն էլ, ձիունն էլ, թուրըն էլ, պատառոտած շորերն էլ թափուած, ցրուած դէս ու դէն:

— Ինչ էն մարդին, որ գէլերը կերել էին, ձեզ էդ բոլորն ո՞վ պատմեց. — հարցրեց մի գիւղացի:

— Հապա մարդուս խելքն ու փորձն ընչի՞նչ համար են, — պատասխանեց պատմողը: Ինացինք տեսանք՝ ձիւնի պարզ հետքերը երեւում են, ո՛ր կողմից է եկել ու ո՛րտեղ է շրջապատել գէլի բոլուկը, ո՛րտեղից է եղոն սկսել թոկը քաշ տալ, մինչեւ ո՛րտեղ է քաշ տուել, ո՛րտեղ է ձեռիցն ընկել: Մի քիչ էլ գնացած է ու հետքերն իրար են խառնուած, տակն ու վրայ են եղած, ու թափուած են գէլի բուրդն ու ոսկորները: Նրանցից բաւական հեռու էլ

իրեն ու ձիւռն են կերել, թուրն էլ բերինք, տեսանք
պատեանը մարդու ատամներով կրծստած, փաշե-
ցինք, քաշեցինք, չկարացինք դուրս քաշել, տուինք
վարպետին, քանդեց, հանեց, տեսնենք արիւնոտ,
կպած պատեանին:

— Ափսո՛ս մարդ, — էս ու էն կողմից ափսոսա-
ցին գիւղացիք, — Ա՛յ թէ ընչի համար են ասել,
թէ համբերու թիւնը կեանք է, Ասա՛, հէր օրհնածի՛
մարդ, մի քիչ համբերի լուսանայ էլի...

Տ

— Տղէ՛ք, հաւատա գէլիցն էլ վերը վառակար
դաղան չլինի, դուք ի՞նչ էք ասում, — խօսեց մի
գիւղացի էս պատմութիւնից յետոյ:

— Էդպէս էլ իմացած կենաք, որ չի լինիլ, —
հաստատեց քեռի Անդրիասը ու դիմեց ինձ.

— Դու ի՞նչ կարծիքի ես, պարո՛ն:

— Ես է՛ էդ կարծիքին եմ, — պատասխանեցի
ես: — Արդէն գրքերից էլ յայտնի է, որ ո՛չ մի դա-
ղան գէլի չա՛ի վառ չի տալիս մարդուն: Մանա-
ւանդ էն երկրներում, որտեղ գլխաւորապէս անաս-
նապահութեամբ են պարապում: Ամէն մի տէրու-
թեան մէջ էլ անադին վառ է տալիս: Սիւսն Ռու-
սաստան տարեկան մէկ միլիոն անասուն է փճացնում:

— Հապա ի՞նչպէս է, որ տէրութիւնները դրա
համար չեն մտածում, մի ճար անում, — խօսքս
կտրեց մի գիւղացի:

— Ի՞նչպէս չեն մտածում: Տէրութիւններ կան,
որ առանձին վարձատրութիւն են տալիս գէլ սպա-
նողներին: Կանոնաւոր կռւում են գէլի դէմ: Դրա
համար էլ էնպէս տէրութիւններ կան, որ մէջներն

էլ գէլ չկայ, օրինակ Անգլիան, Գերմանիան...

— Վա՛հ, — զարմանքից բացագանչեցին գիւղացիք: — Ո՞նց թէ... հիմի էդ երկրներում էլ գէլ չկա՞յ:

— Չկայ:

— Ա՛յ երկիր... ապրանքդ ազատ բաց թող ու հանդիստ գնա քու դործին...

— Էնպէս տէրութիւնն էլ կայ, — շարունակեցի ես, — որ հաշուով գիտեն, թէ քանի՛ գէլ կայ իրենց երկրում, չո՞րսը թէ հինգ...

— Էդ ի՞նչ բան է, — աւելի զարմացան գիւղացիները, — մեզանում իսկի մարդի հաշիւը գիտենք ոչ, նրանք գէլն էլ են հաշուել:

— Որ ասում ես գէլը վերջացնում են, ի՞նչպէս են անում, վարժապետ, — հարցրեց մի ծերունի, որին Սահակ էին ասում:

— Զանազան միջոցներով, բիձա՛ Սահակ, ինչպէս ասի՝ տէրութիւններն աւանձին վարձատրութիւն կամ պարգեւ են տալիս ամէն մի սպանուած գէլի համար, որսկաններն էլ աշխատում են շատ գէլ սպանեն, որ շատ փող ստանան: Մինչեւ անգամ կազմակերպուած ընկերութիւններ կան, որ միայն գէլի որսի համար են: Էնպէս երկիր էլ կայ, օրինակ Սպանիան, ուր եթէ տէրութիւնը չի վարձատրում գէլ սպանողին, ժողովուրդն է վարձատրում: Սպանողը գէլը գցում է էշի կամ ձիու վրայ ու գեղէ գեղ ման ածում, ապրանքատէրերից փող է հաւաքում: Եւ ամէնքն էլ ուրախութեամբ տալիս են:

— Չէ՛, ես էդ չէի հարցնում, պարո՛ն ջան, ես էն էի հարցնում, թէ ընչո՞ւ են սպանում, ի՞նչպէս են կոտորում:

— Հա՛, էդ ես հարցնում: Ասեմ, բիձա՛ Սահակ, էդ էլ ասեմ:

«Ի հարկէ, հրացանով սպանելն ու թակարդով բռնելը արդէն դուք էլ գիտէք: Բացի հրացանն ու թակարդը, էնպէս տեղեր էլ կան, ուր խորը փոսեր են փորում, օրինակ մի սափէն ու կէս խորութեամբ, մի սափէն էլ լայնութեամբ: Երեսը ցախ ու մախով ծածկում են, վրէն միս են դնում, չորս կողմն էլ դեռ ցած ցանկապատում, որ գէլը թռչի, յանկարծ ընկնի մէջը: Սրանով, ի հարկէ, չի կարելի շատ բան անել:

«Էնպէս տեղ էլ կայ, որ ամբողջ հասարակութիւններով հաւաքւում են, գնում են շրջապատում անտառի որոշ մասերը: Որսկանները հրացանները ձեռքերնին պատրաստի երեք կողմը կտրում են, իսկ չորրորդ կողմից մի բազմութիւն անտառն է մտնում ու հրացան արձակելով, հարայ-հրոցով, շուրջով-բանով գաղաններին քշում, բերում գցում որսկանների բերանը: Էս էլ անտառատ տեղերն է լինում, ու էս միջոցն էլ չի մեծ արդիւնք տալիս: Պատահում է, որ ահագին աղմուկից յետոյ մէջտեղ մի կամ երկու նապաստակ են յայտնւում, կամ պատահում է, որ դուրս եկող գաղաններն անմնատ էլ փախչում, աղատւում են: Շատ քիչ են սպանւում:

«Ուստաստանի ձիւնոտ դաշտերումն էլ մի ուրիշ տեսակ որս են անում: Զիով ընկնում են գէլի ետեւից: Մնկահար ձիւնի մէջ թաղուելով գէլը դռով է վազում և շուտ էլ յոգնում է: Ետեւիցը հասնում են՝ հենց տեղն ու տեղը դադանակով սպանում: Բայց աւելի շատ գէլին կոտորում են թոյնով: Սատկած ոչխարը մաշկում են, միսը շերտ-շերտ կտրատում, արանքները թոյն են լցնում, յետոյ նորից մորթին վրէն քաշում ու տանում գիշերը հանդերում վեր գցում: Սոված գէլեր գալիս են, ուտում ու տեղն ու տեղը կոտորւում:

— Վարժապետ, ճշմարիտ է, գէլը գաղան է ու մարդուն էլ շատ է վնաս տալիս. միայն էդ որ պատմեցիր, ակսպէր, ի՛նչ թաքցնեմ, մեղքս եկաւ, — խօսեց ծերունի Սահակը:

— Յետոյ գէլին մեղք կը գա՞ն որ, Սահա՛կ բի՛ծաւ, — ձէն տուեց մի հովիւ:

— Ի՛նչի՞, գէլը շունչ կենդանի չի՞, — սկսեց վիճել Սահակ բիճէն:

— Գէլն ի՞նչ է որ, մեր շան պէս անասուն էլի՛, — խօսքն առաւ քեռի Անդրիասը: Ուղիղ շան պէս: Որ էն շունն էլ չոլերը գցես, անտէր սոված թողնես, հալածես, կը վայրենանայ, կը դառնայ գէլի պէս մի բան էլի՛: Ինչպէս որ էն սոված, վայրենի գէլն որ բերես կուշտ պահես, պահպանես, կ'ընտելանայ, կը դառնայ մեր շան պէս տանու կենդանի:

— Յետոյ գէլը տանու կը լինի՞ որ, քեռի՛ Անդրիաս:

— Լա՛ւ: Շատ է պատահել: Գէլի ճուտը բռնի, բեր տանու արա, տես կը լինի՞ թէ չէ:

— Հապա ինչո՞ւ է տսած: Գէլն ինչքան էլ տանու անես, էլի աչքն անտառումը կը լինի:

— Էդ էլ է ճշմարիտ: Մի սերնդի, երկու սերունդի աչքն անտառումը կը լինի, բայց կամաց-կամաց անտառը կը մոռանայ, կը դառնայ տանու կենդանի՝ շան նման: Եւ հենց ինքն էլ շան ցեղից է էլի՛: Գէլն էլ կազմուած է էնպէս, ինչպէս շունը: Գէլն էլ շան պէս տարին մի անգամ 3-10, բայց սովորաբար 4-6 ձագ է ծնում, ու ինչպէս շունն իրեն համար բուն է փորում, կամ մի անկիւն է գտնում

և էնտեղ ծնում և մեծացնում ձագերը, էնպէս էլ գէլը: Կա՛մ գետնում բու՛ն է փորում, էնտեղ ծնում ու մեծացնում: Իր ձագերը, կա՛մ ընկած ծառի փշակքում, կա՛մ անտառում, կա՛մ հենց ծմակի խիտ տեղերը: Նա էլ է էնպէս սիրում իր ձագերին, ինչպէ՛ս ամէն մի ծնող կենդանի: Մի վտանգի հոտ առնելիս, բերանով շատ զգոյշ ու քնքուշ իրենց տեղից տանում է աւելի ապահով տեղ: Եւ երբեք իր բնի մօտերքում որս չի անիլ ու մնաս չի տալ: Եր կասկած չրերի էդ տեղի վրայ:

«Գէլի էգն էլ, ինչպէս շանը, աւելի քնքուշ է, քուռնչն աւելի սուր, ու պոչն աւելի բարակ: Գէլն էլ պատահում է, որ նոյնպէս կատաղում է: Ինչպէս շունը, եւ կատաղած գէլից շատ են վախենում, ու սարսափով հեռու են փախչում բոլոր վայրենի կենդանիները:

«Վերջապէս գէլն էլ շան պէս 12-15 տարի է ապրում: Աւելի երկար շատ քչերն են ապրում, ինչպէս և շների մէջ:

«Մի խօսքով միեւնոյն կենդանիներն են, մինը խնամքի տակ ու կուշտ, միւսը վայրենի, հալածուած ու սոված: Իսկ սովը... Սոփե՛ ի՛նչ ասես՝ կ'անի, ձեզ մատաղ: Սովը մարդին էլ կը դարձնի սարսափելի, ո՞ւր մնաց էն անտառի գէլին... խօսքը վերջացրեց քեռի Անդրիասը:

— Ծշմարիտ ես ասում, քեռի՛ Անդրիաս, — ասացի ես: Մեղանում սովորութիւնն չկայ, միայն յուսանք երկրներում շատ է պատահում, որ մարդիկ վայրենի անասուններին ու գաղաններին բռնում են, քերում են տանու սրնեն, փորձում են, վարժեցրնում են, բան են սովորեցնում: Մինը երկու գէլի-ճուտ էր բռնել, բերել տանը պահել, կարճ ժա-

մանակում էնքան էին ընտանիացել, որ ազատ տան
մէջ ամէնքի հետ էլ խաղ էին անում ու շան հետ մի-
ասին միեւնոյն բնումը քնում։ Մի քանի ժամանակից
յետոյ մինը սատկում է։ Ասում է՝ մենակ մնացածը
քանի ժամանակ էր էլ ո՛չ խաղ էր անում, ո՛չ կարգին
կերակուր էր ուտում։ Տխուր վեր ընկած դարդ էր
անում ու ոռնում։ Ի հարկէ հեռոհետէ մտապաւ աւ-
աշխուժացաւ։ Մեծացաւ ու, ասում է, մեզ հետ էն-
քան էր կապուել, որ որտեղ նստում էինք, միշտ
կողքներին վեր էր ընկնում։ Եւ ուրիշներին չէր թող-
նում, որ մեզ մօտենան։ Ասում է՝ վախեցինք մար-
դաւ մնաս տայ, շղթայով կապեցինք, իսկ մի քանի
ժամանակից յետոյ մի շրջիկ գազանանոցի վրայ
ծախեցինք։ Անցաւ դրանից մի տարի ու կէս թէ
երկու տարի, լաւ չի միտս, էդ գազանանոցին
պատահեցի մի քաղաքում։ Հետաքրքրուեցի, ներս
մտայ, ասի տեսնեմ իմ գէլը կենդանի՞ է թէ չէ։
Ներս մտայ հարցրի։ Դու մի ասիլ, գէլը մօտիկ
վանդակում պառկած է եղել։ Ձէնս իմացաւ թէ չէ՝
վեր թռաւ, ճանաչեց, ուրախացաւ ու ի՞նչ էր ա-
նում, ի՞նչ էր անում, չէք կարող երեւակայել։ Աշ-
խատում էր ինձ մօտենալ, պոչը շարժելով, ծմը-
րալով դէս ու դէն էր ընկնում վանդակում։ Ինձ էլ
թուաց, թէ մի մօտիկ, հարազատ արարածի հան-
դիպեցի, և դուրս գալիս մի տեսակ ցաւ զգացի։

Ի՞նչ կ'ասէք սրան։ Ահա պատահած դէպքը։ Եւ
ճշմարիտ է ասում քեռի Անդրիասը. գէլն էլ շան
պէս մի արարած է, միայն վայրենի, հալածուած ու
սոված։

Արդէն գիշերուայ կէսն էր, որ մեր զբոյցը վեր-
ջացրինք։ Եները դուրսը հաջում ու երկար ու ձիգ
ոռնում էին։

— Անտէրը գեղի վրայ պախ է գալիս. հեռա-
նում չի, Հանգստանալու չի, մինչեւ էս գիշեր մի
վնաս չտայ: Տղէ՛ք, զգոյշ կացէ՛ք, ապրանք չտաք
ոեխը: — ասաւ քեռի Անդրիասը գիւղացիներին, որ
բարի գիշեր ասելով իրար ետեւից դուրս էին գնում
մեր օթախից: Դուրսը նրանցից մինը երկար ու գիւ
հէ՛յ-հէ՛յ աղաղակեց, ու գիւղի շները հեռու թաղե-
րից աւելի կատաղի սկսեցին հաջել ու ոռնալ խըմ-
բովին:

Ասլաճ գէլը պտըտւում էր գիւղի չորս կողմը:

ՇՈՒՆԸ

Մի երկու խօսք

Դաւ չեմ յիշում՝ երկրորդ թէ երրորդ դասարա-
նի աշակերտ էի: Մի ուսումնական ժանօթ ունէինք,
օտար մարդ էր, մի-մին մեր տունն էր գալիս, մե-
րոնց հետ զրոյց էր անում:

Էդ ժամանակները մի էսպէս դէպք պատահեց:
Մեր հարեւան հովիւը մեռաւ: Նա երեք շուն ունէր,
էս երեք շունը, իրենց տիրոջ մեռնելուց մի քանի
օր առաջ, անդադար ոռնում էին էնքան ողբալի ու

չարագուշակ, որ ան ու սարսափ էին գցել ամէնքի սիրտը:

— Չո՞ռ, չո՞ռ ձեր գլուխն ուտէք, քանի ունայք. — կանչում էր երիտասարդ հովուի մէրն ու փէտով զարկում շներին: Շները կլանչկլանչելով էս կողմ, էն կողմն էին փախչում ու մի քանի րոպէից յետոյ նորից սկսում ոռնալ: Հովիւը մեռաւ թէ չէ՝ լողոր հարեւանները բացագանչեցին:

— Ա՛յ, ընչի համար էին շները ոռնում...

Սրանից յետոյ մի անգամ էլ, երբ մեր ուսումնական ծանօթն եկել էր զրոյց անելու, մերոնք էս դէպքը պատմեցին ու խօսքն ընկաւ շան վրայ:

— Օ՛, չգիտէք թէ ի՞նչ տեսակ կենդանի է շունը. — լուրջ ու խորհրդաւոր խօսեց նա:

— Շունը իմաստուն կենդանի է, — նայն լըրջութեամբ վրայ բերեց հէրս:

— Այո՛, շունը իմաստուն կենդանի է, լաւ է նկատել ժողովուրդը, — ասաւ մեր ծանօթն ու աւելացրեց:

— Մարդկային կեանքի զարգացումը շան վրայ է հիմնուած: Մենք դեռ լաւ չգիտենք, թէ ի՞նչ կենդանի է շունը, դեռ լաւ չի ուսումնասիրուած շունը:

Հակառակի նման իմ դասն էլ շունն էր ու լաւ էլ անգիր էի արել: Իսկոյն մէջ մտայ: Ասի. — Ես գիտեմ: Մենք շունը սովորել ենք:

— Չէ՛, էն քո սովորածը շուն չի, — մեղմ ու բարի ժպտալով նկատեց մեր բարեկամը:

Ես վիրաւորուեցի: Ո՞նց թէ իմ սովորածը շուն չի... Ինքն ասում է՝ լաւ չգիտենք, իսկ մեր ուսուցիչն էնտեղ, իմ տնտրակն էնտեղ... ես էլ գրեթէ անգիր գիտեմ... և առանց լսելու ասում է՝ քո սովորածը շունը չի...

— Լա՛ւ, Լա՛ւ, նեղանայ մի... դէ՛, ասա տես-
նենք, ո՞րն է քո սովորած շուէնը, — նոյն մեղմ
ժպիտով հարցրեց նա ու թեւիցս բռնեց, իրեն մօտ
քաշեց։

— Ես սկսեցի...

«Շուէնը չորքոտանի, կաթնամուշ, մսակեր, ըն-
տանի կենդանի է։ Նա ունի մի գլուխ, երկու աչք, մի
քիթ, մի պոչ, երեսունըչորս ատամ... Նրա մորթին
ծածկուած է մազով։ Նա ծնում է սովորաբար 4-6 ձագ,
բայց պատահում է, որ մինչև 12 էլ է ծնում։ Շան
ձագերը ծնւում են առաջին ատամներով, բայց կոյր
են լինում և միայն 10-12 օրից յետոյ են աչքները
բաց անում։ Շուէնը ապրում է 15-20 տարի։ Նա
մարդուն շատ օգուտ է տալիս...»

Մեր ծանօթը շարունակ ժպտում էր։ Ես սկսեցի
շփոթուել, մանաւանդ գիտեցածս էլ հատնում էր։

— Այո՛, այո՛, ճիշդ ես ասում, սիրելիս, —
վրայ հասա նա։ — Դասդ լաւ ես սովորել, բայց
էդ շուէնը չի։

— Ո՞նց թէ էս շուէնը չի։ Հապա էլ ո՞րն է շու-
էնը... Դուք հիմի մեր վարժապետիցը լա՛ւ գիտէք...

— Սո՛ւս, — բարկացաւ վրէս հէրս։

— Հա՛, սո՛ւս... իրենք չգիտեն ու՛ սո՛ւս...

Եւ յիշում եմ՝ էն օրը բաւականին անհամու թիւն
արի, մինչև որ վերջապէս ինձ լսեցրին։ Այնինչ
մեր ծանօթը շարունակ ժպտում էր։

Վաղուցուայ խօսք եմ ասում։ Մեր էն բարի
ուսումնական ծանօթն էլ վաղուց է մեռել։ Նրա-
նից յետոյ ես մեծացայ, զանազան գրքեր կարդացի,
նոր-նոր բաներ իմացայ ու սովորեցի։ Ու ինչքան
սովորեցի՝ էնքան էլ տեսայ, որ ես շատ ու շատ
քիչ բան գիտեմ։ Շան մասին էլ կարդացի։ Հա՛մ

կարողացի, համ լսեցի, համ կեանքում տեսայ, և
ահա էդ բոլորից յետոյ հիմի գրում եմ շան մասին:
Բայց համ գրում եմ, համ մտածում, թէ ո՞վ գի-
տի, դեռ ի՞նչ քան քան կայ, որ ես չգիտեմ:

Այժմ առանձին սիրով եմ յիշում մեր հին ծա-
նոթին, ու տեսնում եմ էն, ինչ որ ինձ ու իմ ըն-
կերներին սովորեցրել էին, իսկի շունը չէր: Շունը
շատ աւելի մեծ քան է եղել, քան թէ ես էի կար-
ծում այն ժամանակ, և դեռ ո՞վ գիտի, մեզանից
յետոյ էլ գիտութիւնն ինչե՞ր է բաց անելու:

1

Գիտութիւնը դեռ չի կարողացել որոշի, թէ ո՞ր
ժամանակից է շունը մարդուն ընկերացել. միայն
կարծիք կայ, որ ձեռնասուն կենդանիների մ ջ շու-
նը մարդու ամենահին ընկերն է:

Բրիտանիէի թիւնից առաջ եղած հին կրօններն
իրենց հոգեւոր երգերի մէջ փառաբանում էին շան
հաւատարմութիւնն ու մարդուն արած ծառայու-
թիւնները:

Ասորական ու բաբելական պաշտոնների վրայ
քանդակած են ասորական և բաբելական թագաւոր-
ներն իրենց որսի շների հետ:

Նրանից էլ դէնը, Բրիտանից հինգ հազար տարի
առաջ եգիպտական հին յիշատակարանների վրայ
զանազան տեսակ շների պատկերներ կան փորա-
գրուած:

Նրանից էլ դէնը գնանք. նախապատմական ժա-
մանակների, քարէ շրջանի մարդկային բնակարան-

ների շուրջը գտնուած մնացորդների մէջ շան ոսկորներ են գտնուում :

Նրանից էլ աւելի խորը գնանք, արդէն մարդը ինքը վայրենի է : Ծշմարիտ է, էսօր էլ կան աշխարհի զանազան մասերում վայրենի ցեղեր, բայց մի ժամանակ, շատ հազար տարի առաջ, մարդը վայրենի է եղել ամէն տեղ :

Նայած թէ ս'րտեղ է գտնուել վայրենի մարդը, բաց լեռներում թէ խոր անտառներում, պետափոսներին ու ծովափներին թէ լերի ընդարձակ տափաստաններում, ամէն տեղ էլ յարմարուել է իրեն շրջապատող պայմաններին : Կերել է ինչ որ կարողացել է ճանկել, — վայրենի պտուղներ ու բոյսեր, սերմահատիկներ ու արմատիքներ, կամ թէ չէ քարով կամ նիզակով որս է արել, հում որսի միս է կերել : Բայց երաշտ կայ, ցուրտ կայ, կարկուտ կայ, մորեխ կայ, պատահում է, որ բուսեղէնն ու պտուղը փճանում են : Վերջապէս ձմեռ կայ, ձմեռը հօ արդէն վերջանում են : Կենդանի որսալն էլ հեշտ բան չի, որսը ամէն անգամ ձեռ չի ընկնում : Սև ահա յայտնուում է սովը : Իսկ մենք լաւ ենք իմանում ի՞նչ բան է սովը : Սովը մեր լուսաւոր դարում ու ամենաքաղաքակիրթ երկրներում էլ ստիպում է մարդուն ուրիշ ամէն բան, մինչեւ անգամ մարդում իս ուտել, նոյնիսկ իրեն մօտիկների միսն ուտել : Հենց մեր մօտիկ ժամանակներում ամէն մի ժողովրդի պատմութեան մէջ էդ տեսակ դէպքեր շատ են եղել : Սև եթէ մեր ժամանակներում յուսաւոր ժողովուրդների մէջ մարդը կարող է մարդ ուտի, էն խոր ու խաւար ժամանակներում հօ կ'ուտէր ու կ'ուտէր : Սև էն ժամանակները մարդակերութիւնը ընդունուած սովորութիւն էր : Մարդը

ինչպէս որ գնում էր մի որեւէ կենդանի որսալու, որ բերի ուտի, էնպէս էլ գնում էր մարդ որոնում, բերում ուտում, կամ մարդալոս էր ահում, մատաղ էր անում իր կուռքի առջեւ: Մի խօսքով՝ ճիշդ էնպէս, ինչպէս էսօր մեղանում սովորութիւն է՝ անասունի միս ենք ուտում կամ անասունը մատաղ ենք անում մեր խաչերի ու սուրբերի առջեւ:

Էնպէս էլ մարդկութեան սովորութիւնը շարունակուեց երկար ժամանակ, մինչեւ որ մարդը ընկերացաւ շան հետ: Շան հետ ընկերանալով՝ մարդը նրա հետ միասին որս էր անում, էնպէս՝ ինչպէս էսօր էլ երկու գիշաօրի գաղաններ իրար երբեմն օգնում են մի որեւէ կենդանի բռնելու կամ ժայռից գցելու, բայց գլխաւորը որսը չէր: Գլխաւորն էն է, որ շանը ձեռնասուն անելուց, տանու անելուց յետոյ, գամփռ ունենալուց յետոյ, մարդը կարողացաւ հօտելու նախիր կազմել: Հօտ ու նախիր կազմելուց յետոյ ունեցաւ եւ պատրաստի միս, եւ կաթնեղէն, եւ հագուստի ու այլ գործուածքների համար բուրդ ու կաշի, ապա նաեւ վար ու ցանք անելու, ծանրութիւնների տեղափոխելու լծկան: Նրանից յետոյ էլ կարողացաւ ճապահով ապրուստ ունենալ, հանգիստ ապրել, պարապել խաշնարածութեամբ, երկրագործութեամբ, պանաղան արհեստներով ու արուեստներով, սկսեց իր շուրջը գիտել, ուսումնասիրել, պարգանալ ու բարձրանալ, ստեղծել գիտութիւններ ու գրականութիւններ:

Մին էլ ետ հայեց, տեսաւ՝ վաղուց է մարդակերութեան սովորութիւնը վերացել, էն օրուանից, ինչ օրուանից շան օգնութեամբ հօտ էր կազմել ու ստեղծել պատրաստի ապրուստ:

Թի՛ շունն է մարդակերութեան վերանալու և

մարդկային կեանքի զարգացման գլխաւոր պատճառը, դրա համար էլ էսօր աշխարհքը լիքն է ապացոյցներով: Արեւելքն է շան հայրենիքը, Արեւելքն էլ համարուում է մարդկային ցեղի լուսաւորութեան, քաղաքակրթութեան հայրենիքը, որովհետեւ Արեւելքի ազգերն անյիշելի ժամանակներից ի վեր շուն են ունեցել, հօտ և նախիր են կազմել, պարապել են խաշնարածութիւնով, երկրագործութիւնով ու արհեստներով և զարգացել: Եւ հետք ու յիշատակութիւն չկայ, թէ Արեւելքի խաշնարած փողովուրդների մէջ երբ և իցէ եղած լինի մարդակերութեան սովորութիւնը: Էսպէս էլ բոլոր էն երկրներում, որտեղ շունը վաղ է մարդուն ընտելացել, էն բոլոր տեղերը մարդակերութիւն չկայ: Իսկ ընդհակառակն էն երկրներում, որտեղ շուն չկայ, ինչքան էլ թէկուզ լիքն ու բարելի երկրներ լինեն, էս երկրներում մինչեւ էսօր էլ շարունակւում է մարդակերութիւնը: Օրինակ՝ հիւսիսային մշտական ձիւնի ու սառնամանիքի մէջ ապրող լուպարները (լապլանդացիք), ոստեակներն ու սամոյեդները չգիտէին, թէ ի՛նչ բան է մարդակերութիւնը, որովհետեւ շուն են ունեցել, եղջերուների հօտեր են կազմել ու միշտ պատրաստի ապրուստ են ունեցել: Իսկ միջօրէականի կլիմայի տակ գտնուող Բորնէոյի, Յելեքէսի և Տիմորի կղզիների նման տաք ու բարելի երկրներում, որտեղ շուն չի եղել ու չկայ, մնացել են մարդակեր:

Գիտութիւնը մինչեւ էսօր դեռ չի կարողացել հաստատ որոշի և շան ծագումը: Ոմանք ասում են՝ տանու շունը առաջ է եկել մի վայրենի տեսակից, որ այժմ անհետացած է, ոմանք ասում են՝ գէլից է առաջ եկել, ոմանք ասում են՝ շնագէլից, ոմանք

էլ՝ աղուէսից: Գիտնականներ էլ կան, որ ասում են ե՛ւ գէլից է առաջ եկել, ե՛ւ շնագէլից, ե՛ւ մարդագէլից, ե՛ւ աղուէսից, դրա համար էլ շուն կայ: որ գէլի է նման, շուն կայ՝ շնագէլի, շուն կայ՝ մարդագէլի, շուն կայ՝ աղուէսի, և հասցնում են մինչև սկզբնական եօթը տեսակի, որոնք էլ շան անունով ընդհանրապէս կոչւում են շան ցեղ:

Ասում են էդ եօթը տեսակից էլ յետոյ, տարբեր կլիմաների, տարբեր կուլտուրաների ու խառնուրդների ազդեցութեան տակ առաջ են եկել եղած բազմազան տեսակները, որ հասնում են մինչև իննըսունի և ցրուած են ամբողջ աշխարհքում, բացի մեծ Անտիլեան կղզիներից (կուրա, Հայիթի կամ Ս. Դոմինո, Եամայիկա, Պորտօ-Ռիկօ և այլն), Մարականսկարից, Նոր Զելանդիայից, Բորնէոյից, Ցեւթէսից, Տիմորից և Աւստրալիայից: Այժմարիտ է, Աւստրալիայում մի տեսակ շուն կայ, որ կոչւում է տինգօ, բայց էն էլ տանու չէ, վայրենի է:

Ինչպէս աշխարհագրական և կլիմայական, էնպէս էլ կուլտուրական պայմանները, մարդու պարագմունքն ու ապրելու եղանակը ահագին ազդեցութիւն են արել շան թէ՛ ֆիզիքական կազմուածքի, թէ՛ մտաւոր ընդունակութիւնների ու բնաւորութեան վրայ: Ժողովրդական առածն ասում է. — ապրանքը եթէ տիրոջը չգցի, այսինքն տիրոջ նման չլինի, գողանովի է: Եթէ էսպէս է, ապրանքը տիրոջ նման է լինում, որովհետեւ նրա հետ ու նրա մօտ է լինում և ամէն կերպ ազդւում է նրանից, էն ժամանակ շունը հօ էն ապրանքն է: որ բոլոր ապրանքներից ամենից շատ է լինում իր տիրոջ հետ ու մօտ: Եւ որովհետեւ ապրանքներից և անասուններից գրեթէ ամենից ընդունակն է կամ ինչ-

պէս ժողովուրդն է ասում՝ իմ աստուծն կենդանի է, միշտ ազդեում է, կրթւում է, սովորում է և իւրացնում է իր տիրոջ բնաւորութեան առանձնայատկութիւնները։ Առանց մանրամասնութիւնների մէջ մտնելու, նկատուած է ընդհանրապէս, որ գիւղացու շուներ կոպիտ ու անճոռնի է լինում, բայց հաւատարիմ։ Հովուի գամփռը ժիր ու մտացի է լինում, որականի շուներ ճարպիկ ու հնարագէտ, պարապ-սարապ պարոնի շուներ՝ ծոյլ ու քմապաշտ և գիւղացու անկիրթ շուներից էլ աւելի կոպիտ։ փակ, անհիւրասէր մարդու շուներ՝ տխուր ու մռայլ։

Մեր հովիւների մէջ սովորութիւն է յաճախ իրենց հօտը թողնել շների հսկողութեանը։ Ամէն մի հովիւ հաստատ գիտի, որ իր շուներ միանգամայն կը փոխարինի իրեն։ Պատահում է, որ մի թնադիշերով գէլը կամ գողը վրայ է տալիս, յարձակւում է, հօտը ցրւում է, կտրկան է անում ոչխարի մի մասն ու քշում։ Սակայն հովիւը չի յուսահատւում, նա լաւ գիտի, որ իր շները կը փրկեն։ Մի միայն շներըն են իր յոյսը և մի միայն նրանց է աղաղակում։ Էդ ժամանակ շների մի մասը ցրուած ոչխարն է հաւաքում, միւս մասը կամ մինը ընկնում է թըշնամու տարածի, կտրկանի ետեւից՝ անդադար բարձրը հաջելով ու կլանելով, որ տէրն իմանայ ո՛ր կողմն է դնում, և աղատում է թշնամու ճանկից, հաւաքում ու պահում, չորս կողմը պտրտում, մինչեւ տէրը վրայ է հասնում։ Եւ էդպէս ժամանակը ո՛չ մի սպառնալիքով ու ո՛չ մի գէնքով չի կարելի ետ դարձնել հովուի շուներ։

Իսկ սովորական գիշերը նա անշարժ նստած է իր տեղը, իր թեւում, հօտի կողքին և ո՛չ մի բանով, ո՛չ մի ուտելիքով չի կարելի նրան հրապու-

բել, տեղահան անել, մինչեւ վտանգ չլինի, կամ
տէրը չկանչի, կը պատահի, որ հօտի մի կողմը մի
կասկածելի շարժում նկատի, էն ժամանակ էլ թա-
քուն կ'երթայ կը ստուգի, կրկին կը գայ իր թեւը,
Հովուի շունը հովիւն ինքն է, և դրա համար էլ
հովիւն իր շանը սիրում է իր անձի նման:

2

Հիմի դուք նայեցէք մուրացկանի շանը:
Եղիազար Բլաղ անուհով մի եւրոպացի գրում
է. կառքում նստած էի. մի շուն մօտեցաւ, թաթե-
րը բարձրացրեց, դրեց առջեւս ու աղաչաւոր աչքե-
րը ձգեց երեսիս: Կառապանը, որ ճանաչում էր շա-
նը, ասաւ. — «Մանր փող կ'ունենաք, տուէք իրեն,
պարո՛ն, տեսէք ի՛նչ է անում»:

Մի սեւ փող ձգեցի իրեն, վեր կալաւ՝ վազեց
մօտիկ հացթուիի խանութը, փողը տուեց, հաց ա-
սաւ ու մի կողմ քաշուած սկսեց ուտել: Բանից
դուրս եկաւ, որ մի մուրացկանի շուն էր, տէրը
նոր էր մեռել, մնացել էր անտէր ու տիրոջ նման
սղորմութիւն ուղեկով ապրում էր:

Հիմի էլ մի սերիշ շուն:

Մենք հօլաւ գիտենք բարձրատիճան մարդ-
կանց բնաւորութիւնը: Նրանք առ հասարակ խոժոռ
են ու կողիտ դէպի ամէն մի մարդ, որ ներկայա-
ցրած չի իրենց: Ահա էս տեսա՛լ մարդկանցից մէ-
կը, կամս Բուսսիէ (Անդրէզի) 1774 թուին մի մեծ
շուն ունէր, անուհը Պլուտոն: Շատ էլ սիրում էր:
Պլուտոնը տանել չէր կարող ո՛չ մի օտար մարդու,
կամսի հիւրերը միշտ վտանգի մէջ էին: Սրա առա-
ջին անգամ համար կամսը սկսեց իր հիւրերին ա-
մենից առաջ ներկայացնել Պլուտոնին ու ասել. —

Պլուտոն'ն, ահա էսինչ պարտնը, իմ բարեկամն է։ Եւ միայն էսպէս՝ Պլուտոնին ներկայացնելուց ու ծանօթացնելուց յետոյ մարդիկ կարող էին ազատ ել ու մոտք ունենալ կոմսի տանը։ Ճիշդ իր տիրոջ նման։

Լոնտոնի յայտնի վիրաբոյժ Բելկանին էլ իր շանից հետեւեալ պատմութիւնն է անում։ Ասում է՝ մի փոքրիկ շուն ունէի, որ միշտ հետս հիւանդանոց էի տանում ու միշտ կողքիս աթոռին նըստած ներկայ էր լինում անդամահատութիւններին։ Մի անգամ էլ հիւանդանոց մտնելիս, չէի նկատել թէ շունս ետ է մնացել. յանկարծ դուռն ամուր դարկեցի ու շանս թաթը մնաց դրան տակը։ Շունս սկսեց աղիողորմ կլանչել ու կլանչելով էլ կաղին տալով վաղեց, բարձրացաւ աթոռին, աթոռից էլ թռաւ անդամահատութեան սեղանին, սեղանին վրայ մեկնուեց ու կոնծկոնծալով թաթը մեկնեց ինձ։ Նայեցի, տեսայ ոտի մի մատը ջարդուել է, իսկոյն փաթաթեցի, կապեցի. մի քիչ անց հանգստացաւ ու իր աթոռի վրայ կծիկ եկաւ քնեց։ Սիւս օրն էլ եկաւ, իրան իրան նոյնն արաւ, ու էսպէս ամէն օր, մինչեւ որ լաւացաւ։

1881 թուին, Մոսկուայում, երաժիշտ Բենեատու շունը էնքան վարժ էր նուագում, որ մասնակցում էր երաժշտական խմբի մէջ և իր տիրոջ երգելու ժամանակ նուագակցում էր նրան։

ՀԷՔԻԱԹՆԵՐ

ԱՆԽԵԼՔ ՄԱՐԴԸ

ժամանակով մի աղքատ մարդ կար, որքան աշխատում էր, որքան չարչարւում էր, դարձեալ մի կնոյն աղքատն էր մնում:

Յուսահատուած՝ մի օր նա վեր կացաւ, թէ պէտք է գնամ գտնեմ Աստծուն, տեսնեմ ես ե՞րբ պէտք է պրծնեմ այս աղքատութիւնից, ու ինձ համար մի բան խնդրեմ:

Ճանապարհին մի գայլ պատահեց.

— Ասաջ բարի, մա՛րդ-ախպէր, ո՞ւր ես գնում, — հարցրեց գայլը:

— Գնում եմ Աստծու մօտ, — պատասխանեց աղքատը. — դարդ ունեմ տալու:

— Դէ՛, որ գնաս Աստծու մօտ, — խնդրեց գայլը, — առա՛ մի սոված գայլ կայ, գիշեր ցերեկ ման է գալիս սար ու ձոր, ուտելու բան չի գտնում, առա՛ մինչեւ ե՞րբ պէտք է սոված մնայ. որ ստեղծել ես՝ ինչո՞ւ չես կերակուր հասցնում:

— Ի՞նչ, — ասաց մարդն ու շարունակեց ճանապարհը:

Շատ գնաց թէ քիչ, պատահեց մի սիրուն աղջկայ:

— Ո՞ւր ես գնում, ախպէ՛ր, — հարցրեց աղջիկը:

— Գնում եմ Աստծու մօտ,

— Երբ որ Աստծուն տեսնես, — աղաչեց սիրուն աղջիկը, — ասա՝ մի այսպիսի աղջիկ կայ, ջանել, առողջ, հարուստ, բայց չի կարողանում ուրախանալ, բախտաւոր զգալ իրան. ի՞նչ պիտի լինի նրա ձարը:

— Կ'ասեմ, — խոստացաւ ճամբորդն ու դնաց: Պատահեց մի ծառի, որ թէև ջրափին էր կանգնած, բայց չոր էր:

— Ո՞ւր ես գնում, ա՛յ ճամբորդ, — հարցրեց չոր ծառը:

— Գնում եմ Աստծու մօտ:

— Դէ՛, կանգնիր, մի երկու խօսք էլ ես ասապրեմ, — խնդրեց չոր ծառը. — Աստծուն կ'ասես՝ աս ի՞նչ բան է, բուսել եմ այս պարզ ջրի ափին, բայց ամառ ձմեռ չոր եմ մնում. ե՞րբ պէտք է ես էլ կանաչեմ:

Այս էլ լսեց աղքատն ու շարունակեց ճանապարհը:

Այնքան դնաց՝ մինչեւ դատու Աստծուն: Մի բարձր ժայռի տակ, մէջքը ժայռին դէմ տուած, ալեւոր մարդու կերպարանքով նստած էր Աստուածը:

— Բարի օր, — ասաց աղքատն ու կանգնեց Աստծու առաջին:

— Բարով եկար, — պատասխանեց Աստուած. — ի՞նչ ես ուզում:

— Էն եմ ուզում, որ ամէն մարդի էլ հաւասար աչքով մտիկ տես, մէկին աւար չտես, միւսին՝ խաւար: Ես այնքան տանջւում, աշխատում եմ, էլ չեմ կարողանում կուշտ փորով հաց գտնեմ, իսկ շատերը, որ իմ կէսի չափ էլ չեն աշխատում, հարուստ ու հանգիստ ապրում են:

— Դէ՛, գնա, հիմի կը հարստանաս. քո բախար տուեցի, գնա վայելիր, — ասաց Աստուած:

— Էլ բան ունեմ ասելու, Տէ՛ր, — ասաց աղքատն ու պատմեց սոված գայլի, սիրուն աղջկայ ու չոր ծառի ապսպրանքը:

Աստուած բոլորի պատասխանը տուեց, և աղքատը շնորհակալութիւն արաւ ու հեռացաւ:

Վերադարձին պատահեց չոր ծառին.

— Ինձ համար ի՞նչ ասաց Աստուած, — հարցրեց չոր ծառը:

— Ասաց՝ քո տակին ոսկի կայ. մինչեւ էդ ոսկին չհանեն, որ արմատներդ հողին հասնեն, դու չես կանաչիլ, — պատմեց մարդը:

— Էլ ո՞ւր ես գնում, արի՛ ոսկին հանիր Էլի, հա՛մ քեզ օգուտ կը լինի, հա՛մ ինձ. դու կը հարստանաս, ես էլ կը կանաչեմ:

— Չէ՛, ես ժամանակ չունեմ, շտապում եմ, — պատասխանեց աղքատը. — Աստուած ինձ բախտ արուեց, ես շուտով պէտք է գնամ իմ բախար գտնեմ, վայելեմ, — ասաց ու գնաց:

Յետոյ սիրուն աղջիկը պատահեց ու ձամբորդի տուաջը կտրեց.

— Ի՞նչ լուր բերիր ինձ համար:

— Աստուած ասաց՝ դու պիտի քեզ համար մի մտերիմ կեանքի ընկեր գտնես, այն ժամանակ էլ խառնուր չես լինիլ, ուրախ ու երջանիկ կը լինես:

— Դէ՛, որ այդպէս է, արի՛ դու եղիր իմ կեանքի մտերիմ ընկերը, — թախանձեց աղջիկը ձամբորդին:

— Չէ՛, ես քեզ ընկերակցելու ժամանակ չունեմ, Աստուած ինձ բախտ է տուել, պէտք է գնամ իմ բախտը գտնեմ, վայելեմ, — ասաց աղքատն ու հեռացաւ:

Ճանապարհին սպասուում էր սոված գայլը. հեռուից հենց որ տեսաւ ճամբորդին, վազեց առաջը կտրեց.

— Հը', Աստուած ի՞նչ ասաց:

— Ախպէր, Աստուծու մօտ գնալիս քեզանից յետոյ մի սիրուն աղջիկ ու մի չոր ծառ էլ պատահեցին. աղջիկն ապսպրեց, թէ ինչո՞ւ ինքը չի կարողանում ուրախանալ, ծառն էլ թէ՛ ինչո՞ւ է գարուն ամառ չոր: Աստուծոն պատմեցի, ասաց. — աղջկանն ասա իրան համար մի կեանքի ընկեր գտնի, կը բախտաւորուի. ծառին էլ ասա՝ քո տակին ոսկի կայ, պէտք է այդ ոսկին հանեն, արմատներդ հողին հասնեն, որ կանաչիս: Եկայ իրանց պատմեցի Աստուծու խօսքերը. ծառան ասաց՝ դէ', արի հանիր ոսկին՝ տար. աղջիկն էլ թէ՛ ես հենց քեզ եմ ընտրում ինձ ընկեր: Ասացի՝ չէ', ախպէր, չեմ կարող. Աստուած ինձ բախտ է տուել, պէտք է գնամ իմ բախտը գտնեմ, վայելեմ:

— Իսկ ինձ համար ի՞նչ ասաց Աստուած, — հարցրեց սոված գայլը:

— Քեզ համար էլ ասաց՝ սոված ման կը գաս. մինչեւ մի անխելք մարդ կը գտնես, կ'ուտես, կը կշտանաս:

— Էլ քեզանից անխելք մարդ ո՞րտեղ գտնեմ, որ ուտեմ, — ասաց գայլն ու կերաւ անխելք աղքատին:

ԳԱՌՆԻԿ ԱԽՊԷՐ

Երկու որբեր,
Քուր ու ախպեր,
Կուրած գնում են հեռու.

Արեւը՝ վառ,
Համբան՝ երկար,
Ո՛չ աղբիւր կայ, ո՛չ առու:

Քոյրը մեծ էր, ոնց որ լինէր
Կը համբերէր արեւին,
Բայց ախպերը փոքրիկ էր դեռ,
Չէր դիմանում ծարաւին:

Գնում են, գնում, տեսնում են համբիճ
Կովի ոտնասեղ՝ մեջք լիք ջուր:
«Քուրի՛կ ջան, բուրիկ, ես տաս եմ ծարաւ,
Ի՞նչ կ'ըլի, բողնես՝ խմեմ մի պուճուր»:

— Չէ՛, ախպեր ջան, չէ՛, դու կով կը դառնաս,
Կովի կնդակի տեղից մի խմի.
Մի բիշ էլ կացի, բիշ էլ որ կենաս՝
Առաջներս պաղ աղբիւր կայ հիմի:

Երկու որբեր,
Քուր ու ախպեր,
Գնում, գնում են հեռու.

Արեւը՝ վառ,
Համբաւն՝ երկար,
Ո՛չ աղբիւր կայ, ո՛չ առու:

Գնում են, գնում, տեսնում են համբիւն
Ձիու ոտնասեղ՝ մեջք լիքը ջուր:
«Քուրի՛կ ջան, բուրիկ, ես շատ եմ ծառա,
Ի՞նչ կ'ըլի, քողնես՝ խմեմ մի պունուր»:

— Չէ՛, ախպեր ջան, չէ, դու ձի կը դառնաս,
Ձիու սմբակի տեղից մի խմի.
Մի քիչ էլ կացի, քիչ էլ որ կենաս՝
Մօտիկ մի զուլալ աղբիւր կայ հիմի:

Երկու որբեր,
Քուր ու ախպեր,
Գնում, գնում են հեռու.
Արեւը՝ վառ,
Համբաւն՝ երկար,
Ո՛չ աղբիւր կայ, ո՛չ առու:

Գնում են, գնում, տեսնում են համբիւն
Գառան ոտնասեղ՝ մեջք լիքը ջուր:
Փոքրիկ ախպերը էլ չի համբերում,
Քրոջից քաֆուն խմում է պունուր:

Քոյրը մին էլ ետ է նայում,
Որ մի գառը մղկտալի
Իր ետեւից տալու մայում
Ու մայելով վազ է տալի:

Խեղհ Մանուօր վայ է ճալիս,
վայ է ճալիս, լալի՛ս, լալի՛ս.
Բայց ել ի՞նչ անեք,
Բայց ել ո՞նց անեք...

Երկու որբեր,
Քուր ու ախպեր,
Պառն ու աղջիկ մոլորում,
Հեռու երկրում
Տխուր-սրտում
Գնո՛ւմ, գնո՛ւմ են կորած:

Սոված ու ծախալ գնում են, գնում.
Գնում են, գնում, չգիտեն թե ո՛ւր.
Վերջապես մի հով անտառ են մտնում,
Անտառի միջին մի զանգակ աղբիւր:
Կուօօ-կուօօ խմում են են սառը ջրից,
Յետոյ Մանուօր ծառն է բարձրանում,
Պառնիկ ախպերն էլ ծառերի օակին
Մուօ-մուօ արածում, արոհ է անում:
Իրիկուան պահին խրխինջ ու ֆրիջ...
Լցւում է յանկարծ անտառն աղմուկով.
Մօթիկ են գալի ձայները ֆիշ-իշ,
Մօթիկ են գալի ծիծաղով, երգով...

Եւ անառ ոսկի սանձերից բռնած
Բերում են՝ ջրեն ձիանքն արեւայի:
Ամենի ձիանքն՝ աղբիւրից խոտնած՝
Ծառս-ծառս են կանգնում ու մօտ չեն գալի:
Մօթիկ են ճալի ծառայքը մեկ էլ,
Որ սիրուն մի ցոլք ջրի մեջն ընկել.

Ու ջուրը քանի՛ ալիք է տալի,
Նա էլ ջրի հետ գնում է, գալի:
Նայում են վերել: Ի՞նչ տեսնեն, Աստուած,
Մի հուր-հրեղեն, մի տարմաղ աղջիկ,
Ծառի նիւղերին նազելի նստած՝
Նայում է ներքեւ լռիկ ու մնջիկ
Մի սիրուն աղջիկ՝ արմանք ու զարմանք:
Զարմանք է պատում խեղճ ծառաներին.
Տե՛ր Աստուած, արդեօք ի՞նչ հրաւր է սա,
Վայրի անտառում իջած էս ծառին:

— Ո՞վ ես, չմա՛ղ, տեսի՞լք ես դու,
Թե հողեղեն արարած.
Թե տեսիլք ես՝ կաց մի քիչ էլ.
Թե աղջիկ ես՝ արի՛ ցած:
Յած եկ, տեսնենք ի՞նչպէս եղաւ,
Որ ծագեցիր դու մեզ մօտ.
Ի՞նչ ցաւ է քեզ արդեօք բերել
Մեր աշխարհիք, անծանօթ:

— Մեզ որբութեան ցաւն է բերել
Ձեր աշխարհիք անծանօթ, —
Ձայն է տալի ծառի վրէժ
Մեր մանուկը ամաչկոտ: —
Մենք տուն չունենք, ո՛չ ապաստան
Էս լայնարձակ աշխարհում.
Մութն էլ հիմի տուտով կ'ընկնի,
Վախենում ենք անտառում:

Ու ծառաները գառն ու սղոյկան
Առնում են, բերում պալատն արեալի:

«Ո՞վ ես դու սիրո՛ւն, — հարցնում է արքան, —
Անբան գառան հետ ի՞նչ ես ման գալի»:

Կանգնում է աղջիկն էսեղ մորից մոր,
Պատում է ինչ որ պատմեցի ես ձեզ.
Թե՛ ապրած կենա, ահեղ քաղաւոր,
Մեր բանը, հապա՛, հապա ու հապա...

Թաղաւորն երբ որ լսում է մին-մին,
Ե՛ւ ռաճ ցաւում է, ե՛ւ ռաճ հաւանում.
Անում է նրան իրեն քաղուհին,
Եօթն օր, եօթ գիշեր հարսանիք տնում:

Ու փառի միջում, շեղ դահլիճում,
Լիքն ու երջանիկ ապրում է Մանուշ.
Գառնիկ ախպերն էլ հոխ պարտեզներում
Արտ է տնում ու խաղում անուշ:

Պալատումը կար նախանձո՛ւ ու շար
Մի պառաւ կնիկ, հնուց աղախին.
Նախանձում է սա, բէ ո՛նց պիտի գայ
Մի որբ՝ քաղուհի դառնայ մեր գլխին:

Մի օր էլ գալի. գլուխ է տալի,
Ռուսջը կանգնում. կեղծաւոր գովում.
«Արի՛, բեզ տանիմ, սիրուն քաղուհի.
Զը՛փ-չը՛փ լողացնեմ օարմաղ էն ծովում»:

Եսքում է, տանում, գցում ծովի մէջ,
Շորերը առնում, ես բերում քաղաք,

Հագցնում իր սեւ, դարձուոր աղջկան,
Պալաս ուղարկում քաղուհու տեղակ:

Սրեւր ծածկած քանձը տղաբով
Պալաս է մտնում են սուտ քաղուհին,
Ու քաղաւորն էլ կասկած չի տանում,
Թէ ո՛վ է եկել, բազմել իր գահին:

Բայց ինչ՝ անում են, ինչ որ չեն անում,
Չեն կարում էլ տուն բերեն Գառնիկին.
Մայում, ես ամից են ամեն է վազում,
Մայում, են ամից ես գալի կրկին:

Ի՞նչ անենք սրան, ո՞նց անենք սուտ.
Պառաս ու աղջիկ տաս միտ են անում.
Վերջը գալիս է դարձուոր քաղուհին
Անկողին մտնում, հիւանդ ձեւանում:

Ել քանգ ուտելիք, էլ ազնիւ մեղեր
Բերում են, փռում, խնդրում, աղերսում.
Մտիկ չի տալի ո՛չ մեկի վրայ.
Վերջը Գառնիկի մտիցն է ուզում...

«Բայց չէ՞ որ, Մանո՛ւտ, եո եղբայրն է նա.
Ո՞նց ես նրա միտն ուզում դու հիմա...»

— Ի՞նչ անեմ, ինձնից նա ազիզ հօ չի.
Սա որ մեռնում եմ, քող նա էլ կորչի...
Ասում է, նշում. «Վա՛յ մեռայ, ամա՛ն...»
Ու քաղաւորը տալիս է հրաման.

«Կրակ վառեցեք,
Դանակ արեցեք,
Բերեք, մորթեցեք
Ախպէր Գառնիկին,
Որ առողջ լինի
Իւր հայրը տիկին»:

Թագաւորն հսպէս պատուէր է տալի,
Պատուէր է տալի ու դուրս է գալի,
Դնում է ծովափ սաստիկ սրտնեղած,
Թէ ո՛րքան Մանուէն անգուր է եղած:

Մայում է, լալիս Գառնիկ ախպէրը,
Լացացնում է ժեռ ծովի ափերը,
Մի ափից բռնած միւս ափն է բռնում,
Մարդկային լեզուով քողով կանչում:

— Բուրի՛կ ջան, բուրի՛կ,
Կրակ են վառում,
Կրակ են վառում,
Դանակ են արում:
Բուրի՛կ ջան, բուրի՛կ,
Լսի անդունդից,
Օգնութեան հասի,
Սպանում են ինձ:

Լսում է արքան՝ տեղը քար կտրած,
Եւ ալիքների միջիցը յանկարծ
Շատ ծանօթ մի ձայն հեռո՛ւ, խուլ ու խոր,
Կանչում է հեռու, կանչում է անգոր:

«Ախպէ՛ր ջան, ախպէր,
Անհէր ու անմէր,
Անփուր ու անսէր,
Իմ Գառնիկ-ախպէր.
Դժար է տեղս,
Ձեռն չեն լսում,
Ձեռն չեն լսում,
Ձեռն չի հասնում:
Ա՛խ, չար պառաւր
Սեւ արաւ օրս,
Այժմ էլ կը սպանի
Գառնիկ-ախպօրս»:

Լսում է արփան, պալատն է հասնում,
Պատում է փողը թագուհու դէմքի.
Պատում է, տեսնում... բայց ի՞նչ է տեսնում,
Ո՞վ է իր գահին ելել թագուհի...

— Եկե՛ք, ձկնորսնե՛ր, ուռկան գցեցէք,
Հանեցէք ծովից մէր լաւ Մանուշիկն.
Եկե՛ք, դահիճնե՛ր, ծովը գցեցէք
Կախարդ պառաւիկն ու Էս հրեշիկն:

Էսպէս բարկացած գոռում է արփան,
Ժողովուրդն ամեն թնդում է ցաւից,
Դալիս է կանգնում, գցում է ուռկան,
Անմեղ Մանուշիկն հանում է ծովից:

Հանում է ծովից, գահին բարձրացնում, —
Կրկին թագուհի ու թիկնանց թիկին.
Գառնիկ ախպէրն էլ անչափ խնդումից

Պատուում ե իրեն ոչխարի մորթին,
'Իուրս գալի, կանգնում սիրուն տղամարդ,
Ճակատը պայծառ, աչքերը վառ-վառ,
Ոչխարի եկար մայրին թեղակ
Մարդկային լեզուով ազատ ու ճարճար:

Իսկ չար պառաւին, իրեն աղջկան,
Որ խաբել էին աշխարհ բովանդակ,
Վզներից կապում ջաղացի ֆարեր,
Գցում են ծովի անդունդը անձակ:

Նրկու որբեր,
Քուր ու ախպեր,
Առած պատիւ, գահ ու թագ.
Աշխարհին ելի
Խաղաղ ու լի,
Զարը թաղուած ծովի թակ:

ԶԱՆԶԱՆ ԹԱԳԱՒՈՐԸ

Լինում է, չի լինում, մի աղքատ ջաղացպան,
էս ջաղացպանը մի օր գնում է ջաղացի ջուրը
թողնի, գալիս է տեսնում՝ մի կտոր չոր պանիր ու-
նէր՝ չկայ:

Մին էլ գնում է ջուրը կապի, գալիս է տես-
նում՝ մի կտոր մսխրոտ բաղարջ ունէր՝ չկայ:

էս ո՞վ կը լինի, ո՞վ չի լինի, մտածում է,
մտածում ու ջաղացքի շեմքում թակարդ է լարում:
Առաւօտը վեր է կենում, տեսնում մի աղուէս է
ընկել մէջը:

— Հը՞, գո՛ղ անիծած, կաց՝ հիմի ես քեզ ցոյց
կը տամ, — ասում է ու լինգը վերցնում:

Աղուէսը աղաչանք-պաղատանք է անում: Ինձ
մի սպանի, — ասում է, — մի կտոր պանիրն ի՞նչ
է, որ դրա համար ինձ սպանում ես, կենդանի բաց
թող, ես քեզ շատ լաւութիւն կ'անեմ:

Ջաղացպանը լսում է, կենդանի բաց է թողնում:

էս աղուէսը գնում է, էգ երկրի թագաւորի աղ-
բանոցում ման է գալի, մի ոսկի է գտնում: Վաղ
է տալի թագաւորի մօտ:

— Թագաւորն ապրած կենայ, ձեր կտոր մի
տուէք, Չախչախ թագաւորը մի քիչ ոսկի ունի,
չափենք ետ կը բերենք:

— էգ ո՞վ է:

— Դու դեռ չես ճանաչում, — պատասխանում
է աղուէսը: — Սա մի շատ հարուստ թագաւոր է,

ես էլ իր վէպիւրն եմ, կոտը տուր, տանենք ոսկին
չափենք. յետոյ կը ճանաչես:

Կոտը առնում է տանում, աղբանոցում գտած
ոսկին ամբողջում կոտի ձեռքում, իրիկունը բե-
րում, ետ տալի:

— Օ՛ֆ, — ասում է, — զոռով չափեցինք:

— Միթէ ճշմարիտ սրանք կոտով ոսկի՞ են չա-
փել, — մտածում է թագաւորը: Կոտը թափ է տա-
լի, զրնգալէն մի ոսկի է վար ընկնում:

Միւս օրը աղուէսը ետ է գալի, թէ՛ Չախչախ
թագաւորը մի քիչ ակն ու մարդարիտ ունի, ձեր
կոտը տուէք, չափենք կը բերենք:

Կոտն առնում է տանում: Մի մարդարիտ է գըտ-
նում, կոխում է կոտի արանքը, իրիկունը ետ բերում:

— Օ՛ֆ, — ասում է, — մեռանք մինչեւ չափեցինք:

Թագաւորը կոտը թափ է տալի, մարդարիտը
գուրս է թռչում: Մնում է զարմացած, թէ էս Չախ-
չախ թագաւորն ի՞նչքան հարուստ պէտք է լինի,
որ ոսկին, ակն ու մարդարիտը կոտով է չափում:

Անց է կենում մի քանի օր: Մի օր էլ աղուէսը
գալիս է թագաւորի մօտ խնամտիսօս, թէ՛ Չախչախ
թագաւորը քու աղջիկն ուզում է:

Թագաւորն ուրախանում, աշխարհքով մին է
լինում:

— Դէ՛, գնացէք, — ասում է, — շուտ արէք,
հարսանիքի պատրաստութիւն տեսէք:

Թագաւորի պալատում իրար են անցնում, հար-
սանիքի պատրաստութիւն են տեսնում, իսկ աղ-
ուէսը ջաղացն է վազում:

Վազում է ջաղացպանին աչքալոյս տալի, թէ՛
հապա թագաւորի աղջիկը քեզ համար ուզել եմ:
Պատրաստ կաց, որ գնանք հարսանիք անենք:

— Վա՛յ, քու տունը քանդուի, ա՛յ աղուէս, էդ ի՞նչ ես արել, ես ս՛լ, թագաւորի աղջիկը ով, Ո՛չ ապրուստ ունեմ, ո՛չ տուն ու տեղ, ո՛չ մի ձեռք շոր... Հիմի ես ի՞նչ անեմ...

— Դու մի վախենայ, ես ամէն բան կ'անեմ, — հանգստացնում է աղուէսն ու ետ վազում թագաւորի մօտ:

Բնկնում է պալատը. — հայ-հարայ, Չախչախ թագաւորը մեծ հանդեսով գալիս էր, որ պսակուի: Ճամբին թշնամի զօրքերը վրայ տուին, մարդկանց կոտորեցին, ամէն բան տարան: Ինքը ազատուեց փախաւ: Չորում մի ջաղաց կայ, եկել է մէջը մըտել: Շուտով շոր հասցրէք, ձի հասցրէք, գայ պսակուի, որ գնայ իր թշնամիներին՝ վրէժն առնի:

Թագաւորն իսկոյն թագաւորական շորեր է տալիս աղուէսին, հետն էլ շատ ձիաւորներ է դնում, որ պատուով ու փառքով իր փեսին պալատ բերեն:

Գալիս են հանդեսով ջաղացի գրանը կանգնում: Աղուէսը ջաղացպանի քուրքը հանում է, թագաւորի շորերը հագնում, նստեցնում է նոյն ձիուն: Շրջապատուած մեծամեծներով, առջեւից ձիաւորներ, ետեւից ձիաւորներ, էսպէս հանդեսով բերում են թագաւորի պալատը: Իր օշումը պալատ հանած ջաղացպան, շշկլում. բերանը բաց մին շորս կողմն է նայում, մին հողի շորերին է նայում, խշկոտում ու զարմանում:

— Էս ինչո՞ւ հետի նման դէս ու դէն է նայում, աղուէ՛ս ախպէր, — հարցնում է թագաւորը: — Կարծես տուն չլինի տեսած, շոր չլինի հագած:

— Ձե՛, գրանից չի, — պատասխանում է աղուէսը: — Նայում է ու համեմատում իր ունեցածի հետ, թէ իր ունեցածը ո՛րտեղ, էս սրտեղ...

Նստում են ճաշի: Տեսակ-տեսակ կերակուրներ են բերում: Ջաղացականը չի իմանում որի՞ն ձեռք տայ, կամ ի՞նչպէս ուտի:

— Ինչո՞ւ չի ուտում, աղուէ՛ս ասպէ՛ր, — հարցրնում է թագաւորը:

— Գալու ժամանակ ճամբին որ կողոպտեցին, նրա համար միտք է անում: Չէ՞ր կարող երեւակայել, տէ՛ր թագաւոր, թէ ի՞նչքան բան տարան և լերջապէս ի՞նչ անպատուութիւն էր էդ մեր թագաւորի համար: Ի՞նչպէս հաց ուտի, — պատասխանում է աղուէսը հառաչելով:

— Բան չկայ, դարդ մի անի, սիրելի փեսայ, աշխարհք է, էդպէս էլ կը պատահի, — խնայում է թագաւորը: — Այժմ հարսանիք է, ուրախանա՛ք, քէֆ անե՛նք:

Ու քէֆ են անում, ուտում, խմում, ածում, պար գալի, եօթն օր, եօթ դիշեր հարսանիք անում: Աղուէսն էլ դառնում է քաւոր:

Հարսանիքից յետոյ թագաւորը իր աղջկան մեծ բաժինք է տալի ու հանգիստի ճամբայ դնում Չախ-չախ թագաւորի հետ:

— Կացէ՛ք, ես առաջ դնամ տունը պատրաստեմ, դուք իմ ետեւից եկէ՛ք, — ասում է քաւոր աղուէսը ու վաղ տալի:

Վաղ է տալի, տեսնում է մի դաշտում մեծ նախիր է արածում:

— Էս ո՞ւմ նախիրն է:

Ասում են՝ Շահ Մարինը:

— Պա՛, Շահ-Մարի անունը էլ չտաք, թագաւորը նրա վրայ բարկացել է, զօրքով իմ ետեւից գալիս է. ս'ի՛ նրա անունը տուաւ՝ գլուխը կտրել կը տայ: Որ հարցնի, թէ ս'ւմն է, ասէ՛ք՝ «Չախչախ

թագաւորինը», — թէ չէ վայն եկել է ձեզ տարել:
Վաղ է տալի, տեսնու՞մ է ոչխարի հօտը սարերը
բռնել է:

— Էս ո՞ւմն է:

— Ծառ-Մարինը:

Հովիւներին էլ նոյնն է ասում:

Վաղ է տալի, տեսնու՞մ է ընդարձակ արտեր,
հնձուորները միջին հնձում են:

— Էս ո՞ւմ արտերն են:

— Ծառ-Մարինը:

Հնձուորներին էլ նոյնն է պատուիրում:

Վաղ է տալի, տեսնու՞մ է խոտհարքներ:

— Էս ո՞ւմն են:

— Ծառ-Մարինը:

Խոտ հարողներին էլ նոյնն է ասում:

Հասնում է Ծառ-Մարի պալատին:

— Ծառ-Մա՛ր, ա՛ Ծառ-Մար, տեսնո՞ւմ ես է՛ն
փոշին, որ ամպի նման բարձրանում է: Է՛ն թագա-
ւորն է դալիս մեծ դօրքով: Քու տունը չքանդուի,
միամիտ նստել ես: Թագաւորը քեզ վրայ բարկա-
ցել է, մեծ դօրքով դալիս է, որ քեզ սպանի, տուն
ու տեղդ քանդի, տակն ու վրայ անի, ունեցած-
չունեցածդ էլ թագաւորական դրի: Մի անգամ քեզ
մօտ մի վառելի եմ կերել. է՛ն աղուհացը դեռ չեմ
մոռացել: Վաղեցի եկայ, որ քեզ խմացնեմ: Ծուա
արա, գլխիդ ձարը տես, քանի չի եկել:

— Ի՞նչ անեմ, ո՞ւր գնամ, — հարցնում է սար-
սափած Ծառ-Մարը, տեսնում է, ճշմարիտ որ հեռ-
ւից փոշի բարձրացնելով դալիս է թագաւորը:

— Էլ ո՞ւր պէտք է գնաս, շուտ արա, մտի էս
դէզի մէջ. թէ չէ եկան...

Էս Ծառ-Մարը մտնում է դէզի մէջ:

Այն ինչ աղուէսի ետեւից գալիս են հարսանքաւորները: Գալիս են զուռնով, թմբուկով, երգով, հրացան արձակելով ու աղմուկով:

Գալիս են Չախչախ թագաւորն ու իր կիներ ոսկեզօծ կառքի մէջ. նրանց առջեւից ու ետեւից անհամար ձիաւորներ:

Հասնում են մի գաշտի: Տեսնում են մեծ նախի: Է արածում:

— Էս ո՞ւմ նախիրն է, — հարցնում են ձիաւորները:

— Չախչախ թագաւորինը, — պատասխանում են նախարարանները:

Անց են կենում: Հասնում են սարերին: Տեսնում են ոչխարի սպիտակ հօտը սարերը բռնել է:

— Էս ո՞ւմն է, — հարցնում են ձիաւորները:

— Չախչախ թագաւորինը, — պատասխանում են հովիւները:

Անց են կենում: Տեսնում են ընդարձակ արտեր:

— Էս ո՞ւմ արտերն են:

— Չախչախ թագաւորինը:

Հասնում են խոտհարքներին:

— Էս ո՞ւմն է:

— Չախչախ թագաւորինը:

Ամէնքը մնացել են զարմացած: Չախչախ թագաւորը ինքն էլ քիչ է մնում խելքը թոցնի:

Էսպէսով գալիս են, հասնում Շահ-Մարի պալատը:

Քաւոր աղուէսն ընդունում է խնամ ինքրին, ու նորից սկսում են քէֆը:

Եօթն օր, եօթ գիշեր էլ էստեղ են քէֆ անում, ու խնամ ինքրը վերադառնում են իրենց տեղերը:

Չախչախ թագաւորը, իր կիներն ու քաւոր աղուէսը ապրում են Շահ-Մարի պալատներում:

Իսկ թագաւորից վախեցած Շահ-Մարը մինչեւ էսօր էլ դեռ գնում է:

ԽՕՍՈՂ ԶՈՒԿԸ

1

Լինում է չի լինում, մի աղքատ մարդ, էս աղքատ մարդը գնում է դառնում մի ձկնորսի շալակտար: Օրական մի քանի ձուկն է աշխատում, տուն բերում, նրանով ապրում են ինքն ու կնիկը:

Մի անգամ էլ ձկնորսը մի սիրուն ձուկն է բռնում, տալիս իր շալակտարին, որ պահի, ինքն էլ ետ ջուրն է մտնում: Էս շալակտարը գետափին նստած նայում է, նայում էն սիրուն ձկան ու միտք է անում:

— Տէ՛ր Աստուած, — ասում է, — սա էլ որ մեզ նման շունչ կենդանի է, դու ասա՝ սա՞ էլ մեզ նման ծնող ունի, ընկեր ունի, աշխարհքից բան է հասկանում, ուրախութիւն կամ ցաւ է զգում թէ չէ...

Հենց էս մտածելու ժամանակ ձուկը լեզու է առնում:

— Լսի՛, — ասում է, — մա՛րդ ախպէր: Ընկերներիս հետ ես խաղում էի գետի ալիքների մէջ: Ուրախութիւնից ինձ մոռացա՛յ ու անզգոյշ ընկա՛յ ձկնորսի ուռկանը: Հիմի, ո՛վ գիտի, իմ ծնողն ինձ որոնում է ու լաց է լինում, հիմի ընկերներս տըխրել են: Ես էլ, տեսնում ես, ի՛նչպէս եմ աւանջւում: շունչս կտրւում է ջրից դուրս: Ուղձում եմ ետ գնամ ապրեմ ու խաղ անեմ նրանց հետ էն պաղ

ու պարզ ջրերում: Էնպէս եմ ուզո՞ւմ, էնպէս եմ
ուզո՞ւմ... Եկ խիղճ արա, ազատ արա ինձ, բաց
թող, բաց թող գնամ...

Էնպէս էր ասում ցած, շատ ցած ձէնով, ցամա-
քած բերանը բաց ու խուփ անելով:

Էս շալակտարի մեղքը գալիս է, առնում է ետ
գցում գետը:

— 'Ինա', սիրուն ձկնիկ, թող լաց չլինի քու
ծնողը: Թող չտխրեն քու ընկերները: 'Ինա ապրի
ու խաղ արա նրանց հետ:

Ձկնորսը սաստիկ բարկանում է շալակտարի
վրայ:

— Տօ ախմա՛խ, — ասում է, — ես էստեղ ջրի
մէջ թրջուելով ձուկն եմ բռնում, դու իմ աշխա-
տանքն առնում ես ետ ջո՞ւրը գցում... Դէ՛, գնա
կորի, էլ իմ աչքին չերեւաւ, էլ իմ շալակտարը
չես էս օրից. գնա սովից մեռի:

Ձեռի տոպրակն էլ խլում է ու ճամբու դնում:

— Հիմի ես ո՞ւր գնամ, ի՞նչ անեմ, ո՞նց ապ-
րեմ... — տարակուսած մտածելով դառն ու դա-
տարկ վերադառնում է աղքատը դէպի տուն:

2

Էս տխուր մտածմունքի ժամանակ ճամբին դէ-
մը դուրս է գալի մի մարդակերպ շրէշ, առաջը մի
գեղեցիկ կով:

— Բարի օր, ախպէրացու, էդ ի՞նչ ես մոլորել,
ի՞նչ ես միտք անում, — հարցնում է շրէշը:

Աղքատը պատմում է իր դիխին եկածը, թէ
ի՞նչպէս հիմի մնացել է անգործ, անճար ու չի իմա-
նում, թէ ո՞նց պէտք է ապրեն ինքն ու իր կնիկը:

— Լսի՛, բարեկամ՝ — ասում է Հրէշը՝ էս կաթնատու կովը ես քեզ կը տամ երեք տարուան ժամանակով։ Ամէն օր էնքան կաթ տայ, որ քու կնիկն ու դու կուշտ-կուշտ ուտէք, ապրէք։ Երեք տարին լրացաւ թէ չէ, հենց էն գիշերը կը գամ ձեզ հարց կը տամ։ Թէ հարցիս պատասխանեցիք, իմ կովը ձեզ լինի, թէ չէ երկուսդ էլ իմն էք, տանելու եմ, ի՛նչ ուզեմ կ'անեմ։ Համաձայն ես։

— Մի բան՝ որ առանց էն էլ սովից մեռնելու ենք, — մտածում է աղքատը. — կովը կը տանեմ, էս երեք տարին կ'ապրենք, մինչեւ երեք տարուան լրանալուն էլ Աստուած ողորմած է։ Մի տեղից մի գոգը կը բացուի, կամ դուցէ հենց պատասխանը առիտ ենք, ո՛վ գիտի...

— Համաձայն եմ, — ասում է ու կովն առաջն առնում, տանում տուն։

3

Երեք տարի կթում են, լիուլի ուտում, ապրում։ Չեն էլ նկատում, թէ ի՛նչպէս անցաւ երեք տարին. և ահա հասնում է նշանակած օրը, որ Հրէշն էն գիշեր պիտի գայ։

Մարդ ու կնիկ վերջապէսի տակ տխուր նրստում են դրանք ու միտք են անում. թէ ի՛նչ պատասխան տան Հրէշին, կամ ով գիտի ի՛նչ կը հարցընէ նա. ո՞վ կ'իմանայ Հրէշին միտքը։

— Ա՛յ թէ ինչ դուրս կը գայ, երբ մարդ Հրէշի հետ գործ բռնի, Հրէշի հետ հաշիւ ունենայ, Հրէշից լաւութիւն ընդունի... — հառաչելով զղջում էին մարդ ու կին, բայց անց կացածն անց էր կացել, էլ

հնար չկար: Իսկ զարհուրելի գիշերն արդէն վրայ էր հասնում:

Էս ժամանակ նրանց մօտենում է մի անծանօթ գեղեցիկ երիտասարդ:

— Բարի իրիկուն, — ասում է, — ճամբորդ մարդ եմ. մուժն ընկնում է. ես էլ յոգնած եմ. հիւր չէ՞ք ընդունի ձեր տանն էս գիշեր:

— Ընչի՞ չէ, ճամբորդ ախպէր, հիւրն Աստըծունն է: Բայց մեզ մօտ վտանգաւոր է էս գիշեր: Մենք Հրէշից մի կով ենք առել էն պայմանով, որ երեք տարի կթենք: ուտենք, երեք տարուց յետոյ գայ մեզ հարց տայ. թէ պատասխանենք, կովը մեզ լինի, թէ չէ՝ իր գերին ենք: Հիմի ժամանակը լըրացել է, էս գիշեր պիտի գայ ու մենք էլ չգիտենք, թէ ի՞նչ պատասխան տանք: Հիմի մեզ ի՞նչ անի՝ մենք ենք մեղաւոր, վա՛յ. թէ քեզ էլ մնասի:

— Բան չկայ, որտեղ դուք՝ էնտեղ էլ ե՛ս, — պատասխանում է օտարականը:

Համաձայնում են. հիւրը մնում է:

Մին էլ հէս գիշերին դուռը դղրդում է. Ո՞վ է. — Հրէշը: Եկել եմ, դէ՛, պատասխանա տուէք: Ի՞նչ պատասխան. սարսափից մարդ ու կնկայ լեզուն կապւում է, մնում են տեղները քարացած:

— Մի՛ վախենաք, ես ձեր տեղակ սրա պատասխանը կը տամ, — ասում է երիտասարդ հիւրը ու գնում է դէպի դուռը:

— Եկե՛լ եմ, — դրան ետեւից ձէն է տալի Հրէշը:

— Ես էլ եմ եկել, — պատասխանում է ներսից հիւրը:

— Ո՞րտեղից ես եկել:

— Մովի էն ափից:

— Բնչո՞վ ես եկել։

— Կաղ մոծակը թամբել եմ, վրէ՛ն նստել եմ, եկել։

— Ուրեմն ծովը պատիկ է եղել։

— Ի՛նչ պատիկ. արծիւը չի կարող մի ավից միւսը թռչի։

— Ուրեմն արծիւը ճուտ է եղել։

— Ի՛նչ ճուտ. թեւերի շուքը քաղաք է ծածկում։

— Ուրեմն քաղաքը շատ է փոքրիկ։

— Ի՛նչ փոքրիկ. նապաստակը մի ծայրից միւսը չի հասնի։

— Ուրեմն նապաստակը ձագ է։

— Ի՛նչ ձագ. մորթին մի մարդու քուրք դուրս կը գայ, գլխարկն ու տրեխն էլ աւել։

— Ուրեմն մարդը թզուկ է։

— Ի՛նչ թզուկ. ծնկան ծէրին աքլորը ծուրուղու կանչի՝ ձէնը ականջը չի հասնի։

— Ուրեմն խուլ է։

— Ի՛նչ խուլ. սարում որ պախրէն խոտ պոկի՝ նա կը լսի։

Հրէշը մնում է կապուած, մոլորում. զգում է, որ ներսը մի սյօ կայ իմաստուն, համարձակ, անյաղթելի. էլ չի իմանում ինչ ասի, սուս ու փուս քաշւում, կորչում է գիշերուայ խաւարի մէջ։

Սրանք նոր մեռած տեղներիցը ետ են գալի, ուրախանում, աշխարհքովը մին են լինում։ Հետն էլ բացւում է բարի լոյսը, և երիտասարդ հիւրը վեր է կենում, մնաք բարով է ասում, որ գնայ իր ճանապարհը։

— Չենք թողնի ու չենք թողնի, — առաջը կտրում են մարդ ու կին, — դու որ փրկեցիր մեր

կեանքը, ասան՝ ինչո՞վ ետ վճարենք քո լաւութիւնը:

— Չէ՛, անկարելի բան է, պէտք է գնամ իմ ճանապարհը:

— Դէ՛, գոնէ անուշիկ ասա, եթէ լաւութիւնդ կորչի ու չկարողանանք ետ վճարել, գոնէ իմանանք, թէ ո՛ւմ ենք օրհնելու...

— Լաւութիւն արա ու թէկուզ ջուրը գցի, չի կորչի, ես հենց էն խօսող ձուկն եմ, որի կեանքը դու խնայեցիր... — ասում է անծանօթն ու չքանում ապշած մարդ ու կնկայ աչքերից:

ՏԷՐՆ ՈՒ ԾԱՌԱՆ

Աստուած բարի տայ ձեզ էլ, երկու ախպօրն էլ, Լինում են չեն Լինում, երկու աղքատ ախպէր են Լինում: Մտածում են ի՛նչ անեն, ո՛նց անեն, որ իրենց տունը պահեն: Վճռում են՝ փաթրը տանը մնայ, մեծը գնայ մի ունեւորի ծառայ մտնի, առձիկ ստանայ, զրկի տուն:

Էսպէս էլ մեծը վեր է կենում, գնում է հարուստի մօտ ծառայ մտնում:

Ժամանակ նշանակում են մինչեւ մին էլ գարնան կկուի ձէն ածելը: Էս հարուստը մի չլսուած պայման է գնում ծառային: Ասում է՝ «մինչեւ էն ժամանակը թէ դու բարկանա՞ս՝ դու հազար մանէթի տուգանք տաս ինձ, թէ ես բարկանամ՝ ես տամ»:

— Ես որ հաղար մանէթ չունեմ, ո՞րտեղից տամ, — ասում է ծառան:

— Բան չկայ, փոխարէնը ինձ տասը տարի ձրի կը ծառայես:

Տղէն մին վախենում է էս տարօրինակ պայմանից, մին էլ մտածում է, թէ ի՞նչ պիտի պատահի: Ի՞նչ ուզում են անեն, ես եմ ու չեմ բարկանայ, պրծանք գնաց, իսկ եթէ իրենք կը բարկանան, թող իրենք էլ տուժեն իրենց գրած պայմանով:

Ասում է լո՛ւս, համաձայնում է:

Պայմանը կապում են ու մտնում է ծառայութեան:

Միւս օրը վաղ տէրը վեր է կացնում ծառային, զրկում է արտը հնձելու:

— Գնա՛, — ասում է, — քանի լուս է՝ հնձի, որ մութն ընկնի՝ կը գաս:

Ծառան գնում է, ամբողջ օրը հնձում, իրիկունը յոգնած գալիս է տուն: Տէրը հարցնում է.

— Էդ ո՞ւր եկար:

— Դէ՛, արեւը մէր մտաւ, ես էլ եկայ:

— Չէ՛, էգտես չի: Ես քեզ ասել եմ՝ քանի լուս է, պէտք է հնձես: Արեւը մէր մտաւ, բայց տե՛ս, նրա ախպէր լուսնեակը դուրս եկաւ: Սա ի՞նչ պակաս է լուս տալի...

— Էդ ո՞նց կը լինի, — զարմանում է ծառան:

— Հը՞, դու արդէն բարկանո՞ւմ ես, — հարցրնում է տէրը:

— Չէ՛, չեմ բարկանում, ես միայն ասում էի՝ յոգնած եմ, մի քիչ հանգստանամ..., — կղկղում է վախեցած ծառան ու գնում նորից հնձելու:

Հնձում է, հնձում, մինչեւ լուսնեակը մէր է

մտնում, Բայց լուսնեակը մէր է մտնում թէ չէ, դարձեալ արեգակն է դուրս գալի: Մառան ուժասպառ արտում վեր է ընկնում:

— Վա՛յ քու արտն էլ հարամ ըլի, քու հացն էլ, քու տուած ռոճիկն էլ... — սկսում է հայհոյել յուսահատուած:

— Հը՞, դու բարկանում ես, — կանգնում է գլխին հարուստը: Երբ որ բարկանում ես, մեր պայմանը պայման է, էլ չասես թէ քեզ հետ առանց իրաւունքի վարուեցին:

Ու պայմանի ուժով ստիպում է ծառան կա՛մ հազար մանէթ տուգանք տայ, կա՛մ տասը տարի ծառայի:

Մառան մնում է կրակի մէջ: Հազար մանէթ չունէր, թէ տար հոգին ազատ անէր, տանը տարի էլ էս տեսակ մարդու ծառայելն անկարելի բան էր: Սիտք է տնում, միտք, վերջը հազար մանէթի պարտամուրհակ է տալի հարուստին, դառն ու դատարկ վերադառնում տուն:

— Հը՛, ի՞նչ արիր, — հարցնում է փոքր ախպէրը:

Ու մեծ ախպէրը նստում է, գլուխն եկածը պատմում, ինչպէս որ պատահել էր:

— Բան չկայ, — տոտւմ է փոքրը, դարդ մի անի, դու տանը կաց, հիմի էլ ես գնամ:

Վեր է կենում հիմի էլ փոքր ախպէրն է գնում ծառայ մտնում նոյն հարուստի մօտ:

Հարուստը դարձեալ ժամանակը սրուշում է մինչեւ դարնան կկուի ձէն ածելը ու պայման է դնում, որ եթէ ծառան բարկանայ, հազար մանէթ տուգանք տայ, կամ տասը տարի ձրի ծառայի, թէ ինքը բարկանայ, հազար մանէթ տայ ու էն օրից էլ ծառան ազատ է:

— Չէ՛, էդ քիչ է, — հակառակում է տղէն. —
թէ դու բարկանաս, դու ինձ երկու հազար մանէթ
տաս, թէ ես բարկանամ, ես քեզ երկու հազար մա-
նէթ տամ կամ քսան տարի ձրի ծառայեմ:

— Լա՛ւ, — ուրախանում է հարուստը. Պայ-
մանը կապում են, ու այժմ էլ փոքր ախալէրն է
մտնում ծառայութեան:

Առաւօտը լուսանում է, էս ծառան վեր չի կե-
նում տեղիցը: Տէրը դուրս է գնում, տուն է գալի,
էս ծառան դեռ քնած է:

— Ա՛յ տղայ, դէ՛ վեր կաց է՛, օրը ճաշ դա-
ռաւ:

— Հը՞, բարկանում ես դու, գլուխը վեր է
քաշում ծառան:

— Չէ՛, չեմ բարկանում, — վախեցած պա-
տասխանում է տէրը. — միայն ասում եմ՝ պէտք է
արտը գնանք հնձելու:

— Հա՛, որ էդ ես ասում, ոչինչ, կը գնանք.
Ի՞նչ ես վազում:

Վերջապէս ծառան վեր է կենում, սկսում է
տրեխները հագնել: Տէրը դուրս է գնում, ներս է
գալի, սա դեռ տրեխները հագնում է:

— Ա՛յ տղայ, դէ՛ շուտ արի, հագի է՛...

— Հը՛, հօ չե՞ս բարկանում:

— Չէ՛, ո՞վ է բարկանում, ես միայն ուզում
էի ասել՝ ուշանում ենք:

— Հա՛, էդ ուրիշ բան է. թէ չէ՛ պայմանը
պայման է:

Երեւոյ ծառան տրեխները հագնում է, մինչեւ
արտն են գնում, օրը ճաշ է դառնում:

— Էլ ի՞նչ հնձելու ժամանակ է, — ասում է
ծառան, — տեսնում ես ամէնքն էլ ճաշում են,
մենք էլ մեր ճաշն ուտենք՝ յետո՛յ:

Նստում են, ճաշն ուտում, ձաշից յետոյ էլ
ասում է. «Մշակ մարդիկ ենք, պէտք է մի քիչ
քնենք, հանգստանանք, թէ չէ...»։ Գլուխը կո-
խում է խոտերի մէջն ու քնում մինչեւ իրիկուն։
— Տօ՛, վեր կաց է՛, մթնեց է՛. ուրիշները
հնձեցին, մեր արտը մնաց... Վա՛յ քու դէսը ղրկո-
ղի վիզը կոտրի, վա՛յ քու կերածն էլ հարամ ըլի,
քու արածն էլ... էս ի՛նչ կրակի մէջ ընկայ... —
սկսում է գոռգոռալ յուսահատուած տէրը։

— Հը՞, չլինի՞ թէ բարկանում ես. — գլուխը
վեր է քաշում ծառան։

— Չէ՛, ո՞վ է բարկանում, ես էն էի ասում,
թէ մթնել է, տուն գնալու ժամանակն ա։

— Հա՛, էդ ուրիշ բան է, գնանք. թէ չէ հօ-
մեր պայմանը գիտես. վա՛յ նրա մեղքը, ով բար-
կացաւ։

Գալիս են տուն։ Տեսնում են հիւր է եկել։

Ծառային ղրկում են, թէ՛ գնա ոչխար մորթի։

— Ո՞րը։

— Ո՛րը որ պատահի։

Ծառան գնում է. Մի քիչ յետոյ լուր են բե-
րում հարուստին, թէ հասի, քու ծառան ամբողջ
հօտի կոտորեց։ էս հարուստը վազում է, տեսնում
է՛ ճիշդ որ ի՛նչ ոչխար ունի, բոլորը ծառան մոր-
թել է։ Գլխին տալիս է, գոռում։

— էս ի՞նչ ես արել, տ՛յ անաստուած, քու
տունը քանդուի, ինչ իմ տունը քանդեցիր...

— Դու տաիր ո՛ր ոչխարը պատահի՝ մորթի,
ես էլ եկայ, բոլորը պատահեցին՝ բոլորը մորթուե-
ցի. ուրիշ տեւլ պակաս ի՞նչ եմ արել, — հանգիստ
պատասխանում է ծառան. — բայց կարծեմ դու
բարկանում ես...

— Չէ՛, բարկանում չեմ, միայն ամփոփում գալիս է, որ էսքան ապրանքս փճացաւ։

— Լա՛ւ, որ բարկանում չես, էլի կը ծառայեմ։

Հարուստը մտածում է, ի՛նչ անի, ո՛նց անի, որ էս ծառայիցն աղատուի։ Պայման է կապել մինչեւ մին էլ գարնան կկուի ձէն ածելը, այն ինչ դեռ նոր են մտել ձմեռը, դեռ ո՞րտեղ են գարունն ու կկուեն։

Միտք է անում, մի հնար է մտածում։ Կնոջը տանում է, անտառում մի ծառի վեր հանում ու պատուիրում, որ «կուկու» կանչի։ Ինքը գալիս է ծառային տանում, թէ արի գնանք անտառը որսի։ Հենց անտառն են մտնում թէ չէ, կինը ծառի վրայից կանչում է — «կուկո՛ւ, կուկո՛ւ...»

— Ըհ՛ր՛, աչքդ լուս, — ասում է ծառային տէրը, — կկուեն կանչեց, ժամանակդ լրացաւ...

Տղէն գլխի է ընկնում տիրոջ խորամանկութիւնը։

— Չէ՛, — ասում է, — ո՞վ է լսել, որ ասուլայ այս եղանակին, ձմեռուայ կէսին կկուեն ձէն ածի։ Ես պէտք է էս կկուին ուղանեմ, սա ի՞նչ կկու է...

Ասում է ու հրացանը քաշում է դէպի ծառը։

Տէրը գոռալով ընկնում է առաջը։

— Վա՛յ, չգարկես, Ասածու սիրուն... սեւ լինի քու պատահելու օրը, էս ի՞նչ փորձանք էր, որ ես ընկայ մէջը...

— Հը՞, չլինի՞ թէ բարկանում ես։

— Հա՛, ախպէր, հերիք է. արի՛ ինչ տուգանք տալու եմ, տամ, քեզանից աղատուեմ, իմ դրած պայմանն է, ես էլ պէտք է առեմ։ Հիմի նոր եմ

հասկանում էն հին խօսքը, թէ «մարդ ինչ անի,
իրեն կ'անի»:

Էսպէս՝ հարուստը խելօքանում է, իսկ փոքր
ախպէրը մեծ ախպօր տուած պարտքի թուղթը պատը-
ռում է, հազար մանէթ տուգանքն էլ առնում ու
վերադառնում տուն:

ՔԱՋ ՆԱԶԱՐԸ

1

Լինում է չի լինում, մի խեղճ մարդ, անու-
նը՝ Նազար: Էս Նազարը մի անշնորհք ու ալարկոտ
մարդ է լինում. է՛նքան էլ վախկոտ, է՛նքան էլ
վախկոտ, որ մենակ ոտը ոտի առաջ չէր դնիլ, թէ-
կուղ սպանէիր: Օրը մինչեւ իրիկուն կնկայ կողքը
կտրած՝ նրա հետ դուրս գնալիս դուրս էր գնում,
տուն գալիս՝ տուն գալի: Դրա համար էլ անունը
դնում են վախկոտ Նազար:

Էս վախկոտ Նազարը մի գիշեր կնկայ հետ
շեմքն է դուրս գալի: Որ շեմքն է դուրս գալի,
տեսնում է ճրճրճրքան լո՛ւս լուսնեակ գիշեր,
ասում է.

— Ա՛յ կնիկ, ի՛նչ քարվան կտրելու գիշեր է...
Սիրտս ասում է՝ վեր կաց, գնա Հնդստանից եկող
Շահի քարվանը կտրի, բեր տունը լցրու...:

Կնիկը թէ.

— Ձէնդ կտրի, տեղդ նստի, քարսէան կտրողիս մտիկ արա...

Նազարը թէ.

— Անդգամ կ'նիկ, ինչո՞ւ չես թողնում գնամ քարվան կտրեմ, բերեմ տուէր լցնեմ, էլ ի՞նչ տրամարդ եմ ես, էլ ինչո՞ւ եմ դդակ ծածկում, որ դու համարձակուում ես իմ առաջը խօսես:

Որ շատ կուռում է, կ'նիկը տուն է մտնում. դուռը փակում:

— Հողեմ էդ վախկոտ գլուխդ. դէ', հիմի գնա քարվան կտրի:

Էս Նազարը մնում է դրանք. վախից լեղասլատառ է լինում. ի՞նչքան աղաչում-պաղատում է, որ կ'նիկը դուռը բաց անի, չի լինում, բաց չի անում: Ո՞ւրը կտրած գնում է մի պատի տակին կուչ է գալի, դողալով գիշերն անց է կացնում, մինչեւ լուսը բացւում է: Նազարը, խռոված, պատի տակին արեւկող արած՝ սպասում է, որ կ'նիկը գայ տուն տանի, ու միտք է անում: Ամառուայ շոգ օր, դադաղած ճանճեր, ինքն էլ էնքան ալարկոտ, որ ալարում է քիթը սրբի. ճանճերը գալիս են արա քիթ ու պռունգին վեր դալի. լցւում: Որ շատ նեղացնում են, ձեռք տանում է երեսին դարկում: Որ երեսին դարկում է, ճանճերը ջարդւում են, առաջին վեր թափւում:

— Վա՛հ, էս ի՞նչ էր...

Մնում է զարմացած:

Ուզում է համրի, թէ մի դարկով քանի՞ն սպանեց, չի կարողանում: Մտածում է, որ հազարից ապակառ չի լինիլ:

— Վա՛հ, — ասում է, — ես էսպէս տղամարդ եմ եղել ու մինչեւ էսօր չեմ իմացել... Էս որ մի

զարկով կարող եմ հազար շունչ կենդանի ջարդել
էլ ի՞նչ եմ էս անպիտան կնկայ կողքին վեր ըն-
կել...

Էստեղից վեր է կենում, ուղիղ գնում իրենց
գիւղի տէրտէրի մօտ:

— Տէրտէ՛ր, օրհնեալ ի Տէր:

— Աստուած օրհնի, որդի՛ս:

— Տէրտէ՛ր, բա չես ասիլ՝ էսպէս էսպէս բան:

Պատմում է իր քաջագործութիւնը ու հետն էլ
յայտնում է, որ պէտք է իր կնկանից կորչի մի-
այն խնդրում է իր արածը տէրտէրը գրի, որ ան-
յայտ չմնայ, ամէնքն ալ կարդան իմանան: Տէրտէրն
էլ, կատակի համար, մի փալասի կտորի վրայ գը-
րում է:

Աճյաղք հերոս Քաջըն Նազար,

Ու մին զարկի՝ ջարդի հազար:

Ու տալիս է իրեն Նազարը էս փալասի կտորը
մի փետի ծէրին ամբացնում է, մի ժանգոտած թրի
կտոր կապում մէջքը: Իրենց հարեւանի իշին նըս-
տում ու գիւղից հեռանում:

2

Իրենց գիւղից դուրս է գալի, մի ճամբայ է
ընկնում ու գնում: Ինքն էլ չի իմանում, թէ էդ
ճամբէն ո՛ւր է տանում:

Գնում է, գնում, մին լ ետ է նայում, տես-
նում է գիւղից հեռացել է: Էստեղ սիրտն ահ է
ընկնում: Իրեն սիրտ տալու համար սկսում է քթի
տակէն մրմռալ, երգել: Իրեն իրեն խօսել, իշի
վրայ բարկանալ: Քանի հեռանում է էնքան վախը

սաստկանում է, քանի վախը սաստկանում է՝ էն-
քան ձէնը բարձրացնում է, սկսում է գոռգոռալ,
հարայ-հրոց անել. հետն էլ միւս կողմից էշն է սկը-
սում զռալ... Էս աղմուկից ու աղաղակից թըռ-
չունները մօտիկ ծառերից են թռչում, նապաստակ-
ները թփերից են փախչում, գորտերը կանանչիցն
են ջուրը թափում...

Նաղարը ձէնն աւելի է գլուխը պցում, իսկ որ
մանում է անտառը, թւում է թէ ամէն մի ծառի
տակից, ամէն մի թփի միջից, ամէն մի քարի ե-
տեւից որտեղ որ է պալան է յարձակուելու կամ
աւաղակ. սարսափած սկսում է գոռգոռալ, ո՞նց
գոռգոռալ, ականջդ ոչ լսի:

Դու մի ասիլ հենց էս ժամանակ մի գիւղացի
ձին քաշելով անտառում միամիտ գալիս է: Էս դար-
հուրելի ձէնը ականջն է ընկնում թէ չէ՝ կանգ-
նում է:

— Վա՛յ, — ասում է, — ո՞նց թէ իմն էշ էս-
տեղ էր հատել. կայ-չկայ էս աւաղակներ են:

Ձին թողնում է, ընկնում է ճամբի տակի ան-
տառն ու՝ երկու ոտն ունէր, երկուսն էլ փոխ է
առնում, փախչում:

Բա՛խտդ սիրեմ, Բաջ Նաղար, գոռգոռալով գա-
լիս է, տեսնում է մի թամբած ձի ճամբի մէջտեղը
կանգնած իրեն է սպասում: Իշիցը վեր է գալի, էս
թամբած ձիուն նստում ու շարունակում իր
ճամբէն:

Շատ է գնում, քիչ է գնում, շատն ու քիչն
էլ ինքը կ'իմանար, գնում է ընկնում մի գիւղ:

իսկ քը գիւղին անծանօթ, գիւղն՝ իրեն, Ո՞ւր գնայ,
ո՞ւր չգնայ, Մի տանից զուռնի ձէն է լսում: ձին
քշում է էս ձէնի վրայ, գնում է ընկնում մի հար-
սանքատուն:

— Բարիօր ձեզ:

— Ա՛յ Աստու բարին քեզ, բարով, հազար
բարի եկար:

Համեցէք հա՛, համեցէք. դէ՛, զոնախն Աստը-
ծունն է. սրան տանում են իր դրօշակով սուփրի
վերի ծէրին բազմեցնում: Աչքդ էս բարին տեսնի,
ինչ որ լցնում են առաջը, թէ՛ ուտելիք, թէ՛
խմելիք:

Հարսանքաւորները հետաքրքրւում են իմանան,
թէ ո՛վ է էս տարօրինակ անծանօթը: Ներքի ծէրից
մինը բռնում է իր կողքի նստածին ու հարցնում,
սա էլ իր կողքի նստածին է բռնում, էսպէս հեր-
թով իրար բռնելով ու հարցնելով բանը մնում է
վերի ծէրին նստած տէրտէրին: Տէրտէրը մի կեր-
պով զոնախի դրօշակի վրայ կարդում է.

Անյաղք հերոս Քաջըն Նազար,

Որ մի՞ն զարկի՝ ջարդի հազար:

Կարդում է ու զարհուրած յայտնում է իր կող-
քի նստածին, սա էլ իր կողքի նստածին, սա էլ
երրորդին, երրորդը չորրորդին. էսպէսով հասնում
է մինչեւ դրան տակը ու ամբողջ հարսանքատունը
դրամբում է. թէ բա՛, չես տես ինչպէս զոնախն է
ինքը

Անյաղք հերոս Քաջըն Նազար,

Որ մի՞ն զարկի՝ ջարդի հազար:

— Բաջ Նազարն է հա՛... — բացառանշում է պարծենկոտի միւր. — ի՞նչքան է փոխուել. միանգամ ից լաւ չճանաչեցի:

Եւ մարդիկ են դառնում, որ պատմում են նրա արած քաջագործութիւնները, ինչ ծանօթութիւնն ու միասին անցկացրած օրերը:

— Հապա ի՞նչպէս է, որ էսպէս մարդը հետը ոչ մի ծառայ չունի. — դարձանքով հարցնում են անծանօթները:

— Էդպէս է դրա սովորութիւնը, ծառաներով ման գալ չի սիրում: Մի անգամ ես հարցրի, առաւ՝ ծառան ի՞նչ եմ անում, ամբողջ աշխարհքն իմ ծառան է ու իմ ծառան:

— Հապա ի՞նչպէս է, որ մի կարգին թուր չունի, էս ժանգոտ երկաթի կտորն է մէջքին կապել:

— Շնորհքն էլ հենց դրա մէջն է, որ էս ժանգոտ երկաթի կտորով մին դարկես՝ ջարդես հաղար, թէ չէ լաւ թրով, ի՞նչ կայ որ, սովորական քաջերն էլ են ջարդում:

Ու ապշած ժողովուրդը ոտի է կանգնում, խլամում է Բաջ Նազարի կենացը: Իրենց միջի խելօքն էլ դուրս է գալի, ճառ է ասում Նազարի առաջ. ասում է՝ մենք վաղուց էինք լսել քո մեծ հռչակը, կարօտ էինք երեսդ տեսնելու և ահա էսօր բախտաւոր ենք, որ քեզ տեսնում ենք մեր մէջ: Նազարը հառաչում է ու ձեռքը թափ է տալի: Ժողովըրդականները խորհրդաւոր իրար աչքով են ահում, հասկանում են, թէ էդ հառաչանքն ու ձեռքի թափ տալն ի՞նչքան բան կը նշանակեն...:

Աշուղն էլ, որ էնտեղ էր, ձեռաց երգ է յօրինում ու երգում:

Բարով եկար, հազար բարի,
Հրգօր արծի՛ւ մեր սարերի,
Թագ ու պարծանք մեր աւելարհի,
Անյաղթ հերոս Քաջրդ Նազար,
Որ մին զարկես՝ ջարդես հազար:

Խեղճ քրկարին դու ապաւեն,
Ազատ կ'անես ամեն ցաւեն,
Մեզ կը փրկես անիրաւեն,
Անյաղթ հերոս Քաջրդ Նազար,
Որ մին զարկես՝ ջարդես հազար:

Մասալ ենք մենք ու դրօշին,
Մեջքիդ թրին, օակիդ ուշին,
Նրա ոտին, պոչին, բաշին,
Անյաղթ հերոս Քաջրդ Նազար,
Որ մին զարկես ջարդես հազար:

*Ու ցրուելով հարբած հարսանքաւորները տարա-
ծում են ամէն տեղ, թէ գալիս է*

Անյաղթ հերոս Քաջրդ Նազար,
Որ մին զարկի՝ ջարդի հազար:

*Պատմում են նրա զարմանալի քաջագործու-
թիւնները, նկարագրում են նրա ահուկի կերպա-
րանքը, Ու ամէն տեղ իրենց նորածին երեխաների
անուանը դնում են Քաջ Նազար:*

Հորսանքատնից հեռանում է Նազարն ու շարունակում է իր ճամբէն: Գնում է հասնում մի կանանց դաշտ: Էս կանանց դաշտում ձին թողնում է արածի. դրօշակը տնկում է, ինքն էլ դրօշակի շուքումը պառկում, քնում:

Գու մի ասիլ, օխտը հսկայ եղբայրներ կան. օխտը աւազակապետ, էս տեղերը նրանցն են, իրենց ամբողջն էլ մօտիկ սարի գլխին է: Էս հսկաները վերելից մօտիկ են տալիս, որ մի մարդ եկել է իրենց հանդում վեր է եկել: Շատ են զարմանում, թէ էս ի՞նչ սրտի տէր մարդ պէտք է լինի, քանի՜ գլխանի, որ առանց քաշուելու եկել է իրենց հանդում հանգիստ վեր է եկել ու ձին էլ բաց թողել: Ամէն մինը մի գուրդ ունէր քառասուն լդրանոց, էս քառասուն լդրանոց գուրդերը վերցնում են զաւրի: Գալիս են՝ ի՞նչ են տեսնում. հրէն մի ձի արածում է. մի մարդ կողքին քնած, գլխավերելը մի դրօշակ տնկած, դրօշակի վրէն գրած:

Անյաղթ հերոս Քաջրն Նազար,

Որ մին զարկի՝ ջարդի հազար:

Վա՛յ, Քաջ Նազարն է... Մատները կծում են հսկաներն ու մնում են տեղները սառած: Գու մի ասիլ, հարբած հարսանքաւորների տարածած լուրը սրանց էլ է լինում հասած: Էսպէս թուքները ցամաքած, չորացած սպասում են, մինչեւ Նազարն իր քունն առնում է ու զարթնում: Որ զարթնում է՝ աչքերը բաց է անում, տեսնում գլխավերելը քառասուն լդրանոց գուրդերը ուսներին օխտն ահ-

ուելի հսկաներ կանգնած. էլ փորումը սիրտ չի մը-
նում: Մտնում է իր դրօշակի ետեւն ու սկսում է
դողալ, ոնց որ աշունքուայ տերեւը կը դողայ: Էս
հսկաները որ տեսնում են սա գունատուեց ու սկը-
սեց դողալ, ասում են՝ բարկացաւ, հիմի որտեղ որ
է մի զարկով օխտիս էլ կը սպանի, առաջին գետին
են փռւում ու խնդրում են:

Անյաղթ հերոս Քաջըդ Նազար,

Որ մին զարկես՝ ջարդես հազար:

«Մենք լսել էինք քո ահաւոր անուէր, տեսու-
թեանդ էինք փախագում. այժմ՝ բախտաւոր ենք,
որ քո ոտով ես եկել մեր հողը: Մենք, քո խոնարհ
ծառաներդ, օխտն ախպէր ենք, ահա մեր ամբողջ
էլ էն սարի գլխին է՝ մէջը մեր գեղեցիկ քոյրը:
Աղաչում ենք շնորհ անես, դաս մեր հացը կտրես»:
Էստեղ Նազարի շունչը տեղն է գալի, նստում է
իր ձին, նրանք էլ դրօշակն առած առաջն են ընկ-
նում ու հանդիսաւոր տանում են իրենց ամբողջը:
Տանում են ամբողջում պահում, պատում թագա-
ւորի վայել պատուով ու էնքան են խօսում նրա
քաջագործութիւններից. էնքան են գովում, որ ի-
րենց գեղեցիկ քոյրը սիրահարւում է վրէն: Ինչ
ասել կ'ուզի՝ յարգն ու պատիւն էլ հետն աւելա-
նում են:

Էս ժամանակ մի վագր է լուս ընկնում էս երկ-
րում ու սարսափ է գցում ժողովրդի վրայ: Ո՞վ կը
սպանի վագրին, ո՞վ չի սպանիլ, ի հարկէ՝ Քաջ

Նազարը կը սպանի: Էլ ո՞վ սիրտ կ'անի վագրի դէմ
գնայ: Ամէնքն էլ Նազարի երեսին են մտիկ տալի:
վերեւը մի Աստուած, ներքեւը մի Քաջ Նազար:
Վագրի անունը լսելուն պէս Նազարը վախից
դուրս է վազում, ուզում է փախչի, ետ գնայ ի-
րենց տունը: Իսկ կանգնածները կարծում են թէ
վազում է, որ գնայ վագրին սպանի: Նշանածո
բռնում է կանգնեցնում, թէ ո՞ւր ես վազում էդ-
պէս առանց զէնքի: զէնք առ հետդ՝ էնպէս գնա:
Զէնք է բերում տալիս իրեն, որ գնայ իր փառքի
վրայ մի քաջութիւն էլ աւելացնի: Նազարը զէնքն
առնում է, դուրս գնում: Գնում է անտառում մի
ծառի բարձրանում, վրէն տապ անում, որ ո՛չ ինքը
վագրին պատահի, ո՛չ վագրը՝ իրեն: Ծառի վրայ
կուչ է գալի, հոգին դառել է կորեկի հատ: Հակա-
ռակի նման անտէր վագրն էլ գալիս է հենց էս ծա-
ռի տակին պառկում: Նազարը որ վագրին չի տես-
նում, լեզին ջուր է կտրում, աչքերը սեւանում
են, ձեռն ու ոտը թուլանում են ու, թրք'մփ,
ծառիցը ընկնում է գաղանի վրայ: Վագրը սարսա-
փած տեղիցը վեր է թռչում, Նազարն էլ վախից
կպչում է սրա մէջքին: Էսպէս դարձուրած Նազարը
մէջքին կպած էս խրտած վագրը փախչում է,
ո՞նց փախչում է, է՛լ սար ու ձոր, քար ու քոշ չի
հարցնում:

Մարդիկ մին էլ տեսնում են, վա՛հ, Քաջ Նա-
զարը վագրին նստած քշում է:

— Հայ-հարայ, եկէք հա՛, եկէք, Քաջ Նազա-
րը վագրին ձի է շինել հեծել... տուէք հա՛,
տուէք...

Սրտաւորւում են, ամէնքը մի կողմից հարայ-
հրոցով, հրհոցով յարձակւում են խանչալով, թը-

րով, թվանքով, քարով, փէտով տալիս են սպանում:

Նազարը որ ուշքի է գալի, լեզուն բացւում է. «Սիսո՞ս, — ասում է, — ընչի՞ սպանեցիք, զոռով մի ձի էի շինել նստել... էնքան պէտք է քշէի ո՞ր...»:

Լուրը գնում է հասնում ամրոցը: Մարդ, կին, մեծ, պատիկ՝ ժողովուրդը դուրս է թափւում Նազարին ընդունելու: Վրէն երգ են կապում ու երգում:

էս աշխարհում,
Մարդկանց շարքում
Ո՞վ կը լինի քեզ հաւասար,
Ո՞վ Քաջ Նազար:

Ինչպէս ուրուր,
Կայծակ ու հուր,
Բարձր բերդից թռար հասար,
Ո՞վ Քաջ Նազար:

Ահեղ վագրից
Արիւր քո ձիւն,
Հեծար անցար դու սարէ սար,
Ո՞վ Քաջ Նազար:

Մեզ փրկեցիր,
Ազատեցիր,
Փառք ու պարծանք քեզ դարէ դար,
Ո՞վ Քաջ Նազար:

Ու պսակեցին Քաջ Նաղարին հսկաների գեղեցիկ քրոջ հետ, օխտն օր, օխտը գիշեր հարսանիք արին, երգերով գովեցին թագաւորին ու թագուհուն:

— Լուսրնկան նոր սարն ելաւ,
էն ո՞ւմ նրման էր:

— Լուսրնկան նոր սարն ելաւ,
էն Քաջ Նաղարն էր:

— Արեգակ նոր շաղկ շաղ,
էն իր նազ-եարն էր:

Մեր թագաւորն էր կարմիր,
Իրեն արեւն էր կարմիր,
Թագն էր կարմիր, հա՛յ կարմիր,
Կապին կարմիր, հա՛յ կարմիր,
Գօթին կարմիր, հա՛յ կարմիր,
Սոլեր կարմիր, հա՛յ կարմիր,
Թագուհին կարմիր, հա՛յ կարմիր,
Կարմիր թագուհուն բարեւ,
Կարմիր թագուորին արեւ:

Շնորհաւոր, շնորհաւոր,
Քաջ Նաղարին շնորհաւոր,
Իր նազար եարին շնորհաւոր,
Ողջ աշխարհին շնորհաւոր:

Դու մի ասիլ, էս աղջկանը ուղած է լինում հարեւան երկրի թագաւորը: Որ իմանում է իրեն չեն տուել՝ ուրիշի հետ են ամուսնացրել, զօրք է կապում, պատերազմով գալիս է օխտն ախպօր վրայ:

Էս օխտը հսկան գնում են Քաջ Նազարի մօտ, պատերազմի լուրը յայտնում են, գլուխ են տալի, առաջը կանգնում՝ հրաման են խնդրում:

Պատերազմի անունը որ լսում է, սարսափում է Նազարը, դուրս է պրծնում, որ փախչի ետ գնայ իրենց գիւղը: Մարդիկ կարծում են՝ ուղում էր խկոյն դուրս վազել. յարձակուել թշնամու բանակի վրայ: Առաջն են ընկնում, բռնում են խընդրում, թէ ախր առանց զէնքի ու զրանի մենակ ո՞ւր ես գնում, ի՞նչ ես անում, գլխիցդ ձեռ ես վերցըրել, ի՞նչ է:

Բերում են զէնք ու զրան են տալի, կնիկն էլ եղբայրներին խնդրում է, որ չթողնեն Նազարին իր քաջութիւնից տարուած մենակ յարձակուել թշնամու զօրքի վրայ: Եւ լուրը գնում տարածւում է զօրքի ու ժողովրդի մէջ, լրտեսների միջոցով էլ հասնում է թշնամուն, թէ Քաջ Նազարը մենակ, առանց զէնքի թռչում էր դէպի պատերազմի դաշտը, հազիւ են կարողացել զսպել ու շրջապատած բերում են...

Պատերազմի դաշտում մի ամենի նժոյգ են բերում, Նազարին նստեցնում վրէն: Ռգեւորուած զօրքըն էլ հետը վեր է կենում ահագին տղմուկով. — կեցցէ՛ Քաջն Նազար... մա՛հ թշնամուն...

Նազարի տակի նժոյգը, որ տեսնում է վրէն ի՞նչ անպէտքի միսն է նստած, խրխնջում է, գլու-

խըն առնում ու թռչում առաջ, ուղիղ դէպի թշնամու բանակը: Զօրքերը կարծում են Քաջ Նազարը յարձակուեց, ուռռա՛ են կանչում ու իրենք էլ ետեւից յարձակւում ամենայն սաստկութեամբ: Նազարը որ տեսնում է չի կարողանում իր ձիու գլուխը պահի, քիչ է մնում վեր ընկնի, ձեռը գցում է, ուզում է մի ծառից փաթաթուի. դու մի ասիւ, ծառը փտած է, մի գերանաչափ ճիւղ պոկ է գալիս, մնում ձեռին: Թշնամու զօրքերը, որ առաջուց համբաւը լսել էին ու ահը արտներումն էր, էս էլ որ իրենց աչքերով տեսնում են՝ էլ փորներումը սիրտ չի մնում. երես են շուռ տալի, փախի՛ որ փախի, թէ մարդ ես՝ գլուխդ պրծացրու, որ Քաջ Նազարը ծառերը արմատահան անելով գալիս է...

Էդ օրը թշնամուց ինչքան կոտորւում է կոտորւում, մնացածները թուրները դնում են Քաջ Նազարի ոտի տակին, յայտնում են իրենց հպատակութիւնն ու հնազանդութիւնը:

Ու պատերազմի ահեղ դաշտից Քաջ Նազարը հսկաների ամրոցն է վերադառնում, ժողովուրդը յաղթական կամարներ է կապում, աննկարագրելի ոգեւորութեամբ, ուռռաներով և կեցցէներով, երգով ու երաժշտութիւնով, աղջիկներով ու ծաղիկներով, պատգամաւորութիւններով ու ճառերով առաջն է դուրս գալի, էնպէս մի փառք ու պատիւ, որ Նազարը մնացել էր ապշած, շշկլուած:

Էնպէս տոքով-փառքով էլ բերում հրատարակում են իրենց թագաւոր ու բազմեցնում են թագաւորի թախտին: Քաջ Նազարը դառնում է թագաւոր, էն հսկաներից ամէն մէկին էլ մի պաշտօն է տալիս: Մին էլ տեսնում է՝ աշխարհքը իր բռան մէջ:

Ասում են մինչեւ էսօր էլ դեռ ապրում ու թա-

դաւորում է Քաջ Նազարը: Ու երբ քաջութիւնից, խելքից, հանճարից մօտը խօսք են գցում, ծիծաղում է, ասում է:

— Ի՞նչ քաջութիւն, ի՞նչ խելք, ի՞նչ հանճար. դատարկ բաներ են բոլորը: Բանը մարդուն բախտն է: Բախտ ունե՞ս, քէֆ արա...

Եւ ասում են՝ միշտ էսօր էլ քէֆ է անում Քաջ Նազարը ու ծիծաղում է աշխարհի վրայ:

ԲԱՐԵԿԵՆԴԱՆԸ

Ժամանակով մի մարդ ու մի կին են լինում: Էս մարդն ու կնիկը իրար հաւանելիս չեն լինում: Մարդը կնկանն է ասում յիմար, կնիկը՝ մարդուն, ու միշտ կռուելիս են լինում:

Մի օր էլ մարդը մի քանի փութ եղ ու բրինձ է առնում, տալիս մշակի շալակը, տանում տուն: Կնիկը բարկանում է:

— Ա՛յ, որ ասում եմ յիմար ես, չես հաւատում: Էսքան եղն ու բրինձը միանգամից ինչի՞ համար ես առել բերել, հօրդ քելե՞լսն ես տալիս, թէ տղիդ հարսանիքն ես անում:

— Ի՞նչ քելելս, ի՞նչ հարսանիք, ա՛յ կնիկ, ի՞նչ ես խօսում: Խոր պահի, բարեկենդանի համար է: Կնիկը հանգստանում է, տանում է պահում:

Անց է կենում մի առ ժամանակ, էս կնիկը սպասում է, սպասում է, բարեկենդանը դալիս չի: Մի օր էլ շեմքում նստած է լինում, տեսնում է մի մարդ վռազ-վռազ փողոցով անց է կենում: Ձեռը դնում է ճակատին ու ձէն տալի:

— Ախպէ՛ր, ախպէ՛ր, հալա մի կանգնի՛ր:

Տղէն կանգնում է:

— Ախպէ՛ր, բարեկենդանը դու հօ չե՞ս:

Անցուորականը նկատում է, որ էս կնկայ ծալը պակաս է, ասում է՝ հա՛ ասեմ, տեսնեմ ի՞նչ է դուրս գալի:

— Հա՛, ես եմ բարեկենդանը, քոյրիկ ջան, ի՞նչ ես ասում:

— Էն եմ ասում, որ մենք քո ծառան հօ չենք, որ քո եղն ու բրինձը պահենք: Ինչքան որ պահեցինք հերիք չէ՞ր... չե՞ս ամաչում, ընչի՞ չես գալի քո ապրանքը տանում...

— Դէ՛, էլ ի՞նչ ես նեղանում, քոյրիկ ջան, ես էլ հենց դրա համար եմ եկել, ձեր տունն էի ման գալի, չէի գտնում,

— Դէ՛, արի տար:

Էս մարդը ներս է մտնում, սրանց եղն ու բրինձը շալակում ու կրունկը գէսն է անում, երեսը գէպի իրենց գիւղը:

Մարդը գալիս է տուն, կնիկն ասում է

— Հա՛, էն բարեկենդանն եկաւ, իր բաները իրեն տուեցի՝ տարաւ:

— Ի՞նչ բարեկենդան... ի՞նչ բաներ...

— Ա՛յ, էն եղն ու բրինձը... Մին էլ տեսնեմ՝ վերելից գալիս է. մեր տունն էր ման գալի, կանչեցի, մի լաւ էլ խայտառակ արի. շալակը տուի՝ տարաւ:

— Վա՛յ քու անխելք տունը քանդուի, որ ասում եմ յիմար ես, յիմար ես էլի... Ո՞ր կողմը գնաց:

— Ա՛յ, էն կողմը:

Էս մարդը ձի է նստում, ընկնում բարեկենդանի ետեւից: Ճանապարհին բարեկենդանը ետ է մտիկ:

անում, տեսնում է մի ձիաւոր քշած գալիս է: Գըլ-
խի է ընկնում, որ սա էն կնկայ մարդը պէտք է լինի:
Գալիս է հասնում իրեն:

— Բարի օր, ախպէրացո՛ւ:

— Աստծու բարին:

— Հօ էս ճամբովը մարդ չի՞ անց կացաւ:

— Անց կացաւ:

— Ի՞նչ ունէր շալակին:

— Եղ ու բրիրձ:

— Հա, հենց էդ եմ ասում: Ի՞նչքան ժամանակ
կը լինի:

— Բաւական ժամանակ կը լինի:

— Որ ձին քշեմ՝ կը հասնե՞մ:

— Ո՞րտեղից կը հասնես, դու ձիով, նա ոտով:

Մինչեւ քու ձին չորս ոտը կը փոխի — մին, եր-
կու, երեք, չորս — նա երկու ոտով, մէկ-երկու,
մէկ-երկու, մէկ-երկու, շուտ-շուտ կը գնայ, անց
կը կենայ:

— Բա ի՞նչպէս անեմ:

— Ի՞նչպէս պէտք է անես, ուղում ես՝ ձիդ թող
ինձ մօտ, դու էլ նրա պէս ոտով վազի, գուցէ հասնես:

— Հա՛, էդ լաւ ես ասում:

Վեր է գալիս, ձին թողնում սրա մօտ ու ոտով
ճանապարհ ընկնում: Սա հեռանում է թէ չէ, բա-
րեկենդանը շալակը բարձում է ձիուն, ճամբէն ծը-
ռում, քշում:

Էս մարդը ոտով գնում է, գնում է, տեսնում
է չհասաւ, ետ է դառնում, տեսնում՝ ձին էլ չկայ:
Գալիս է տուն: Նորից սկսում են կռուել, մարդը
եղ ու բրիրձի համար, կնիկը՝ ձիու:

Մինչեւ օրս էլ մարդ ու կնիկ կռւում են դեռ:
Սա նրան է ասում յիմա, նա՛ սրան, իսկ բարե-
կենդանը լսում ու ծիծաղում:

ՃԵՐՄԱԿ ՕԶԸ

Մեզանից շատ առաջ մի իմաստուն թագաւոր է լինում։ Ոչ մի բան չի մնում նրանից ծածուկ։ ամենագաղտնի բաների մասին էլ կարծես թէ քամին նրան տեղեկութիւն է տալիս։ Էս թագաւորը մի տարօրինակ սովորութիւն է ունենում։ ամէն ճաշի, երբ սեղանը վեր են քաշում, ծառան մի ծածկած աման է ներս բերում։ Թագաւորը ամանը բաց չի անում, մինչեւ որ ծառան էլ չի գնում ու ինքը չի մնում մեն-մենակ։

Էսպէս քաշում է բաւական ժամանակ։ Մի անգամ էլ էս տանող ծառային մի հետաքրքրութիւն է տիրում, որ էլ չի կարողանում ինքն իրեն դիմադրի, ամանը առնում է, տանում է իրեն սենեակը։ Սենեակի դուռն զգոյշ գնում է, ամանի խուփը ետ քաշում։ Տեսնում է՝ միջին մի եփած ճերմակ օձ։ Էլ չի կամենում իրեն պահի, մի կտոր կտրում է, դնում բերանը։ Լեզուին է տալիս թէ չէ, յանկարծ պատուհանի տակից մի զուարթ դժվըժոց է լսւում։ Ականջ է դնում, տեսնում է ճնճղուկներն են, զրոյց են անում, զանազան պատմութիւններ են պատմում անտառներից ու դաշտերից։

Դու մի տսիլ՝ էս մեր ծառան օձի միսն ուտելուն պէս կենդանիների լեզուն հասկանալու շնորհք է ստացել։

Էնպէս է պատահում, որ հենց էդ ժամանակ թագուհու հրաշալի մատանին կորչում է, ու կաս-

կածն ընկնում է էս նոյն հաւատարիմ ծառայի վրայ, որ ամէն տեղ ազատ ել ու մուտք ունէր: Ասում են՝ կայ չկայ, սա է գողացել մատանին:

Թագաւորը ծառային կանչում է իր մօտ, սպառնում, որ եթէ մինչեւ միւս օրը գողի անունը չտայ, գլուխը կը թռչի: Էս ծառան ինչքան երդում-կրակըն է ընկնում, թէ ինքն անմեղ է, բան չի դառնում: Էսպէս սպառնալիքով էլ բաց է թողնում ու մինչեւ միւս օրը ժամանակ է տալիս:

Ահ ու գողով խեղճը բակն է իջնում, միտք է անում, թէ ի՛նչ անի, որ պրծնի էս փորձանքից:

Գնում է տեսնում բաղերը բակում ջրափին հաւաքուած, իրար կողք կտրած հանգստանում են: Տափակ կտուցներով մաքրում են փետուրներն ու մի հետաքրքրական զրոյց են անում: Պատմում են, թէ էսօր ո՛րը որտեղ է որոնել առաւօտը ու ի՛նչ համով կեր է գտել իր համար: Մինը վեր է կալնում, թէ՛

— Իսկ ես աղահի նման կուլ տուի թագուհու մատանին, որ պատուհանի տակ ընկած էր. դրանից ստամոքսս մի տեսակ ծանր է, ճնշում է...

Ծառան տեղն ու տեղը վրայ է թռչում, էս ասող բաղի վզիցը բռնում, վազում խոհանոց: Խոհարարին ասում է.

— Հապա մի էս բաղը մորթի. բաւական գիրացել է...

— Հա՛, ճիշդ ես ասում, — պատասխանում է խոհարարը՝ ձեռքին ծանր ու թեթեւ անելով, — ու տելու համար բաւական նեղութիւն է տուել իրեն: Խորոված անելու ժամանակն է:

Ասում է ու վիզը թռցնում: Փորն իստակելիս, ընձ՛, դուրս է գալիս թագուհու մատանին:

Ի հարկէ սրանով էլ պարզւում է հաւատարիմ

ծառայի անմեղութիւնը։ Բայց որովհետեւ թագաւորն էլ ուզում էր իր մեղքը մի տեսակ քաւի, առաջարկում է նրան մի բան խնդրի, ինչ որ սիրտը կ'ուզի։ Խոստանում է պալատական ինչ պաշտօն էլ ուզի՝ տայ։

Ծառան հրաժարւում է ամէն պատուից ու պաշտօնից, միայն խնդրում է, որ իրեն մի ձի տայ, մի քիչ ծախսի փող և աղատութիւն, որ գնայ ճանապարհորդի, աշխարհք տեսնի։

Թագաւորը համաձայնւում է, ձի էլ է տալիս, ճամբու ծախս էլ։ Ու մեր ծառան ճանապարհ է ընկնում, գնում։

Գնում է գնում, շատ է գնում թէ քիչ, էդ էլ Աստուած գիտի։ Մի ջրի ափից անց կենալիս տեսնում է՝ երեք ձուկ, ոնց է եղել, ընկել են ափի ծանծաղուտը, եղէգնուտի մէջ թաքտում են ու անջուր տանջւում։ Թեկուզ և ասուած է «անխօս ձուկ», սակայն մեր հերոսը պարզ լսում է, թէ իրեն տեսնելուն պէս ի՛նչպէս են խօսում էն ձկներն ու գանգատւում իրենց դառը վախճանի վրայ։

Էս որ լսում է, մեղքը գալիս է։ Զիուց իջնում է, սրանց վեր առնում, ետ ածում ջուրը։ Խեղճ կենդանիները ուրախ-ուրախ սուղւում են ջրի տակը, ապա գլխիկները դուրս են հանում ու կանչում։ «Մենք քու արած լաւութիւնը չենք մոռանայ, ազնի՛ւ տղայ, երբ և իցէ մի օր էլ մենք քեզ պէտքը կը գանք»։

Երիտասարդը էստեղից վեր է կենում գնում, մի քիչ գնում է, մին էլ թւում է, թէ հենց իրեն ոտների տակից մի բարակ, նուաղ ձէն է գալիս։ Ներքեւ է նայում, տեսնում է մրջիւնների մի բազմութիւն է դըժլըժում գետնի վրայ, ականջ է դը-

նում, որ խեղճերը սարսափած լաց են լինում ու
էսպէս խօսում.

— Ա՛խ, ի՞նչ կը լինէր, որ էս մարդիկ ու կո-
պիտ կենդանիները մեղնից հեռու ման գային: Հի-
մի էս յիմար ձին, առանց աստուծոյ, իր ծանր սըմ-
բակներով կը կոխկռտի մեղ ու մեր բնակարանները:

Երիտասարդի մեղքն եկաւ: Զիտ գլուխը ծռեց
դէպի կողքի շաւիղը, իսկ մրջիւնների թագաւորը
ետեւից կանչեց. «Շնորհակալ եմ, բարի՛ հոգի: Ե-
թէ Աստուած կը տայ, քո պարտքի տակ չենք մնալ
մենք»:

Էն նեղ շաւիղն էլ, որ բռնում է տղէն, դէպի
անտառն էր տանում: Անտառն է մտնում, տեսնում
է երկու պռաւ ագռաւ իրենց ճուտերին բներից
ներքեւ են թափում ու կռաւում են:

— Հենց միշտ հօ մենք չենք ձեզ կերակրելու:
Գնացէ՛ք ձեզ համար կեր ճարեցէ՛ք, ապրեցէ՛ք:

Թշուառ ճուտերը խօտերի մէջ թափուած՝ թե-
ւերին են անում ու խղճալի ճւճում:

— Մենք՝ խեղճ նուսեր, փոքրիկ ձագեր,

Ուսի՞ց գտնենք մեզ սեղ ու կեր:

Ո՛չ թեւ ունենք, ո՛չ բուն ունենք,

Մենք ո՞ւր գնանք, մենք ի՞նչ անենք...

Երիտասարդի մեղքը գալիս է. առանց երկար
ու բարակ մտածելու՝ ունեցած-չունեցած հացը հա-
նում է, տալիս ագռաւի ճուտերին, որ ուտեն: «Շը-
նորհակալ ենք, — կանչում են ագռաւի ճուտերը. —
քո արած լաւութիւնը մի օր յետ կը վճարենք»:

Ու վեր է կենում երիտասարդը, էստեղից համ-
բայ ընկնում գնում է: Գնում հասնում է մի մեծ

քաղաք: Տեսնում է էս քաղաքում ժողովուրդն իրար է անցել, լցուել փողոցները. մի անասելի, անպատմելի աղմուկ-աղաղակ, հարայ-հրոց: Մինն էլ ձի նստած, փողոց-փողոց անց է կենում ու կանչում:

— Թագաւորի աղջիկը իրեն համար փեսացու է ընտրում: Ո՛վ ուզում է նրա փեսան դառնայ, մի դժուար գործ պէտք է կատարի. թէ կատարեց՝ լաւ, թէ չէ՝ հօ գլուխը կը թռչի:

Շատերն էին փորձել Թագաւորի աղջկայ առաջարկը կատարել, միայն իրենց կեանքն էին զուր խորտակել: Բայց մեր երիտասարդը հենց Թագաւորի աղջկան տեսնում է թէ չէ, էնպէս է խելքը կորցընում նրա գեղեցկութիւնից, որ ամէն փորձանք ու ամէն վտանգ մտքիցը հանում է, գլխիցը ձեռք է քաշում, ներկայանում Թագաւորին, թէ քո աղջիկը ուզում եմ:

Էստեղից Թագաւորի հրամանով տղին տանում են ծովի ափը ու մի ոսկի մատանի գցում ծովի մէջ, Թագաւորն ասում է.

— Էս մատանին պէտք է ծովի անդունդից հանես: Թէ հանեցիր, հօ իմ աղջիկը քոնն է, թէ չէ՝ առանց մատանիի լոյս աշխարհք դուրս եկար, նորից կը գցեն ծովը, մինչեւ որ կա՛մ հանես, կա՛մ խեղդուես:

Ամէնքը ախոսում են գեղեցիկ երիտասարդին, որ մենա՛կ կանգնում էր ծովի ափին: Ու ծովափին կանգնած՝ նա միտք է անում, թէ ի՛նչ անեմ, Տէ՛ր Աստուած: Հենց էս ժամանակ տեսնում է ալիքների մէջ երեք ձուկ լողում են գէպի իրեն, էն երեք ձուկը, որոնց կեանքը ինքը փրկել էր մի ժամանակ: Մէջտեղի ձուկը բերանում բռնած մի խեցի է բերում բերում է. բերում, ու դնում երիտասար-

դի առաջինս, Երիտասարդը վերցնում է, տեսնում է՝
ոսկի մատանին մէջը, Ուրախ-ուրախ մատանին առ-
նում է, տանում տալիս Թագաւորին՝ էն յուսով, թէ
խոստացած պարգեւը պիտի ստանայ, Բայց գոռոզ
Թագաւորի աղջիկը հենց որ իմանում է, թէ Երի-
տասարդը ծագումով իրեն հաւասարը չի, երեսը
շուռ է տալիս ու մի նոր խնդիր առաջարկում, Իջ-
նում է այգին ու ինքն իր ձեռքով տասը տոպրակ
կորեկ շաղ տալիս, ասում է.

— Մինչեւ էգուց առաւօտ, արեւի ծագումը,
պէտք է էս կորեկը հաւաքես էնպէս, որ ոչ մինը
չկորչի, թէ հաւաքեցիր՝ հօ լաւ, թէ չէ գլուխդ կը
թռչի:

Այգում նստում է ու միտք է անում Երիտա-
սարդը, թէ ի՞նչ հնար գործ դնի, որ կարողանայ էս
մի առաջարկն էլ գլուխ բերի: Ոչ մի ճար ու հնար
չի գտնում ու տխուր-տխուր նստած սպասում է,
թէ հրէս առաւօտը լուսին՝ կը գան կը տանեն գլու-
խը կարել տալու:

Միտք է անում, մինչեւ թմրում է, քունը յաղ-
թում է ու մտքի մէջ էլ քնում է: Առաւօտը աչքը
բաց է անում, որ տասը տոպրակ կորեկ կողք-կող-
քի առաջին շարած են, գետնին էլ մի հատ կորեկ
չի մնացել: 'Ի ու մի ասիլ՝ էդ գիշեր մըջիւնների
Թագաւորն ու իր անթիւ անհամար մըջիւնները
շաղ տուած կորեկը հաւաքել են, լցրել տոպրակնե-
րը, իրար կողքի շարել:

Թագաւորի աղջիկն ինքն իր ոտով գալիս է այ-
գին, իր աչքով տեսնում է, որ Երիտասարդը իր էս
առաջարկն էլ է կատարել, զարմանում է, բայց իր
գոռոզութիւնից չի կոտրւում, ասում է.

— Թէեւ երկու առաջարկս էլ կատարեցիր, բայց

դու չես կարող դառնալ իմ ամուսինը, մինչեւ ինձ համար չբերես կեանքի ծառի խնձորը:

Երիտասարդը իր օրումը լսած չի լինում, թէ ի՞նչ բան է կեանքի ծառը կամ ո՛րտեղ է բուսնում, վեր է կենում, մի ճամբայ ընկնում, գնում:

Գնում է, աշխարհքէ աշխարհք անց է կենում, մի իրիկուն էլ մտնում է մի անտառ, յոգնած՝ մի ծառի տակ նստում է ու ննջում: Յանկարծ լսում է, որ գլխի վերեւը ծառի տերեւները խշխշում են, էս խշխշոցն ու վերեւից մի ոսկի խնձոր իր բուռն ընկնելը մին է լինում: Սրա հետ միաժամանակ երեք ազաւ ծառի ծէրիցը թռչում իջնում են ծընկներին ու ասում.

— Մենք էն երեք ազաւների ձագերն ենք, որ դու մի ժամանակ սովամահից աղատեցիր: Երբ մեծացանք ու իմացանք, որ դու կեանքի ծառի խընձորին ես ման գալիս, թռանք՝ ծովերն անց կացանք, սարերն անց կացանք, հասանք աշխարհքի ծէրը, ուր բուսնում է կեանքի ծառը, ու էս խնձորը բերինք քեզ համար:

Երիտասարդը ուրախանում, աշխարհքով մին է լինում, խնձորն առնում է ու բերում տալիս թագաւորի աղջկան: Թագաւորի աղջիկը խնձորն էլ որ տեսնում է, ասում է.

— Էլ խօսք չունեմ:

Խնձորը կէս են անում, միասին ուտում, ու էստեղ աղջկայ սիրտը լցւում է սիրով դէպի երիտասարդը: Ամուսնանում են ու երջանիկ, բախտով-թախտով միասին ապրում մինչեւ իրենց խորին ծերութիւնը:

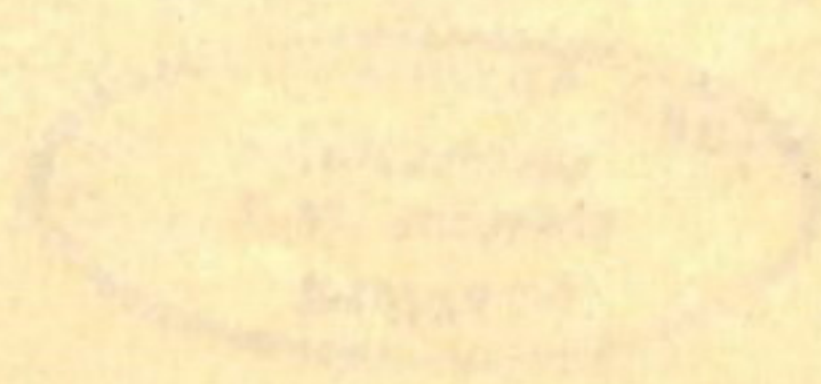
ՑԱՆԿ ՆԻՒԹԵՐՈՒ

<u>ՆԻՒԹ</u>	<u>Էջ</u>
Գիտորք	5
Եղջերուն	26
Գեղը	34
Շունը	62
Անխելի Մարդը	73
Գառնիկ Ախպեր	77
Զախչախ Թագաւորը	86
Խօսող Զուկը	92
Տերն ու Ծառան	97
Քաջ Նազարը	103
Բարեկենդանը	117
Ճերմակ Օձը	120

1894-1895

1894	1895
1	1
2	2
3	3
4	4
5	5
6	6
7	7
8	8
9	9
10	10
11	11
12	12
13	13
14	14
15	15
16	16
17	17
18	18
19	19
20	20
21	21
22	22
23	23
24	24
25	25
26	26
27	27
28	28
29	29
30	30
31	31
32	32
33	33
34	34
35	35
36	36
37	37
38	38
39	39
40	40
41	41
42	42
43	43
44	44
45	45
46	46
47	47
48	48
49	49
50	50
51	51
52	52
53	53
54	54
55	55
56	56
57	57
58	58
59	59
60	60
61	61
62	62
63	63
64	64
65	65
66	66
67	67
68	68
69	69
70	70
71	71
72	72
73	73
74	74
75	75
76	76
77	77
78	78
79	79
80	80
81	81
82	82
83	83
84	84
85	85
86	86
87	87
88	88
89	89
90	90
91	91
92	92
93	93
94	94
95	95
96	96
97	97
98	98
99	99
100	100

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220033512

(In 204)

A 33512

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1	ԱՆԻՆ ԾԱԽՈՒԵՑԱԻ	(Սպառած
2	ԱՇՈՏ ԵՐԿԱԹ	»
3	ԽԱԶԱԴՈՂԻ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԸ	»
4	ՀՈՍՀՈՍԻ ԶԵՌԱՏԵՏՐԸ, Յ. Պարոնեան	20 է. Դ.
5	ՀԵՂՆԱՐ ԱՂԲԻԻՐ, Մկրտիչ Արմէն	35 »

ԳԻՆ՝ 17 է. Դ.
ԱՄԵՐԻԿԱ՝ 65 ՍԵՆԹ

Դիմել՝

B. P. 620, Le Caire (Egypte)